

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора нашр мешавад

Муассис: Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
н. и. ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
узви вобастаи АИ ҶТ,
д. и. ф. Раҳматуллозода Саҳидод

Дабир масъул
Олим Бухориев

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари
маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992
37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар
фехристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст
аз 5-уми апрели 2012 таҳти №
0098/мҷ, бори дуюм аз 12-уми
ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ
ва бори сеюм аз 7-уми сентябри 2017
таҳти № 023/ МҶ-97 ба қайд
гирифта шудааст.

Ҳайати таҳририя:

Абдучаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Маҳмадҷусф Имомзода

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов

(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Ҷӯрабек Назриев

(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Сайфиддин Назарзода

(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),

Ғаффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба
номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

**№ 3.
2018**

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и
литературы имени Абуабдулло
Рудаки Академии наук Республики
Таджикистан

Главный редактор
к. ф. н. Аскар Хаким

Заместитель главного
редактора
член- корр. АН РТ,
д. ф. н. Рахматуллозода Сахидод

Ответственный
секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,
21, Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан, комн.
11, редакция журнала «Словесность»,
тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
точка» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрировано
Министерством культуры Республики
Таджикистан, первым изданием с 15
апреля 2012 г., № 0098/мч, вторым
изданием с 12 ноября 2015 года за №
0095/мч и третьим изданием с 7
сентября 2017 № 023/мч- 97.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад
(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г. Джураев (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамshedов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка и
литературы имени Абуабдулло Рудаки
Академии наук Республики
Таджикистан, 2017

МУНДАРИЧА

АДАБИЁТШИНОСӢ

Абдучаббор Раҳмонзода. Бозтоби масъалаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ дар осори Шамсиддин Шохин.....	5
Назриев Ҷӯрабек. Шамсиддини Шохин – суханвари забардасти тоҷик.....	26
Мирзо Муллоаҳмад. Халқияти осори Шамсиддин Шохин.....	39
Кӯчаров Аламхон. Шамсиддин Шохин дар шинохти устод Айнӣ	47
Амирзода Субҳон. Фирдавсӣ ва Шамсиддин Шохин	55
Саидзод Ҷамолиддин. Таассури Шохин аз пешиниён ва ҳамзамонони ӯ	73
Нурзод Нуралӣ. Шамсиддин Шохин - шоире аз мактаби пайравони Бедил.....	94
Бехрӯзи Забеҳулло. Шеър ва шахсияти Шохин.....	106
Холов Аълохуча. Анъанаи муламмаънигорӣ дар асри XIX (дар мисоли ашъори Шамсиддин Шохин).....	114

ЗАБОНШИНОСӢ

Темурова Момагул. Вижагиҳои забонӣ ва қофия дар ғазалҳои Шамсиддин Шохин	124
Зоитова Моҳира. Таҳқиқи вожаҳои марбут ба наботот дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айнӣ.....	133

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Бухориев Олим. Робитаи рубоӣ ва дубайтӣ бо ҷиуэҷиуэҳои ҷинӣ.....	142
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Абдуджаббор Рахмонзода. Отображение социальных и нравственных вопросов в произведениях Шамсиддина Шохина..	5
Назриев Джурабек. Шамсиддин Шохин – превосходный таджикский поэт.....	26
Мирзо Муллоахмад. Народность творчества Шамсиддина Шохина.....	39
Кучаров Аламхон. Шамсиддин Шохин в познании устода Айни	47
Амирзода Субхон. Фирдоуси и Шохин	55
Саидзод Чамолитдин. Преемство Шохиним традиций прошлого поэтов	73
Нурзод Нурали. Шамсиддин Шохин – поэт школы последователей Бедия	94
Бехрӯзи Забеҳулло. Поэзия и личность Шохина	106
Холов Аълоходжа. Традиции сочинения муламмаъ в XIX веке (на примере поэзии Шамсиддина Шохина).....	114

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Темурова Момагул. Языковые особенности и рифмы в газелях Шамсиддина Шохина.....	124
Зоитова Мохира. Анализ лексических единиц обозначающих названия растений в “Таджикском полутолковом словаре для таджикского литературного языка” С.Айни.	133

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Бухориев Олим. Связь рубайи и дубайти с китайским цзюэцзюй.....	142
--	-----

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 894.550 (092):17

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ВА АХЛОҚӢ ДАР
ОСОРИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Абдуҷаббор Раҳмонзода
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шамсиддин Шохин яке аз чехраҳои барҷастаи адабиёти охири асри XIX буда, бо ашъори пурмазмуну дилкаши худ дар радифи бехтарин адибони замонаш қарор дорад ва осори рангинаш намунаи олии назми классикии тоҷик мебошад. Ӯ дар миёни аҳли фазлу адаби Бухоро шоистаи даврон, маҳфилорои фозилон, маҳбуби маорифпарварон ва аз ҷумлаи бехтарин суханварон махсуб меёфт. Ғазалҳояш пуршӯр, қасидаҳояш равон, маснавиҳояш ҷаззоб ва тарзи баёнаш рӯҳбахш буда, бо ин сифатҳо ашъорашро меписандиданд ва аз шахсияташ дар ҳар базм сухан меғуфтанд. Ҳамин шоистагии ҳунару истеъдод Шохинро ба дарбор кашид ва то ба охири умр вай дар ин муҳит умр ба сар бурда, шохиди воқеаи рӯйдодҳои зиёди замони амир Абдулаҳад гардида буд.

Шамсиддин Шохин дар асарҳои худ муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқиро ҷой карда, ба воқеияти зиндагии инсон бо диди нав ва нигоҳи тоза назар дӯхтааст. Шоир бо як маҳорати баланду бо сабқу услуби хос аз рӯзгори пур аз нишебу фарози халқи ҷафокашидаи Бухоро ва гирду атрофи он ҳикоят карда, ғаму ғуссаи ҳазорон мазлум ва мушкилоти садҳо дардмандро, ки дар муҳити тангу торики Осиёи Миёна умр ба сар мебурданд, реалистона тасвир кардааст.

Шамсиддин Шохин соли 1859 дар Бухоро таваллуд шудааст. Гузаштагони ӯ аз Хатлон ба ин шаҳр омадаанд. Сабаби таҳаллуси Кӯлобӣ гирифтани шоир низ ба ҳамин макон алоқаманд будани адибро ифода менамояд. Мувофиқи тазкираҳо падари шоир Мулло Амон аз Кӯлоб бо мақсади таҳсил баромада, аввал ба Самарқанд ва баъди ду сол ба Бухоро рафта, дар он ҷо таҳсил кардааст. Баъди хатми мадраса ӯ ба ватани бобоияш нарафта, аввал дар мадрасаи «Ғарибия» - и Бухоро умр ба сар бурда, ба кори мударрисӣ ва хаттотӣ машғул

мешавад ва пасон кулбаи факиронае пайдо карда, дар ҳамин ҷой хонадор мегардад. Гузаштагони падараш, мувофиқи маълумоте, ки Мухтарам дар тазкирааш зикр кардааст, «аз ҷумлаи ашрофон ва фузалои сарзамини Хатлон» мебошанд [6, 7].

Пас аз як соли хонадорӣ дар хонаводаи мулло Амон тифле ба дунё меояд, ки падару модар ба ӯ Шамсиддин ном мегузоранд. Шамсиддин дар муҳити хонаводаи мазкур ба воя расида, пас аз шаш - ҳафтсолагӣ ӯро ба мактаби духтарона медиханд ва вай дар он ҷо таҳсили ибтидоиро ба анҷом мерасонад.

Шамсидин Шохин бо кумаки падар ба мадраса дохил шуда, бо муваффақият онро хатм менамояд. Баъдан падараш ӯро ба назди устодони хаттот бурда, хунари хушнависӣ ва иншогариро меомӯзонад. Аз рӯи ишораҳои ҳуди Шохин дар муқаддимаи «Тухфаи дӯстон» вай пас аз мактаби ибтидоӣ илми хаттотӣ ва ё иншогариро омӯхта, аз ин баъд ба мадраса дохил шудааст.

Тахминан солҳои 1873-1875 Шамсиддин ба мадраса дохил шуда, дар он ҷо хуб таҳсил кардааст. Мадрасаро хатм накарда, падараш ва ҳарду хоҳараш аз дунё мегузаранд. Вай маҷбур мешавад, ки барои рӯзгузаронӣ ва нигоҳубини модару аҳли оила ба хаттотӣ машғул шавад ва бо мушкилии зиёд таҳсилро дар мадраса идома диҳад. Пас аз марги падар ба вай яке аз шайхони машҳури Бухоро Муҳаммадҷон Тохирхочаи Зарири Ҷӯйборӣ кумак менамояд, то вай зиндагиашро пеш барад. Аммо мувофиқи сарчашмаҳо умри шайх кӯтоҳ будааст ва ӯ аз дунё мегузарад. Боз Шохин маҷбур мешавад, ки мушкилоти рӯзгорро ҳудаф бо азобу машаққат пеш барад. Пасон, падари қозӣ Бадриддин парастории Шохинро бар уҳда гирифта, ба вай кумак мерасонад. Бо ёрмандии ҳамин шахс Шохин мадрасаро хатм карда, дар яке аз гузарҳои шаҳри Бухоро ба вазифаи имом таъйин мешавад ва ба маоше, ки пайдо мекунад, рӯзгори оилаашро пеш мебардааст. Тахминан солҳои 1885 вай бо заҳмати зиёд дар назди яке аз наздикони амир Абдулахад ба хидмати мирзоӣ роҳ ёфта, чанд муддат ин вазифаро низ иҷро намудааст. Ҳамин кор имкон додааст, ки вай бо бисёр намоёндагони аҳли фазли Бухоро шиносӣ пайдо намояд ва шуҳратёр гардад. Дар баробари ин вай ба кори хаттотӣ ва хушнависӣ машғул шуда, барои дӯстдорони шеърӣ адаб асарҳои мухталиф ва ашъори шоирони пешинро китобат карда, аз ин кор низ даромаде пайдо намуда, маишати худро таъмин мекардааст.

Баъдҳо вай бо Мири Парвоначӣ, яке аз наздикону дӯстони амир Абдулаҳад, шинос шуда, ба тарбияи вай медарояд ва зиндагии осудаҳолонае насибаш мешавад. Шоир маҳз бо ёрмандии ин шахс ба дарбори амир роҳ ёфта, дар он ҷо сарпаноҳ пайдо мекунад. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо ҳуди Абдуқодири Парвоначӣ ба истеъдоди Шоҳин ва одобу рафтори ӯ қоиладар шуда, духтарашро ба вай ба занӣ медиҳад ва шоир ҳамчун фарзанди хонавода ба хидмати ин пири ботадбир даромада, аз вай некиҳои зиёд мебинад. Мутаассифона, ин ҳаёти неку босаодати Шоҳин дер давом накарда, баъди як соли оиладорӣ завҷааш ҳини таваллуди фарзанд мефавтад ва ин мусибати гаронро шоир бо азоби саҳти рӯҳонӣ паси сар менамояд. Тарбияи фарзанди духафтаинааш, ки ба ӯ Нуриддин ном гузошта буд, бар дӯши ҳудаш меафтад. Маҳз ба пайомади фочиаи вазнини ба сараш омада шоир достони «Лайлӣ ва Мачнун»-ро таълиф карда, тамоми ҳасрати дардолуд ва зиндагии вазнини ҳешро дар достон тасвир намуда, бо ин роҳ ҳудаш, наздикону пайвандон ва падарарӯсаҳро тасаллият медиҳад. Шоир ин достонро ба унвони амир Абдулаҳад таҳсис карда, бо ин роҳ ба амир наздикӣ пайдо менамояд ва ӯ баъдан пурра ба хидмати дарбор мегузарад. Дар бораи зиндагиаш дар дарбори амир Абдулаҳад ишораҳо дар таъриҳҳо ҳале қаманд. Танҳо аз баъзе қисматҳои достонҳои шоир ва иддае аз ғазалу қитъаҳои маълум мешавад, ки вазъӣ ӯ дар борҳо ҳуб набудааст ва ҳамеша бо таънаву маломатҳои дарборӣ рӯ ба рӯ шуда, рӯзгори осуда надоштааст. Новобаста ба ин шоир аз эҷоди шеър даст нақашида, дар фурсати муносибе, ки насибаш мешудааст, шеърро ғазалҳо навишта, дар онҳо муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоӣ ахлоқии замонаҳро тасвир мекардааст.

Тахминан соли 1893 (1331) дар яке аз сафарҳои навбатии амир Абдулаҳад ба Шаҳрисабз бемории Шамсиддин Шоҳин шиддат мегирад ва дар ҳама он ҷо ӯ аз касалии сил вафот мекунад. Ёро дар қабристони Шаҳрисабз ба хок месупоранд. Марги ӯ талафоти бузург буд барои ҳаммаслакони шоири ғурамарг. Вай ҳамагӣ сиюпанҷ сол умр дида, дар ин муддат саҳтиҳои зиёдеро паси сар кардааст. Дар ғавти вай бисёр фозилони Бухоро, аз ҷумла аллома Аҳмади Дониш, марсия таълиф карда, марги шоири ҷавонмаргро барои аҳли адаб фочиаи азим қаламдод менамояд:

*Базми имконро, ки чун нақшест дар рӯи сароб,
Нест доим талхӣро ширини нуқтаи майи,*

*Иzzатаи сармояи ғам, давлати помолӣ фақр,
Нолаи яъс асту заҳри мор дар нӯши наҷи.
Як - ду рӯзе беи набвад мулку мол, охир ба марғ,
Тахтаи тобут гардад тахти Ковусу Кайяи.
Чарх бетобу сукуну умр бепарвохиром,
Ҳамчу барқу бод дар тоз аст мурдоду даяи.
Дӣ яке аз аҳли маънӣ чаши нӯшид аз ҷаҳон,
Раст аз фақру гинову садди лошайи шаяи.
Соли таърихи вафоташ ҷустам аз тири хирад,
Гуфт: «Баъд аз рафтани ҳангоми ҳою ҳуяи,
Хост баъд аз вай намонад расми назм андар ҷаҳон,
Шамсиддин маҳдум бирафту шеър афтод аз паяи» [6, 24-25].*

Аҳмади Дониш бо як ҳиссиёти ниҳоят мутаассиркунанда дар ин марсияи пур аз дарду андӯх таассуроти муосиронашро нисбат ба шахсияти Шамсиддин Шоҳин ифода карда, аҳволи сангини шоир ва ҷавру ҷафоҳои кашидаи ӯро мухтасаран шарҳ медиҳад.

Новобаста аз ҳаёти пурмашаққате, ки Шамсиддин Шоҳин аз сар гузаронидааст, ӯ дар умри кӯтоҳи бобаракати худ кохи бегазанди назму насри саршор аз панду ҳикматро ба мерос гузоштааст, ки онҳо то ба имрӯз аҳаммияти худро гум накардаанд.

Мувофиқи маълумоти таъкиранависони асри XIX ва аввали асри XX Ҳашмат, Муҳтарам, Садри Зиё, устод Садриддин Айни ва адабиётшиносону муҳаққиқони тоҷик, аз қабилӣ Х. Мирзозода, Р. Ҳодизода, А. Абдуллоев, С. Имронов, Т. Мирон, М. Муҳаммадӣ ва дигарон шоир аз худ девони ашъор, маснавӣ ва як қатор китъаву рубоихоро ба мерос гузошта, дар онҳо муҳимтарин масъалаҳои инсонпарваронаро тараннум намудааст. Мероси манзуми ӯ, мувофиқи сарчашмаҳо ва девонҳои маҳфуз, аз 12500 мисраъ иборат аст (маснавиҳояш “Лайлӣ ва Мачнун” ва “Тухфаи дӯстон”) мебошанд. Ҳамчунин адиб асари мансуреро бо номи “Бадоеъ-ус-саноеъ” таълиф намуда, дар он фикру андешаҳои худро оид ба баъзе масъалаҳои ҳаётан муҳим баён кардааст.

Маснавии нахустини Шамсиддин Шоҳин “Лайлӣ ва Мачнун”, чӣ тавре ки дар боло зикраш рафт, бар асари марғи бармаҳали завҷаи дилбандаш таълиф шудааст. Асари мазкур соли 1887 (1305) иншо гардида, намунаи бехтарини достони ғиноӣ дар назми садаи XIX ба шумор меравад. Шоир дар ин дoston ба пирони назми гузашта така карда, онро дар баҳри анъанавии достони лирикӣ таълиф намуда, дар суҳанварию суҳанпардозӣ беҳамто будани хешро исбот кардааст.

Ин достон аз муқаддима, муноҷот, наът, мадҳи пайғамбар иборат буда, бо мадҳи амир Абдулаҳад шурӯъ мешавад. Пасон, дар боби алоҳида – “Дар бораи ҳаробии дунё” марсияи ҷонгудоз дар бораи завҷааш иншод мегардад. Дар ин қисмат шоир бо андӯҳи гарон аз марги завҷааш хабар дода, ҳислатҳои неку ҳамидаи ӯро васф менамояд ва ҳамнафасу роҳбалади рӯзгораш будани ин отифаи мунисро махсус шарҳ дода, аз ҷумла менависад:

*Симои ту аз фаришта буд бех,
Гар дид фаришта, гуфт “зеҳ, зеҳ!”
Сар то қадами ту ҷони ҷон аст,
Аз мурдани ту шигифтам он аст.
Эй ҷони азизи ман, кучой?
Дур аз бари ман, бигӯ, ҷароӣ?
Аҳде, ки ҳазор бор басти,
Якбора чӣ шуд, ки баришкастӣ?... [7, 331].*

Дар ҳамин қисмат Шамсиддин Шохин ба падарарӯсаш низ тасаллият бахшида, ҳислатҳои ҳамидаи ӯ ва фарзандашро баён мекунад ва аз зиндагӣ розӣ буданашро шарҳ медиҳад. Аз рӯи ахбори худӣ шоир маълум мешавад, ки вай дар ҳонаи падарарӯсаш рӯзгори осуда дошта, бо тифли навзодаш аз нишоти умр розӣ будааст. Вале марги бераҳму аҷали бешафқат зиндагии ӯро талх намуда, аз мунису ғамхораш, нури рӯзгораш чудо кардааст. Шоир ҳар як лаҳзаи ҳаёти нақҳатборро бо таъбиру ибораҳои латиф ифода карда, ҳиссиёти ботинию равонии ҳешро возеҳу равшан баён намудааст. Пас аз бобҳои “Гуфтор дар ситоиш ва насихати фарзанди дилбанди арҷманд” ва “Гуфтор дар сабаби назм ва таълифи китоби мустатоб” ба оғози достон шурӯъ карда, сарнавишти талх ва пур аз фочиаи Лайлӣ ва Мачнунро бо завқи баланд ва маҳорати ҳосаи суҳанварӣ бозтоб менамояд.

Пеш аз оғози достон шоир аз сабаби таълифи асар маълумот дода, бо андӯҳи гарон аз марги “қиблаи умед”- завҷаи ҷавонмаргаш ёд карда, барои тасаллияти дил дар пайравӣ ба Амир Ҳусрави Деҳлавӣ ва Низомии Ганҷавӣ дар пайи таълифи достон шуданашро таъкид мекунад:

*Бастам ба ҳазор пухта хомӣ,
Перояи Ҳусраву Низомӣ.
Девончаи шиқ боз кардам,
Поёни суҳан дароз кардам.*

*Он гусса, ки кардамаи ба дил хун,
Дода ба ҳамин баҳона берун.
Инак, ману шугли ин фасона,
То ғам қунад аз дилам қарона [7, 337].*

Идомаи достон то ба охир дар васфи Лайлию Мачнун буда, ин ишқи ҷонгудозу фасонаи рӯҳбахш бо як маҳорати баланд бозтоб мешавад. Шоир дар банду басти маснавӣ ва баёни ҳолату вазъияти қаҳрамонони достон маҳорати баланди суҳанварӣ нишон дода, тақдир ва сарнавишти ин ду дилдодаро ниҳоят марғуб ва самимӣ тасвир менамояд.

Метавон гуфт, ки дар назми қарни ХІХ достони мазкур намунаи беҳтарини осори ғиноӣ ба шумор рафта, дар он ҳунар ва истеъдоди шоирии Шохин равшан зоҳир мегардад. Шоир тақдири фоҷиабору сарнавишти талхи Мачнун ва ишқи поку дарди ҷонгудози Лайлиро бо муҳаббат баён карда, дар тасвири сурат ва симои онҳо беҳтарин тавсиф, ташбеҳ, муболиға, маҷоз, киноя, истиора ва таҷнисҳоро мавриди истифода қарор дода, ҳолати рӯҳию равонии онҳоро бо эҳсосот ва ҳунари баланди таҳқиқгарӣ таҷассум менамояд. Дар бисёр лаҳзаҳои нозуку ҳассос, махсусан баёни вазъи ҳол, ҳангоми дидор, шунидани номи якдигар, навиштани нома ва амсоли инҳо, шоир аз суҳанпардозии бадеӣ ба баёни ҳолат гузашта, рози нухуфтаи ишқро ифшо мекунад ва бо беҳтарин таъбиру ибораҳо таркиби матнашро зинат дода, бадеият ва ғиномандии достонашро кавитар мегардонад. Ҳамин ҳолати тасвирро ҳангоми манъ кардани Лайлӣ аз рафтан ба мактаб мушоҳида намудан мумкин аст:

*Лайлӣ чу даруни парда ҷо кард,
Тӯмори ғами нухуфта во кард.
Ғамҳои даруна дод берун,
Бар хок мароға кард пурхун...
Ҳунобаи дил зи дида меронд,
В-аз ҳоли дарун қасида меҳонд:
К-имрӯз манам даруни парда,
Сад пардадарӣ ба парда карда.
Занҷири ғамам ба по кашиданд,
Мачнунӣ маро зи ман рабуданд [7, 347].*

Баъд аз ин тавассути саволу ҷавоб муноҷоти Лайлӣ ва зачру машаққати Мачнун тасвир ёфта, дарду ҳасрати бепоеӣ онҳо бо таъбирҳои равону возеҳ шарҳ дода мешавад.

Бо ҳамин ҷанбаи муҳташами тасвири ва тарзи баёни ғиноӣ шоир тамоми ғоҷиҳои ишқи Лайли ва Мачнунро тасвир карда, дар хотимаи асар сабаби навиштани дoston ва пайравӣ кардан ба Амир Хусраву Низомиро бори дигар хотиравар шуда, аз нав ба “ёдгор” гузоштани ин намунаи назмро ишора мекунад.

Маснавии дигари Шамсиддин Шохин “Тухфаи дӯстон” ном дошта, соли 1890 дар пайравии “Бӯстон”-и Саъдии Шерозӣ эҷод шудааст. Маснавии мазкур аз ҳикоятҳои хотироти шоир, тамсилҳои зебо ва воқеаву рӯйдодҳои таърихӣ тарҷумаиҳолӣ иборат мебошад. Асар пурраю комил то замони мо нарасида, то ба имрӯз муқаддима, қисматҳои алоҳида, боби аввал ва охирисухани он боқӣ монда, дар ҳамин ҳаҷм ба “Кулӣёт”-и шоир ворид гардидааст. Ин дoston бо ҳикояти устодаш Зарир таълиф шуда, аксари бобҳо бо тавсияи ӯ номгузорӣ шудаанд.

“Тухфаи дӯстон” аз муқаддима ва қисматҳои “Дар ситоиши Амири марҳум Сайид Музаффарбаҳодур Султон” оғоз шуда, минбаъд “Дар офати забон ва заҳмати забон”, “Дар ситоиши шаҳаншоҳи олиҷоҳ Сайид Амир Абдулаҳадхон”, “Дар ситоиши суҳан”, Воқеаи навмӣ”, “Дар ситоиши худ”, “Дар ситоиши қудвату-с-содот Сайид Муҳаммад Тохир маъруф ба Ёзбекхоча мутахаллис ба Зарир”, “Интиқол аз ташбиб ба мадҳи убуввати Сайиди мазкур ва хоҷаи мабрур”, “Дар сабаби назми китоб” иборат буда, боби аввали дoston “Дар адлу инсоф ва тадбири ҷаҳондорӣ” номгузорӣ шудааст. Мутаассифона, нух боби дигари он ё ба анҷом нарасида ва ё то замони мо маҳфуз намондааст. Ҳамчунин дар ягон сарчашма доир ба бобҳои дигари дoston маълумот наомадааст. Адабиётшиносон Х. Мирзозода ва Р. Ҳодизода низ нотаом будани ин маснавиро тасдиқ карда, доир ба пайдо нашудани бобҳои минбаъдаи он изҳори назар намудаанд.

Дар қисматҳое, ки ишора шуданд, фаслҳои алоҳидае ба назар мерасанд, ки онҳо устухонбандии дostonро ҳалалдор накарда, баръакс, бо мақсади тақвият бахшидани андешаву тааммули шоир бамаврид ҷойгир шудаанд. Ин фаслҳо дар шакли ҳикоят, тамсил, таснид ва ҳикояти тамсилӣ омада, мақсади шоирро таҳким мебахшанд ва мазмуни дostonро тақвият медиҳанд. Дар дoston се ҳикоят ба тариқи тамсил, ду таснид, панҷ тамсил, се ҳикоят ҷой дода шудааст. Дар боби якум шоир ҳикоятеро нақл кардааст, ки он низ масъалаи адлу адолатро қувват мебахшад. Охирисухани маснавӣ “Дар гузориши айёми нофарҷом ва шикояти хоси авом” ном дошта, пасон ба маснавӣ ҳамроҳ

карда шудааст. Ин қисматро шодравон Р. Ҳодизода аз “Тазкират-уш-шуаро”-и Ҳашмат пайдо карда, онро дар маҷаллаи “Садои Шарқ” (1972, №7, саҳ. 75.) ба таъб расонида, ишора низ намудааст, ки он охирисухани маснавии “Тухфаи дӯстон”-и Шамсиддин Шохин мебошад.

Шамсиддин Шохин дар муқаддимаи маснави бо дарду алам доир ба сарнавишти худ сухан гуфта, ба ояндагон ишора кардааст, ки агар донишманду фозиланд, беҳтар он бувад, ки озоду аз дарбор дур бошанд ва мисли ӯ фирефта нашаванд:

*Маро шиква поён надорад гузор,
Ки худ шиква баҳре бувад беканор.
Касе ҳамчу ман уру муфлис мабод,
Нахустин тило в-он гаҳе мис бод.
Ба кайвон агарчанд улфат марост,
Чу кайвон ба рух нили накбат марост.
Зи рӯи забон меҳрубонӣ кунанд,
Вале кинаҳои ниҳонӣ кунанд....
Ман идбор дидам, ту фирӯз бош,
Зи аҳволи ман ибратомӯз бош [7, 463]!*

Аз рӯи ин таъкидҳо маълум мешавад, ки шоир ба дарбори амир роҳ ёфта бошад ҳам, рақибонаш ўро ором нагузошта, ҳамеша ба вай кинаву хусуматро раво медонистаанд ва монсаи рӯзгори осудаву озоиштааш мегардиданд.

Шоир баъдан дар қисматҳои алоҳида амир Музаффар ва амир Абдулаҳадро ситоиш карда, дар муқоиса мавқеъ ва мартабаашонро дар муҳити аморати Бухоро равшан намуда, мақому манзалати онҳоро дар замони давлатдориашон инъикос мекунад. Дар баробари ин дар маснави назару андешаҳои иҷтимоии шоир баён шуда, бисёр камбудии ҳақиқатро, ки дар муҳити дарбор шоир ба чашмони ҳеш дидааст, воқеъбинона ифшо гардидаанд. Шохин ҳамчунин доир ба забон ва заҳмати баён андеша ронда, оид ба ин масъала чунин менависад:

*Забон чун ба коми худ андар нӯхуфт,
Гули орзу гунчаро баришукӯфт.
Суҳан гар зи дил бар забон оварӣ,
Чунон гӯ, ки ганҷе зи қон оварӣ.
Суҳансанҷро гӯ: Ба андоза гӯӣ,
Тавонӣ, муқаррар макун, тоза гӯӣ.
Забонро гирех бар гирех барфиган,
Фиган, то ки сарбаста ояд суҳан.*

*Суханро чу сарбаста гӯйӣ, сазост,
Ки аз бад ба некаш тасарруф равост [7, 470].*

Дар воқеъ, Шамсиддин Шохин дар боби суханварӣ анъанаи неки шоирони пешинро идома дода, дар бораи забон ва сеҳри сухан ниҳоят ҳакимона андеша меронад ва қадру манзалати забон ва суханро ниҳоят баланд бардошта, онро аз гавҳару сипеҳр боло медонад. Дар баробари ин шоир дар сухан гуфтан эҳтиёткор буданро афзал дониста, маҷозан ишора мекунад, ки сухан мисли шамшер аст ва бояд чунон мулоҳизакор бошем, ки “ба шамшери худ хуни худ” марезем, ки ин камоли беҳунарист.

Дар маснавӣ инчунин қисмати алоҳида “Дар ситоиши сухан” унвон гирифтааст. Дар ин фасл шоир такроран оид ба аҳамияти сухану суханварӣ изҳори назар карда, дурандешона ва воқеъбинона матлабашро чунин ҷамъбаст менамояд:

*Суханро ба зоҳир набояд илinoxт,
Ки зоҳирпарастӣ басте фитна сохт [7, 489]*

Дар ин байти пурмуҳтаво шоир арзиши суханро возеҳу равшан ошкор карда, нақши сухан ва суханварро дар ҷомеа арзишманд медонад. Вобаста ба тасдиқи гуфтаҳои худ шоир як таснид ва чанд тамсил оварда, мақом ва манзалати суханро равшан месозад ва ба он арҷи бештар мегузорад.

Шамсиддин Шохин дар боби алоҳида доир ба нақши устодаш Зарир маълумот дода, бисёр масъалаҳои ба зиндагиаш алоқамандро, ки тавассути тавсияҳои устодаш Муҳаммадтоҳир насибаш гардидааст, шарҳ дода, хидмати ин пири хирадро дар тарбияи маънавияш пураарзиш медонад. Баъд аз марғи падар ин инсони хайрхоҳ ба тарбияи Шамсиддин Шохин машғул шуда, ўро ба донишандӯзӣ ва омӯзиши илмҳои суханварию баён раҳнамоӣ менамояд ва барои беҳтар шудани рӯзгораш мусоидат мекунад. Шоир бо тавсияи ин пири хирадманд ба навиштани маснавии мазкур оғоз карда будааст. Вай дар маснавӣ ишораҳои устодашро дар бораи таълифи ин маснавӣ ба таври зайл ҷой додааст:

*Қадам неш неҳ, то ба манзил расӣ,
Равон аз раҳи дида бар дил расӣ.
Ту ҳар ҷодае сар қунӣ, манзил аст,
Ки дастӣ бузургон туро маҳмил аст.
Туро хирқае чобук ояд ба дӯш,
Ки нӯшид Саъдии нашминапӯш.*

*Аз ӯ монд гар "Бӯстон" ёдгор,
Ту бар дӯстон "Тухфа"-е вогузор.... [7, 522-523].*

Аз рӯи ин таъкидҳо маълум мешавад, ки маҳз бо ибтикори устодаш ва дар пайравии пири ахлоқ – Саъдии Шерозӣ маснавии мазкурро таълиф карда, бо пешниҳоди вай мехостааст дар бораи адл, эҳсон, ишқ, тавозӯ, ризо, тарбият, шукр, сабр ва муноҷот бо диди нав ва андешаи салим мушоҳидаҳои хешро ба риштаи тасвир кашад ва боз дар адабиёт як маснавии ахлокиро ба майдон орад.

Шоҳин боби аввалро ба масъалаи "адл" бахшида, мисли Саъдии Шерозӣ онро дар чомеа барои амирон муҳим шуморидааст. Ӯ мегӯяд, ки "Бузургии шоҳон ба адл андар аст, На бо фарри дайҳиму ангуштар аст" [7, 527]. Бо ин суҳанони пандомез ӯ ҳикоятро аз замони Фиръавн нақл карда, адлу адолатро барои шоҳон муҳим мешуморад. Аз рӯи ин тарзи баён маълум аст, ки Шамсиддин Шоҳин на танҳо назираи ҷавобия навиштан хостааст, балки бо тааммуқ ният намудааст, ки амиру аморатро ба фазлу эҳсон ва шукру қаноат даъват намояд ва бо ин роҳ райиятро дастгирӣ мададрасон шавад.

Шамсиддин Шоҳин дар пайравӣ аз мактаби бузурги маорифпарварии устод Аҳмади Дониш бо ҷасорат баъзе аз масъалаҳои иҷтимоиро рӯи роҳ дар маснавии "Тухфаи дӯстон" ҷой дода, беадолатии ҷомеа ошкор сохтааст ва матлабҳои иҷтимоии хешро бочурияти баён кардааст.

Профессор Расул Ҳодизода доир ба ин маснави изҳори назар карда, аз ҷумла навиштааст, ки "Шоҳин барои тасвири воқеаҳои замонаш бештар ба нақли ҳикоятҳои воқеӣ, махсусан нақли ҳодисоте чанд аз зиндагии худ ва ҳаёти падараш муроҷиат намудааст. Тасвири ин воқеаҳои реалӣ тарзи тасвири ӯро аз равиши тавсифи классикӣ ба роҳи тасвири реалистӣ овардаанд ва дар ин ҷо мо нақши роҳу саликаи навро, ки ӯ дар ин давра дар ашъори лирикӣ дошт, ба андозаи зиёде дар ин маснавиаш мебинем"

Дар воқеъ, маснавии мазкур дорои ҷанбаи баланди воқеъгароёна буда, дар он бисёр рӯйдодҳои тарҷумаиҳолӣ ва ҳодисаҳои замони шоир ворид шуда, муҳити таърихро низ дуруст ифшо месозанд. Шоир бо ин тарзи тасвир имкони бештар пайдо кардааст, ки афкори иҷтимоии хешро шарҳ диҳад ва ҳақиқати таърихӣ рӯзгориашро баён созад.

Шамсиддин Шоҳин дар наср низ ҳунари воло дошта, бо таълифи рисолаи "Бадоеъ-ус-саноеъ" бори дигар аз суҳанофарини барҷаста будани худ дарак додааст. Вай дар аввали рисолааш дуруду савоот

бар пайғамбарон гуфта, пасон бо чунин мисраъҳо рисолаашро оғоз менамояд:

*Ин нусха, ки аз шоибаи нақс барист,
Маъҷуни мураккабе зи тозию дарист.
Ҳар кас, ки аз ӯ бихӯрд, чун шориби ҳамр
Аввал бинамуд ханда в- он гоҳ гирист* [7, 540].

Шамсиддин Шохин, чунон ки дар боло ишора шудааст, дар ин рисола ҳам ҳазлу мутоиба ва ҳам ифшои беадолатиҳои замонро баробар тасвир кардааст. Адиб бо истифода аз санъати сачъ хело мохирона суҳанварӣ карда, муҳимтарин масъалаҳои ахлоқиро дар қиёс тавзеҳ намуда, воқеияти рӯзгори бисёре аз табақаҳои иҷтимоии замонашро бо тарзи хос шарҳ додааст. Вай рӯзгори муллою мударрис, миршабу козиро бо як тарз, ҳаёти гадову қаландарро бо тарзи дигар ва олиму суҳанварро бо шеваи баёни фасеҳтар инъикос карда, тафовутҳои онҳоро як-як шарҳ медиҳад ва кирдорашонро бо муҳите, ки эшонро фаро гирифтааст, муқоиса намуда, баъзан ба одамон ва гоҳе ба ашёи табиат ва мавҷудоти зиндаи он монанд мекунад. Шохин нотарсона ба мазаммати шахсоне, ки аз номи ислом суиистифода мекарданд, иқдом намуда, камбудихояшонро ғошоғош гуфта, онҳоро ба риёкорӣ муттаҳам месохт. Чунончи: “Ислом исме (ба маънии гуноҳ, айб ва хато. А. Р.) шуда, дар миёни он алифу лом. Агар аз инсоф пурсӣ, ҳақиқати он соф. Ҳарфи дин бар ғӯшҳо чун мутолибаи дайн гарон ва сурати шаръ дар дидаҳо чун айн-уш-шарр ва шарр- ул-айн аён” [7, 542]. Ё дар бораи илм менависад: “Илм чун алам дар мазорҳо хуфта, бо ҳар ки аз айнӣ он истифосор рафта, “лам” гуфта” [7, 542]. Чунин ишораҳои нарму нозуки мутоибаомез дар тамоми рисола мушоҳида шуда, андешаҳои иҷмолии Шохинро нисбат ба замон ифода менамояд.

Дар ҷойи дигар Шохин бо тарзи танзу мутоиба ҳаҷви нарму нозуки суҳани қофиядору ҷумлаҳои обдор мегӯяд, ки аз нигоҳи бадеият ва равонӣ ниҳоят дилчаспанд ва гарчанде кинояомез бошанд ҳам, аммо мазмуни баландро ифода менамоянд. Барои мисол:

“Калом аз рабт уфтод ва маром аз забт. Чӣ кунам, он қадар мушаввашам, ки турраи дилдор аз ман касби парешонӣ мекунад ва хоҳири махмур истифодаи саргаронӣ. Жӯлидагии мӯи Маҷнун вақфи саропои ман аст ва олудагии тарафи домони Лайлӣ нақши пирохану қабои ман. Аз ман то сояи девор фарқи уфтодагӣ як қадам аст ва то нусхаи ботил тафовути безътиборӣ як рақам” [7, 545].

Дар баробари чунин иборау таъбирҳо, ҷумлаҳои равону муқаффо ва ҳаҷви нарму нозук дар китоби “Бадоеъ-ус-саноеъ”, инчунин масалу

ҳикояҳои кӯтоҳи ҳаёти низ нақл мешаванд, ки онҳо ҷанбаи баланди ахлоқӣ дошта, одамонро ба роҳи дуруст раҳнамоӣ менамоянд. Ин рисола низ исбот мекунад, ки Шохин адиб, суҳангӯ ва суҳанфаҳми ниҳоят нуктасанҷ мебошад. Доир ба аҳамият ва мурод аз таълифи ин рисолаи Шохин устод Айни қайд мекунад, ки: “Мақсади асли аз таълифи “Бадоеъ-ус-саноеъ” танқид, эътироз ва шикоят аст. Аммо муаллиф дар ин бора услуби ачиберо пеш гирифтааст, ки пай бурдани хонанда дар аввали назар ба мақсади асли хело душвор аст, балки ба мутолааи таъбироти одиву фикраҳои хандаовар ба ханда меояд. Баъд аз муҳокимаву тааммул ба мақсади асли пай мебарад” [2, 222].

Аз ишораҳои устод Садриддин Айни бармеояд, ки Шамсиддин Шохин рисолаи мазкурро ҳадафманд таълиф карда, ақидаҳои иҷтимоии ҳешро бо истифодаи таъбиру ибораҳои кинояомезу маҷозӣ ниҳоят ҳунаромандона баён намудааст. Бо ин услуби малеху дилкаш шоир тавонистааст нуқсонҳои ҷомеаро фош намояд ва кирдорҳои зишти одамонро зеро мазаммату интиқод гирад.

Шамсиддин Шохин ба ғайр аз достону рисола инчунин ғазал, қасида, муҳаммас, мусаддас, тарҷеъбанд, рубой, қитъа, ҳаҷвия, фардбайтҳои равону дилкаш эҷод кардааст. Шоир ин шеърро ғазалҳояшро дар давраҳои гуногуни ҳаёташ таълиф намуда, баъзе аз онҳо ба шахсони алоҳидаи таърихӣ бахшида шудаанд. Як қисми дигари ашъори шоир ба тариқи мадҳу сано таълиф гардида, иддае аз онҳо оҳанги ҳаҷвӣ доранд. Ҳаҷвияҳои шоир низ ҷанбаи воқеӣ дошта, ҳислатҳои манфии шахсони алоҳидаро тасвир менамоянд.

Дар қасидаву ғазалҳояш масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва ахлоқӣ тасвир ёфта, ноадолатҳои замон, азобу шиканҷаи мазлумон ва ҳаёти ниҳоят вазнину мураккаби халқи ҷафокаш рӯирост ва ошкоро баён шудаанд. Дар қисми дигари ашъори шоир мавзӯҳои зебоиҳои табиат, орзуи умеди одамон, тараннуми ишқу муҳаббат, ифодаи ҳолатҳои рӯҳию маънавии дилдодагон ва муносибатҳои некбинонаи инсонҳои покизарӯзгор бозтоб ёфтаанд. Дар баробари ин шоири покзамир бо як фарохдиль ба дунёи отифонаи инсон назар дӯхта, бо меҳру самимият розҳои нуҳуфтаи ӯ ва уқдаҳои нокушодаашро ифшо мегардонад ва тавассути таҳайюлотии рангини хеш асрори дилашро фош месозад.

Махсусан, дар эҷодиёти Шамсиддин Шохин ғазал ҷойи намоёнро ишғол менамояд. Шоир қонуниятҳои устуҳонбандии жанри мазкурро пурра риоя карда, вобаста ба мавзӯи матлаби ғоявии ҳудро возеҳу равшан ифода мекунад. Дар аксари ғазалҳои шоир эҳсосоти ботинии ӯ, ки ғояҳои неку қаринро талқин менамоянд, самимӣ бозгӯ

мешаванд. Дар бештари ҳолат дар ғазалҳои шоир байтҳо бо ҳам алоқаманду созгор афтода, вобаста ба мундариҷаи ғоявии ғазал ҳамдигарро такмил медиҳанд ва дорои таносуби калом ва равону сода мебошанд. Шоир дар ҳар як байти ғазал талаботи жанри мазкурро ба инобат гирифта, дар пояи анъанаи шоирони пешин ба таркиби дохилии жанри ғазал аҳамияти махсус медиҳад ва вобаста ба мавзӯи ҳиссиёти ҳушро якҷо бо ҳолати рӯҳию равонии қаҳрамони ғинаӣ бозгӯ месозад. Чунончи, дар ғазале мегӯяд:

*Парӣ зи шарми руҳат чехра дар ниқоб гирифт,
Лаби ту равнақи кайфият аз шароб гирифт.
Агарчи буд туро чехра мусҳафи раҳмат,
Касе, ки дид хатат, ояти азоб гирифт.
Руҳат надошт саводе, ба дарси ғитна магар,
Ки дар бағал зи хати анбарин китоб гирифт.
Саводи хатти ту гардид равшан аз ораз,
Баромад аз ҳама ғавго, ки офтоб гирифт.
Зи бас ба номи ту тавиҳе қард бар Шоҳин,
Бад-ин ғазал натавонад касе ҷавоб гирифт [7, 60].*

Дар ғазали мазкур на танҳо қонунмандии таркиби жанри ғазал риоя шудааст, балки қофияҳо комил омада, баён возеҳу равшан ва матлаб хеле дилкаш баён гардидааст. Таносуби калом мукамал буда, мавзӯи асосии ғазал, ки фироку ғитон аз дарди ишқ аст, бо қорбаии санъатҳои лафзӣ маъноӣ боз ҳам қавитар гардидааст.

Шамсиддин Шоҳин дар ғазалнависӣ бештар ба сабку услуби Ҳофизи Шерозӣ ва Абдулқодири Бедил таъра қарда, дар пайравии мактаби ин ду шаҳсути назми оламгирӣ тоҷикӣ-форсӣ сабки ҳоси ҳудро пайдо намуда, дар баёни мавзӯи ишқ аз ҳеш маҳорати баланд нишон додааст. Вай ба мавзӯи мазкур дақиқназарона муносибат қарда, эҳсосоти ботинӣ ва дарди ниҳонии ошӣқони васлҷӯро самимӣ тасвир намуда, риштаи муҳаббати онҳоро бо нозуқиҳои сеҳри суҳан устувор гардондааст. Доир ба ин масъала Р. Ҳодизода низ навиштааст, ки: «Мавзӯи ишқ ва образи ошӣқ, ки дар назми классикии форсу тоҷик мавзӯи ҷовидонӣ ва анъанавӣ ба шумор мерафт, дар назми Шоҳин низ мавқеи муҳим ва асосие дорад. Бисёр оҳангҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ, муносибати шахс ва ҷомеаи инсонӣ, танқиду мазаммати иллатҳои ҷамъиятӣ ба воситаи мавзӯи ишқ ва образи ошӣқ дар назди Шоҳин зухур қардааст» [6, 84].

Дар воқеъ, Шамсиддин Шоҳин ба мавзӯи ишқ ҷиддӣ муносибат қарда, ҳолату изтиробӣ ошӣқони рангинҳаёлро тарзе тасвир намудааст, ки вафодорӣшон пинҳон намоноад ва заҷру азоби

рӯҳияшон дилҳоро ба тасхир меоварад. Дар бештари ғазалҳои Шоҳин маъшуқа дорои ишваю истиғно, карашмаву ноз буда, маъшук ранҷуру нотавон, дардманду озурдахотир аст. Онҳо ҳиссиёт ва шӯру шавқи хешро пинҳон накарда, барои расидан ба висоли ҳамдигар талош меварзанд ва ба ишқ шоиста будани хешро мисли шамъу парвона ошкор месозанд. Чунончи:

*Дилбаро, ороми дил ё роҳати ҷон хонамат,
Баски зебоӣ, туро ҳам ину ҳам он хонамат.
Бо чунин ҳусне, ки чаими ошиқон ёбад фурӯг,
Офтоби базм ё шамъи шабистон хонамат?!
Қиблаи аҳли вафо ё Каъбаи арбоби шавқ?
Лафз бисёр аст, худ гӯ, то бад-он сон хонамат.
Ваъдаҳо кардӣ, вале осори он зоҳир нашуд,
Сахттамкин гӯямат ё сустпаймон хонамат?
Ман намегӯям, ки сарви гулшанӣ ё нахли боғ,
Бо қадат ин ҳардуро ҳам рост нагӯи хонамат.
Лаб ба шаккархандае бикиову дар тан ҷон бибахш,
То зулоли салсабилу оби ҳайвон хонамат!
Ё фурӯги дида, ё меҳри фалак, ё шамъи базм,
Он чи зебад бо ту, худ гӯ, то ки он сон хонамат [7, 72].*

Шоҳин дар ғазали фавқ ташбеҳи равшан истифода карда, маъшуқаро «оромии дил», «роҳати ҷон», «офтоби базм», «шамъи шабистон», «қиблаи аҳли вафо», «Каъбаи арбоби шавқ» номида, ўро «аз сарви гулшан» ва «нахли боғ» боло медонад. Шоир бо чунин ибораҳои латиф, тавсифҳои нозук, таъбирҳои дилкаш ва ташбеҳҳои сарех қаноат накарда, бо роҳи савол аз маъшуқа дархости дили ўро пурсон шуда, «ошиқ»-и ҳимматбаланди худро ситоиш менамояд ва васфи маъшуқаро нисбат ба чеҳраи аслиаш зеботар бозтоб медиҳад.

Як хусусияти ғазалҳои ошиқонаи Шамсиддин Шоҳин аз он иборат аст, ки дар онҳо шоир васфи зебоиро бештар талқин мекунад. Дар чунин ҳолат ҳар шайъи табиат ва мавҷудоти олам бо ҳусну ҷамолу зебоии маъшуқа муқоиса мешавад ва ҳар яке барои шоир ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ хидмат менамояд. Ҳамин тарзи тасвир ба шоир имкон додааст, ки санъатҳои лафзӣю маънавиро дар ғазалҳояш моҳирона истифода намояд ва симои зоҳирии маъшуқаро латифу дилкаш ва олами ботиниашро саропо ғарқи ишқу эҳсосот таҷассум созад:

*Ёри ман бар чеҳра зулфи худ парешон мекунад,
Офтоbero ба зерӣ абр пинҳон мекунад.*

*Гарчи нахиояд гиреҳ аз кори шабнам, з - он ки гул
Аишки ўро тукмаи банди гиребон мекунад.
Дил барад чаишани зи ман в - он гоҳ биспорад ба зулф,
Ҳамчу дузде мезанад роҳеву эҳсон мекунад.
Бе туам гар зиндагӣ мушикил бувад, чоно, чӣ гам?
Гар сарам охир ба як дам тегат осон мекунад.
Ҳар чӣ аз дастии хазон омад ба чоно дӯстон,
Бар дили Шохин гами ҳичрони ӯ он мекунад [7, 106].*

Дар ғазали фавқ лиризмӣ тасвир ба дараҷае нозук аст, ки ҳиссиёт меҳурӯшад, завқ меболад, дил ҷавлон мезанад ва ҳаёл ранги дигар гирифта, париваше пеши назар меояд, ки тимсоли меҳру вафо ва сафобаҳши тану ҷон аст. Таносуби калимаву ибораҳо дар мисраъҳои ҳар як байт қавӣ ва устувор буда, мазмунро комил ва мақсудро возеҳ мегардонад. Хонанда аз ин рақси калимот лаззати маънавӣ бурда, ба ин тарзи баёни нозуку сеҳри сухани Шохин аҳсан мегӯяд. Чунин тасвирҳои дилкаш ва ифодаи эҳсосоти рӯҳии қаҳрамони ғиноӣ дар аксари ғазалҳои Шохин ба ҷашм мерасанд ва ҳар кадом баёнгарии рӯҳияи нотақрори шоири ширинсухан мебошад. Чунончи:

*То лаъли туро ханда ба ҳангоми ғазаб шуд,
Хун ғашт, гиреҳ баст, ба табхола лақаб шуд.
Аз марги рақиб ин ҳама ғамгин натавон буд,
Бодо ба фидои ту, ки гар мурд, аҷаб шуд.
Сар то қадамам обила ҷӯшид дар ин роҳ,
То пойи ман осуда зи таъвишу таъаб шуд.
Ман аз аҷамӣ шиква надорам, ки ба хубӣ
Горатгари ҷону дилам он турки араб шуд.
Шохин, тамаъи бўса намудем, барошuft,
Берун магар ин шева зи қонуни адаб шуд? [7, 95].*

Шохин дар ғазали мазкур, аввалан ба ҳусни матлаъ ва ҳусни мактаъ эътибор дода, дар байти аввал ва байти охир мақсади худро дуруст баён менамояд. Сониян, ҳусни таҳаллусро, ки барои ғазал муҳим мебошад, ба маврид қорбарӣ карда, меъёри талаботи жанри ғазалро риоя мекунад. Ба тарзи қофиябандӣ низ дар ин ғазал ва ғазалҳои дигараш эътибори ҷиддӣ медиҳад.

Дар бештари ғазалҳои шоир қофияи сохти **аа, ба, ва** қорбанди шуда, гардида, талаботи шакли ғазал ба инобат гирифта шудааст. Ҳамчунин меъёри микдории байтҳо дар ғазалҳои Шамсиддин Шохин риоя шуда, аксари онҳо аз ҳафт байт кам нестанд. Чунин ғазалҳое ҳам

ба назар мерасанд, ки миқдори байтҳояш аз сездаҳ боло мебошад. Дар ин ғазалҳо низ шоир таносуби мантикии байтҳоро ба инобат гирифта, матлабашро возеҳ баён менамояд.

Дар қисме аз ғазалҳои Шоҳин мавзӯи ишқ ба мавзӯи майу майгусорӣ омезиш ёфта, таъбиру ифодаҳои суннатӣ, ки хоси ин навъи ғазалҳо мебошанд, аз мадди назари шоир дур нашудаанд. Чунин ғазалҳо бештар оҳанги иҷтимоӣ дошта, шоир бо ин роҳ чехраҳои зоҳиду мулло ва аҳли тақворо, ки фазилатфурӯшӣ ва риёкорӣ менамоянд, фош месозад. Дар ғазалҳои мазкур мафҳумҳои «ринд», «зоҳид», «майкада», «зарк», «хирқа», «хум», «бода», «соғар», «май» оҳанги маҷозӣ гирифта, ҳолати баъзе аз табақаҳои иҷтимоии Бухороро, ки ба фиребу тазвир умр ба сар мебаранд, ошкор месозад. Чунончи:

*Зоҳид ба Каъба гар сару кори намоз дошт,
Шоҳин ба хоки пои ту рӯи ниёз дошт* [7, 68].

Дар байти мазкур шоир дар мисраи аввал агар риёкориро фиреби зоҳидро баён созад, дар мисраи дуюм амалҳои ошиқи шайдоро, ки ниёзманди дидори маъшуқа аст, тасвир карда, хислатҳои зишту бадро бо амалҳои неку шоиста муқоиса менамояд. Мисраи якум ба мисраи дуюм тазод шуда, ормони дил ва эҳсосоти ботинии шоирро дуруст ифода мекунад. Оид ба ин масъала Х. Мирзозода низ изҳори назар карда, аз ҷумла менависад: «Яке аз хусусиятҳои лирикаӣ граҷдани Шохин эътирозу норозигӣ ба рӯҳониён – фош, масҳара ва беҳурмат кардани онҳо аст» [4, 18].

Бояд гуфт, ки дар ғазалҳои шоир баъзан мавзӯи иҷтимоӣ бо мавзӯи ишқ пайдарҳам тасвир меёбад. Вай дар ин навъи ғазалҳояш ба муқобили амалҳои нодурусти аҳли дарбор ва атрофиёни онҳо исён менамояд ва ҳақиқати аҳволро возеҳу равшан баён месозад. Дар ин ғазалҳо оҳанги иҷтимоӣ баланд садо дода, муносибати инсон ба ҷомеа ва иҷтимоӣ дуруст ифода мегардад.

Шамсиддин Шоҳин дар эҷоди қасида, китъа, рубой ва тарҷеъот низ шухрати беандоза доштааст. Қасидаҳои шоир фароғири унсурҳои суннати жанри мазкур буда, бештари онҳо оҳанги иҷтимоӣ, тарҷумаиҳолӣ доранд. Дар қасидаҳои «Шикоят аз аҳли диёр», «Дар баёни бесуботии даҳр», «Дар коҳиши баъзе ҳамсухбатон», «Дар ҳаҷви шахси бад», «Шикоят» мавзӯҳои иҷтимоӣ тасвир шуда, беадолатиҳои замон ва рафторҳои зишти иддае аз муосирони шоир зери танқид

гирифта шудаанд. Қисми асосии қасидаҳои шоир мадҳӣ буда, ба амир Абдулахад, амир Музаффар ва атрофиёни онҳо бахшида шудаанд.

Шамсиддин Шохин инчунин қасидаҳои тасвирӣ ва фаҳрия низ таълиф кардааст. Қасидаҳои «Баҳор», «Дар сифати барф» «Дар мадҳи устоди худ Муҳаммадҷон Тоҳирхоҷаи Чӯйборӣ мутахаллис ба Зарир» аз ҳамин қабиланд. Дар ин қасидаҳо шоир бештар ба васфи табиат машғул шуда, зебоии онро тавсиф менамояд. Масалан, дар бораи барф менависад:

*Так зад саманди боди хариф аз диёри барф,
Рӯи ҷаҳон гирифт ба зерӣ гӯбори барф.
Баҳман барои ғозафурӯи ба саҳни бог
Бикшод аз ҳаюни ҳаво танги бори барф.
Аз касрати тарашишӯҳи абру ҳубоби бод
Офоқ ҳусни жола шуду шаб ҳисори барф
Шохин, ки умр сарфи ҳавохоҳии ту кард,
Равшан шудаст рӯзи вай аз рӯзгори барф [7, 268].*

Дар қасидаи мазкур Шохин бо як маҳорати баланд барфро васф карда, тамоми табиатро, ки ба шарофати барф қабои сафед пӯшида, ғуломи ин муъҷизаи зебо шудааст, бо як маҳорати баланд тасвир менамояд. Доир ба мавқеи қасида дар эҷодиёти Шохин Х. Мирзозода назари иҷмолӣ намуда, аз ҷумла менависад:

«Қасидаҳои ӯ (Шохин – А.Р.) аз ҷиҳати шакл ва сохти традициониашон аз қасидаҳои гузаштагон фарқ накунад ҳам, вале боз чи дар шакл ва чи дар мундариҷа хусусиятҳои ҷудогонаеро соҳиб аст. Масалан, Шохин ба қисмҳои анъанавии қасида чандон эътибор намедихад. Қасидаҳои ӯ гоҳ бе ташбиб, гоҳ бе гурез, гоҳ бе талаб ва гоҳе бе хотима гуфта шудаанд, бинобар он аксар қасидаҳояш ҳаҷман кӯтоҳ ва хурданд» [4, 249].

Дар ҳақиқат, дар бештари қасидаҳои Шохин ҷузъҳои таркибии жанри мазкур риоя нашавад ҳам, шоир аз меъёрҳои маъмулии жанр канораҷӯӣ накарда, қонуниятҳои дохилии жанро ба инобат гирифтааст. Дар қасидаҳои ҳаҷман хурду кӯтоҳи шоир маҳорати Шохин баръало зоҳир шуда, дар ин жанр муваффақ шуданаш равшан ба назар мерасад.

Шамсиддин Шохин ҳамагӣ ҳашт қитъа навишта бошад ҳам, аз мазмуни онҳо маълум мешавад, ки шоир дар вақти осудагию фароғат ва оромии рӯҳу тан ба навиштани ин мисраъҳо машғул шуда будааст. Мавзӯи баъзе қитъаҳо ишқӣ буда, қисми дигарашон ба масъалаҳои ахлоқӣ, панду насиҳат, ҳасби ҳол бахшида шудаанд. Ба таври мисол:

*Накӯӣ кун бар он, ки некӣ хост,
К-аз ту ин номи нек менад.
Меназад ош дар сафол, вале
Рӯсиёҳӣ ба дег менад [7, 302].*

Шоир муҳимтарин хусусияти жанри мазкурро, ки панду насихати одамон аст, ба инобат гирифта, талаботи қонунмандии қитъаро риоя мекардааст. Ба ғайр аз ин дар ду байт ва чор мисраъ муроди худро зебою форам, вале бо кинояву танз ифода менамудааст. Қитъаҳои шоир намунаи олии жанри ғинӣ дар адабиёти тоҷик мебошанд.

Дар таълифи тарҷебанду таркиббанд Шамсиддин Шохин кӯшиши зиёд намуда, дар рушди ин жанри ғинӣ низ хидмати шоиста намудааст.

Тарҷебанди «Хут агар хуттӣ кунад, кампира дар қуттӣ кунад» бо хоҳиши амир Абдулаҳад таълиф шуда, ба мунозираи зану марди ҳамсоя ва мадҳи амиру муносибаташ ба моҳи хут вобаста мебошад. Он аз шаш банд иборат буда, қонунмандии жанр дар таснифи тарҷебанд пурра риоя шудааст. Вобаста ба ҳамин масъала С. Имронов изҳори назар карда, менависад: «Навовари Шохин дар шакли мураббаи тарҷебанд дар баробари ифодаи мазмунҳои тозаи иҷтимоӣ - сиёсӣ дар он аст, ки ӯ дар байти васила мисраи аввалро пас аз ҳар як банд ҳамеша такрор ва мисраи дуюми байти василаро тағйир медиҳад ва бо ҳамин шоир унсурҳои байти василаи тарҷебанду таркиббандро бо як маҳорати бузург ба ҳам омехта намуда, ба шакли тарҷебанд як ҳусни тозаеро зам намудааст. Чунин ихтироот дар тарҷебанд аз рӯи мушоҳидаи мо ба ҳуди Шохин тааллуқ дорад» [3, 76]. Дар таркиббанди шоир низ ҳамин хусусияти навоваронаро мушоҳида кардан мумкин аст. Шоир дар таркиббанд мавзӯи ишқро интиҳоб карда, эҳсосоти рӯҳии ошиқонро бо истифода аз санъатҳои лафзӣю маъноӣ возеҳу равшан шарҳ медиҳад. Банди васила дар таркиббанд ду бор такрор шуда, дар ҳарду ҳолат бандҳои асосиро такмил ва пурра мегардонад. Аммо шоир дар банди сеюм аз ишораи банди васила худдорӣ намуда, бе истифодаи он мақсадашро ҷамъбаст кардааст.

Дар жанри мусаддас ва мухаммас Шохин мактаби анъанаи шоирони пешинро идома дода, дар ин жанрҳо низ касби камол кардааст ва чанд мусаддас ва мухаммаси ҷолиб тасниф намудааст, ки онҳо ҷанбаи иҷтимоӣ ва интиқодӣ доранд.

Хидмати Шамсиддин Шохин дар инкишофи жанри рубоӣ назаррас мебошад. Дар рубоӣҳои шоир мавзӯҳои ахлоқӣю иҷтимоӣ, ишқӣю

лирикӣ васеъ инъикос ёфта, меъёр ва талаботи жанр низ пурра ба инобат гирифта шудаанд. Дар бештари рубоиҳои Шоҳин мавзӯи ишқ тасвир шуда, дар онҳо ҳиссиёти ботинӣ ва ҳолати рӯҳии ошиқони дилбохта самимӣ инъикос мешаванд. Дар баъзе рубоиҳои шоир оҳанги халқӣ бештар мушоҳида шуда, ифодаҳои зебою дилкаш бадеияти онҳоро пуркуват гардониданд. Масалан, ӯ дар рубоие менависад:

*Дар ишқи ту кори ман ба сомон нарасад,
Аз васли ту дарди ман ба дармон нарасад,
Бе лаъли ту мурдаму нагуфтӣ ҳаргиз,
К-ин таиначигар ба оби ҳайвон нарасад* [7, 307].

Дар рубоии мазкур ҳолати дилбохтагон ва вазъияти рӯҳию маънавии онҳо латифу дилкаш таҷассум ёфта, муроди шоир ҳосил гардидааст. Аксари рубоиҳои шоир ҳамин хусусиятро дороянд ва хидмати шоистаи Шоҳин дар ташаккули инкишофи ин жанри ғиноӣ бебаҳс мебошад.

Дар ҳақиқат, Шамсиддин Шоҳини Кӯлобӣ аз ҷумлаи чехраҳои нотақрори асри XIX буда, хидмати вай дар рушди инкишофи адабиёти тоҷик бузург аст. Вай ба ҷавонии хеш нигоҳ накарда, дар умри кӯтоҳи бобаракати худ бехтарин осорро ба ёдгор гузоштааст, ки имрӯз дар ташаккули маънавияти ҷомеа таъсири муассир мерасонад. Ин андешаро профессор А. Абдуллоев тасдиқ карда менависад: «Шоҳин ба содагӣ ва халқияти забон ҳаракат карда, мундариҷаи назмро бо образҳои нави маорифпарварӣ ва анъанаҳои тозаи реалистӣ бой намуд. Ҳамеша ба муқобили ҷавру ҷафои замона, берӯиву фитнаҳо, хорию зулм баромада, баробарӣ, бародарӣ, салоҳият ва ростиро тарафдорӣ менамуд» [1].

Бешак, Шамсиддин Шоҳин аз пайравони содиқи Аҳмади Дониш ва мактаби маорифпарварии ӯ буда, на танҳо масъалаҳои муҳимми иҷтимоиро дар осораш инъикос месохт, балки бо қудрати волою сухани оташбори худ ба муқобили беадолатиҳои замонаш мубориза бурда, ростию ҳалолзистӣ, хайрхоҳиву Ҳимматбаландӣ ва накуиву саховатмандиро васф менамуд ва бехтарин хислатҳои инсониро ситоиш мекард.

Китобнома

1. Абдуллоев А. Шоҳини сухан / А.Абдуллоев //Газетаи муаллимон. - 1984, 24 март.
2. Айни. С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни. –Душанбе: Адиб, 2010. - 448 сах.

3. Ибронов С. Доир ба хусусияти жанри ду шеъри Шамсиддин Шохин // Образ ва маҳорати бадеӣ. Масъалаҳои адабиёти классикии тоҷик. – Душанбе, 1980. – 80 сах.
4. Мирзозода Х. Шамсиддин Шохин / Материал ва таърихи адабиёти тоҷики асрҳои ХУI – ХIХ ва ибтидои асри ХХ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1950. – 310 сах.
5. Мирзозода Х. Шамсиддин Шохин / Х. Мирзозода. – Душанбе: Нашриёти газетаҳои ҷумҳуриявӣ, 1962. – 24 сах.
6. Ходизода Р. Шохин. Таҷқиқи нав дар ҳаёт ва эҷодиёти шоир / Р. Ходизода. – Душанбе: Дониш, 1974. – 140 сах.
7. Шохин Ш. Кулӣёт / Ш. Шохин. – Душанбе: Адиб, 2006. – 640 сах.

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ВА АҲЛОҚӢ ДАР ОСОРИ ШАМСИДДИН ШОХИН

Масоили зиндагии инсон, ки дар оинаи адабиёт тавассути образҳо ва рамзҳои розҳои бадеӣ инъикос мегардад, барои шинохти шароит ва омилҳои пешрафт ё руқдони ҳаёти иҷтимоӣ мусоидат менамоянд. Адибони пешқадами замон, ки Шамсиддин Шохин намунаи боризи ин қишри маорифпарвар ба шумор меравад, дар ҳар давраи замон баҳри ислоҳи муносибатҳои номукаммали иҷтимоӣ ва рафторҳои ношоистаи ахлоқӣ фидокорона талош менамуданд. Шамсиддин Шохин дар осори хеш бо маҳорати баланди услубӣ хос аз рӯзгори пур аз нишебу фарози ҳалқи ҷафокашидаи Бухоро ва гирду атрофи он ҳикоят карда, ғаму ғуссаи ҳазорон мазлумон ва мушкilotи садҳо дардмандонро, ки дар муҳити тангу торики Осиёи Миёна умр ба сар мебарданд, реалистона тасвир кардааст.

Вожаҳои калидӣ: Шамсиддин Шохин, адабиёт, шоир, маорифпарвар, Бухоро, Қўлоб, жанр, сабку услуб, қасида, ғазал, маснавӣ, ҳаёти иҷтимоӣ.

ОТОБРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ И НРАВСТВЕННЫХ ВОПРОСОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ШАМСИДДИНА ШОХИНА

Вопросы человеческой жизни, отображаемые в образах и аллегориях, способствуют познанию условий и факторов прогресса или регресса в общественной жизни. Прогрессивные литераторы, ярким представителем которых считается Шамсиддин Шохин, во все времена самоотверженно боролись за реформу неполноценных социальных и недостойных нравственных отношений. Шамсиддин Шохин в своих произведениях высоким мастерством и особым образом рассказывал о тяжелой доле угнетённого населения Бухары и её окрестностей, реалистично изображал боль и страдания тысяч притеснённых людей, проблемы угнетённых, живших в невыносимых условиях феодальной Средней Азии.

Ключевые слова: литература, поэт, просветитель, мудрый, гнёт, среда, Средняя Азия, произведения, социальная жизнь.

THE DISPLAYS OF SOCIAL AND MORAL ISSUES IN SHAMHIDIN
SHOKHIN'S HERITAGE

The questions of human life are displayed and the allegories contribute to the knowledge of the conditions and factors of progress or regress of social life. The progressive writers, whose prominent representative the Tajik writer Shamsiddin Shohin is considered have always been selflessly fighting for the reform of defective social and unworthy moral relations. In his works, Shamsiddin Shokhin, showed the high skill and a special way about the grave home of the oppressed population of Bukhara and its environs, realistically depicted pain and suffering of thousands of oppressed people, also the problems of the oppressed lives in intolerable regimes of the feudal lord of conditions in Central Asia.

Keywords: literature, poet, enlightener, wise, oppression, environment, Central Asia, works, social life.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдучаббор Раҳмонзода - доктори илми филология, профессор, академики АИ ҶТ, Ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа.

Сведения об авторе: Абдуджаббор Раҳмонзода - доктор филологических наук, профессор, академик АН РТ, Помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью.

About the author: Abdujabbor Rahmonzoda - Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Assistant to the President of the Republic of Tajikistan of social development and public relations.

ШАМСИДДИНИ ШОӢИН – СУХАНВАРИ
ЗАБАРДАСТИ ТОӢИК

Қӯрабек Назриев
Маркази мероси хаттии АИ ҚТ

Соҳибистиклол будану озода зистан армону идеали асосӣ ва асроасраи халқи ҷасуру маърифатгустарамон буд ва бигӯем, ки умри ҷавонмардони ватанпарвари мо дар ҳамин ҷабҳа сипарӣ гардидааст, муҳолиғае нахоҳад рафт.

Хушбахтона, соҳибистиклоливу хурриате, ки чанд соли охир дар ихтиёр дорем, бароямон шароити мусоиде фароҳам овард, ки сарафрозона қадам бигзорем, озодона сухан ронем, худшиносу ватанпарвар бошем, ифтихор аз гузаштаву гузаштагони шарафмандамон бикунем.

Ҷашни қарибулвукӯи солгираи ситораҳои дурахшони осмони фарҳангу адаби тоҷик Миробид Сайидои Насафӣ, Кавкабии Бухорой ва Шамсиддин Махдуми Шоҳин иқдоми дигаре дар шинохти таърихи бошарафи ниёконамон хоҳанд буд.

Маълумоти сарчашмаҳои хаттӣ ва навиштаҳои ҳуди Шамсиддини Шоҳин гувоҳӣ медиҳанд, ки мавсуф дар синни 35-36-солагӣ – дар авони гулшукуфти камолоту булуғи шахсиву эҷодӣ аз миён рафта бошад ҳам, ба иттифоқи ороъ яке аз вопасин классикони адабиёти деринасоламоне эътироф гардидааст, ки мантиқу замина дорад.

Тазкиранигорони нимаи дувуми асри XIX ва аввали XX, аз қабиле Мирсиддиқи Ҳашмат (дар «Тазкират-уш-шуаро»), Афзал Махдуми Пирмастӣ (дар «Афзал-ут-тазкор фӣ зикр-иш-шуаро в-ал-ашъор»), Абдуллоҳочаи Абдӣ (дар «Тазкират-уш-шуарои мутааххирин»), Шарифҷон Махдуми Садри Зиё (дар «Тазкор-ул-ашъор») аз шеъри Шоҳин намунаҳо оварда, ба (маҳорату шахсияти) ӯ баҳои баланд додаанд. Аз ин миён Садри Зиё, пас аз вафоти Шоҳин, дар ҷамъ овардани осори ӯ кӯшишҳои зиёде кардааст. Ғайр аз он ки маснави «Тухфаи дӯстон»-ашро китобат кунандааст, ки ҳоло нусхаи ягонаи асар мебошад, дар бисёр маҷмӯаву баёзҳои шахсиаш шеърҳои бадастомадаи Шоҳинро ғундоштаву дарҷ кардааст» [5, 7].

Мир Абдуллоҳхочаи Абдӣ андӯхтаҳо, самимияту муҳаббат ва эродҳояшро дар хусуси рӯзгору осори Шохин муҳлисона ва мунсифона чунин изҳор доштааст: «**Шохин** таҳаллуси шахбози фалаки шоирӣ, тайғуни баландпарвози сипехри суҳанварӣ, тӯтии ойинаи гуфтору булбули чамани ашъор, қудватулмутааххирин ва зубдатулмустаҳдимин Шамсиддин Маҳдум аст. Мушорунилайҳ (аз як ҷониб) хутталисту аз як ҷониб бухорист. Таҳсили улуҷро камо ҳувалмарсум ба ҷой оварда, ҳаз (бахра, насиба)-зи вофиру баҳраи кофӣ аз он бардоштаву алами имтиёзро дар миёни амсол (ҳамсону ҳамдарсонии худ), балки аз замони Мавлонои Ҷом то замони мо, афрошта!...

Чанд китобу рисола низ тадвин карда, аз он ҷумла, китоби «Бадоеъ-ус-саноеъ» ба услуби истилоҳоти замон воқеъ гардида, дар он ҷо санъати бисёре дарҷ кардаву иззи бадеъро ихтиёр карда, ки мӯҷиби захку буко (ҳандаву гирия)-ст. Аммо аз ҳазлиёти он, ки дар он боб аз ҳадди эътидол таҷовуз карда, мустафод мегардад, ки табъи мушорунилайҳ ба ҷониби шахват моилу роғиб будаву қуввати он дар он боб ғолиб» [1, 130-131].

Устод Айнӣ дар “Намунаи адабиёти тоҷик” (Маскав, 1926), сараввал аз ду “баёзи дастнавис”-ӯ “Тазкираи Садри Зиё” 6 ғазалу як қасидаву се рубоии шоирро ба маърази назарҳо гузошта, сипас оид ба вазъи хонадону баччагӣ ва кайфияти эҷоду зиндагии ӯ факту рақамҳое овардааст, ки аз гуфтаҳои пешиниён хеле фарқ мекунанду дар он замон нодиру бикру муфассал буданд ва барои шинохт, тасаввури даврони барҳаёгӣ ва шуҳрату мақоми пасини суҳанвари мумтози баҳори умраш зуд ҳазондида ва ранҷу заҳмати гаронкашида сахми шоиста доранд.

Бино бар тафсилу тафсири Устод Айнӣ, “падари Шохин Муллоамон ном (марди) кӯлобист; мумоилайҳ аз ватани аслиаш ба нияти таҳсили илм ба Бухоро омада, дар ин ҷо таваттуну издивоҷ карда, Шохин дар Бухоро таваллуд ёфтаву касби камол намудааст.

Назар ба ривояти Садри Зиё дар тазкираи манзумаи тасреҳи ҳуди Шохин дар “Тухфаи дӯстон”, мавсуф дар вақти мактабхонӣ ба машқи шеър шурӯъ намуда, соири камолотро нисбат ба шуракои худ бар вачҳи камоли бисёре ба хурдсолӣ андӯхта, ҷунонки дар овони дарсхонӣ ба дарсгӯӣ иштиғол намуда, ба наздаш низ аз пеши устодони замонаш камтар ҷамъ намешудаанд.

Шоҳин баъди хатми кутуби расмия ба балои надимии Амир Абдулаҳад гирифта омада, дар ин пеша бисёр азиятҳо кашидаву ҷафоҳо дидааст.

Усули ҳукуматдорӣ амир, низому насақи дарбори ӯ ба монанди Шоҳин – як шахбози марғзори фазлу камолу озодӣ ҳеҷ мувофиқ наафтадааст. Ҳар қадар ки Шоҳин изҳори малолу нафрат мекарда, озору азоби амир мар-ӯро зиёдатар мешудааст.

Амир на танҳо изҳори малолу нафрати ӯро нарасонида, балки ҳар даъвои камол, изҳори санъати илмиву адабӣ, ки аз ӯ сар бизанад, нисбат ба ҳудаш як гуноҳи кабира мешумурдааст.

Дар ашъори Шоҳин, агар диққат карда шавад, ҳар кучо ишорату сароҳат ба ин маъниҳо ҳаст. Чунончи, дар ғазали “Шикоят таҳассур”-и худ, баъд аз он ки авоили айёми (зиндагии) худро ба ҳасрат ёд мекунад, мегӯяд:

Бар далели дониши ман гӯш нанҳод осмон,

В-арна бар даъвои худ чандин ривоят доштам!

Баъд аз он ки Шоҳин аз беморӣ (сил) қадре беҳтар мешавад, боз амир ӯро ба рикоб мегирад. Оқибат, дар соли 1311 ҳиҷрӣ (1894 мелодӣ) дар Шаҳри Сабз, ба рикоби амир аз пой менамояд» [2, 217-218].

Баъди 30 соли нашри “Намунаи адабиёти тоҷик” ва сукути сукути шоҳиншиносӣ, ки ба иллати гардишу табaddулотӣ азими инқилобӣ ва ҷангу муборизаҳои шадиди сиёсӣ ба миён омада буд, рисолаи бунёдии адабиётшиносии маъруфи тоҷик – профессор Холиқ Мирзозода (равонашон шод бод!) таҳти унвони “Шамсиддин Шоҳин”[3,] аз дастгоҳи ҷоп берун омад, ки самарои заҳмати бардавоми донишманди номӣ буда, масъалаҳои вазъи замони зисту эҷоди шоир, тарҷумаи ҳоли давра (зина)-ҳои эҷодиёти ӯро бо ҳулосаҳои дақиқи муҳаққиқ фаро гирифта, нахустин пажӯҳиши густардаву ҷиддӣ дар шоҳиншиносии ватанӣ, “ҷомеатарин асар роҷеъ ба ҳаёту эҷодиёти Шоҳин дар кишварамон” (Расул Ҳодизода) доништа мешавад.

Таҳқиқи минбаъдаи ҷанбаҳои норавшани рӯзгору осори Шоҳин, тавсифи нусхаҳои қаламӣ мероси ӯ, бешубҳа, марбути қалами профессор Расул Ҳодизода (ҷояшон ҷаннат бод!) мебошад, ки дар авроқи мақолаҳои алоҳида ва бахши алоқаманди рисолаи «Адабиёт тоҷик дар нимаи дувуми асри

ХІХ» фароҳам омада, қадаме бар пешу суҳане нав буданд дар шохиншиносӣ.

Ниҳоят, натиҷаи кӯшишу ҷӯйишҳои бардавоми шохиншиносии мавсуф дар қолаби рисолаи ҷолиби “Шохин. Тадқиқоти нав дар ҳаёту эҷодиёти шоир” (-Душанбе: “Дониш”, 1974) дар дастраси аҳли илму адаб қарор гирифт, ки дар боби масъалаҳои қаблан номакшуфи зиндагӣ ва мероси адабии шоир баҳс мекунад.

Маълумоти феҳристи дастнависҳо, мақолаҳои илмӣ оммавӣ ва энциклопедӣ, сарсухану дебоҷаҳои бар асари ҷопшудаи Шохин афзудаи донишмандони дигари тоҷик ҳам дар шинохту тарғиби рӯзгору осори суҳанвари мумтозамон ҳиссаи шоиста гузоштаанду мегузоранд.

Хулоса, то кунун, дар ҳамин замина, бо саъю эҳтимоми донишварони тоҷик, дар кишвари азизамон осори дастраси Шамсиддини Шохин дар қолаби «Мунтахаби ашъор» (-Сталинобод, соли 1959 ба ҳуруфи ниёгон ва соли 1960 бо алифбои кириллӣ), «Лайлӣ ва Мачнун» (матни илмӣ интиқодӣ ва муқаддимаи Лола Сулаймонӣ, Душанбе, 1983), “Куллийёт” (2006)-у “Мунтахабот” (2016)-и ашъор (ба кӯшиши Абдучаббор Раҳмонзода ва Музаффари Муҳаммадӣ)-и шоир дар дастраси умум қарор гирифтанд, ки сазовори таҳсин аст.

Ҳамчунин, аз ҷониби олимони ҷавону собиқадори Маркази мероси хаттии АИ ҶТ Асрори Раҳмонфар, Бехрӯзи Забехулло, Иззатулло Мирзоев, Илҳомиддин Давлатзода, Баҳриддин Мирзоев, Аълоҳочаи Сайиднозим тавассути Муассисаи нашриявии “Дониш” дар се мучаллад омодаи ҷоп гардиданду интишор ёфтани матни илмӣ оммавии “Девони ашъор”, “Лайливу Мачнун”, “Тухфаи дӯстон” ва “Бадоеъ-ус-саноеъ”-и Шохин сазовортарин тухфаестанд ба ҷашни 160-солагии суҳанвари забардаст.

Маълум мешавад, ки Шохин аз 10-солагӣ ба фаъолияти эҷодӣ пардохта, қатъи назар аз кӯтоҳии умри пурсамараш, зинаҳои лозими рушду инкишофи фикриву эҷодиро паймудааст ва то дараҷаи суҳанвари соҳибҳунару соҳибзавқе ба камол расидааст.

Ғазалнависӣ шуглу саргармии асосӣ ва маҳбубу дилписанди эҷодии Шамсиддини Шохин буда, ҷӯяндаву таҳиягарону

ноширони ашъораш то имрӯз беш аз 200 ғазали ўро пайдо кардаву чамъ овардаву дар ихтиёри мухлисони сершумораш гузоштаанд, ки нақўву мондагор меросест.

Ғазалиёти Шоҳин дар баҳрҳои гуногуни арӯзи суннатӣ ва мавзӯҳои анъанавии адабиёти классикии тоҷик, монанди дарди ишқу иштиёқ, ғуссаи дуриву фироқ, ҳусну ҷамоли ёру зебоиҳои табиати нотақдор, таҳсини фазлу камолу тақдири иззу ҷалол, ҷилваҳои фахрияву шикваҳои аҷзия, танқиди фасоди замонаву таблиғи ҳаёти риндона, мазаммати мутаассибину маломати мунофиқин, баёни ранҷу нотавабии инсонӣ ҳамзамону даҳшату ваҳшати мулку макон ва ғ. суруда шуда, мамлуву мурассаъ аз санъатҳои лафзӣ маънавии бадеъӣ мебошанд, ки абёти зерин далели возеҳи чунин даъво буда метавонанд:

*Рӯзгорест ба абрӯи ту ҷанг аст маро,
Рӯи Ҳиммат ба дами теги фаранг аст маро!*

*Ман, ки дар пойи ту кардам сари савдойро,
Бохтам дар сари савдойи ту муллоиро!*

*Нарасад сарв бар он қомати дилҷӯ, ки тӯрост,
Нарасад мушк бар он зулфи суманбӯ, ки тӯрост!*

*Ин манам, к-андар сарам гайри ҳавои ёр нест,
Ҷуз ҳавои ёр, оре, ошиқонро кор нест!*

Ғазалиёти Шамсиддини Шоҳин, барҳақ, дар заминаи ҳақиқату воқеияти зиндагӣ, шунидаву мушоҳидаҳои инфиродӣ ва тахайюли шоирона рақамбандӣ шуда, ташбеҳоти мубайяну талмеҳоти мубарҳан, мазомини Қуръониву аҳодиси набавӣ, дигар ороишу пероишот ва муҳассаноту музаяноти шеърӣ мақбули авому маҳбуби ҳавосашон гардонидаанд.

Ба иборати дигар, Шоҳин бармаҳал раҳти иқомат аз ин меҳнатсаро кашида бошад ҳам, аз файзи ашъори ҳубу афкори марғуб, бавижа, ғазалиёти дилошӯбаш, ба зудӣ соҳиби шуҳрати тому эътирофи тамом, вирди забони ҳосу ом гардидааст.

Бешак, маҳфилу маърака ва нафареро аз ҷумлаи тоҷикони хушзавқу фарҳангӣ пайдо наметавон кард, ки ғазалиёти нӯшини Шамсиддини Шоҳинро, ки дар ҳавои таронаҳои ноби мардумӣ ва усули баёни Саъдиву Ҳофиз, Ҳилоливу Бедил ва Сойибу

Дониш офарида шудаанд, нахондаву насурудаву дар дафтари
чайбӣ сабту забташон накарда бошад:

*Санамо, лоларухо, сарвқадо, симбаро,
Ба нигоҳе накуни хотири мо шод чаро?!*

*Дилбаро, ороми дил ё роҳати ҷон гӯямат,
Баски зебой, туро ҳам ину ҳам он гӯямат!*

*Ай ҳарифон, вақти гул дар бӯстон маҷлис кунед,
Лоларӯе, иттифоқ афтад, ба худ мӯнис кунед!*

*Ёди он шабҳо, ки аз гетӣ фароғат доштам,
Бо бутони тозарӯ то субҳ суҳбат доштам!*

Қасидаҳои Шамсиддини Шохин, ки андар баҳрҳои маъмули
арӯзи тоҷикӣ ва дар мавзӯҳои чун “дар мадҳи устои ху
писари ӯ”, “дар марсияи дӯсти худ”, “дар шикоят аз аҳли диёр”,
“дар баёни бесуботиҳои даҳр”, “дар коҳиши баъзе ҳамсуҳбатон”,
“фироқия дар ҳамди субҳонаху”, “дар ситоиши баҳор”, “дар
мадҳи устои худ Муҳаммадҷон Тохирхочаи Ҷӯйборӣ”, “дар
шикоят аз фалак” ва ғ. навишта шуда, оинавор баду неки
замонаро ошкор намуда, инсонҳоро ба некиву хайрхоҳӣ ва
покиву хушахлоқӣ ҳидоят мекунанд, пандомезу сабақомӯзанд,
ҳадафрасу нишонгиранд.

Кофист аз се қасидаи дар се мавриду мавзӯи офаридаи шоир
се мисол биёварем, то қудрати сухану тавони қаламу маҳорати
волои адабии эҷодкорашон ҳувайдо бигардад:

*Ай толеъ аз ҷабини ту анвори Офтоб
В-ай равшан аз замири ту асрори Офтоб!
Нозад ба наъли сумми саманди ту Моҳи нав,
Сояд ба хоки пойи ту рухсори Офтоб!*

*Дар ин диёр, ки қавмаи сағони одамрӯст,
Вафо маҷӯ, ки дилу рӯяшон зи оҳану рӯст!
Ба чаши ибрати ин кӯртинатони ҳасуд
Ҳазор гулишан агар гул кунӣ, на рангу на бӯст!*

*Шунидам, ки бо ман касе фитна дорад,
Шикоят бари дӯстон мегузорад!*

Барошуфт табъам, ки он бемурувват

Чаро кина аз ман ба хотир гуморад?!

Мухаммасоту мусаддасот, тарчеъбанду таркиббанд ва китъаву рубоиёти Шамсиддини Шоҳин, ки чандон зиёд нестанд, дар пайравию тазмини ашъори ҳамгуни устодони мозӣ ва қолабу мазомини анъанавии адабиётамон – ҷабру ситами рӯзгору ваъдахилофии дилдор, фироқу алами наздикони рафтаву марсияту тасаллияти ёрони дилшикаста, ҳамди Худову наъти Расул, мадҳи амиру васфи судур, талқини ахлоқи ҳамидаву тавсифи ҷамоли писандида ва ғайра офарида шуда бошанд ҳам, нақши истиклоли эҷодии шоирро хувайдо медоранд ва дар истикрори анвоъи мазкури шеърӣ тоҷикӣ ҳиссаи муҳим гузоштаанду мегузоранд:

3-ин сон ки хоҳиши даҳр ҷуз шӯру шар набошад,

Бадтар дар ин замона айб аз ҳунар набошад,

Суди матоъи дониш ғайр аз зарар набошад,

Одам касе нахонад онро, ки хар набошад,

“Чое равам, ки гардун болои сар набошад,

Аммо чӣ метавон кард, чое дигар набошад?!”

Некувӣ кун бар он, ки некӣ хост,

К-аз ту ин номи нек мемонад!

Меназад ош дар сафол, вале

Рӯсиёҳӣ ба дег мемонад!

Атрофи ҷаҳон ҷу бод ғаштем басе,

Ҳокисифат одамӣ надидем касе!

Чун об ҳама равону бар вай хошок

Афрӯхта мисли оташ аз баҳри касе!

Достони “Лайливу Мачнун»-и Шамсиддини Шоҳин соли 1888, дар муддати камтар аз як моҳ, эҷод шуда, муаллиф онро, тибқи суннати ҷорӣ, ба султони аҳд Амир Абдулахад, ки шоир муддате надими дарбораш буд, эҳдо фармудааст:

Сад шукр, ки шуд пазира ин ганҷ

Дар соли ҳазору сесаду панҷ!

Дар муддати як маҳ, андаке кам,

Ин ҳисни рафеъ ғашт муҳкам!

Омил ё баҳонаи назми чунин асари муассир фавти фачиъабори ҳамсари ҷавони шоир будааст, ки борҳо ишорат бар он кардааст:

*Он гусса, ки кардамаш ба дил хун,
Додам ба ҳамин баҳона берун...
Ин нома ба номи гам кашидам,
Бар номи тараб қалам кашидам.
Як-як ба суруди шеъри мавзун
Додам гами дил зи сина берун!*

Достон дар пайравии “Лайливу Мачнун”-и Низомии Ганҷавӣ (1140-1210) ва “Мачнуну Лайлӣ”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ (1252-1325) нигошта шуда, муаллиф дар ин маънӣ чунин овардааст:

*Афсонаи он ду дарх(в)арам шуд,
Садди раҳу расми дигарам шуд.
Бастам ба ҳазор пухтахомӣ
Пирояи Хусраву Низомӣ!*

“Лайливу Мачнун”-и Шоҳин аз охири намунаҳои ривояти мазкурро фарогиранда дар адабиёти форсии тоҷикӣ буда, баъдан дар пайравии он Туғрали Аҳрорӣ (1865-1919) достони ҳамноме нигоштааст, ки нотаом мондааст.

Маснавии “Тухфаи дӯстон”-и Шамсиддини Шоҳин аз охири намунаҳои назиранигорӣ ба “Бӯстон”-и маъруфи Шайх Саъдӣ (1184-1292) буда, дар вазни анъанавии мутақорибӣ мусаммани максур эҷод шудааст. Муаллиф дар рафти воқеанигорӣ хоксорона шогирду пайрави Низомиву Саъдӣ буданашро борҳо ба таъкид оварда, минҷумла, чунин эрод доштааст:

*Маро дар сухан гар тамоми бувад,
Бувад, кай ба қадри Низомӣ бувад?!
Агарчанд бар назми худ гарраам,
Ҳам-ӯ Офтоб асту ман зарраам!*

*Низомиву Саъдӣ дуто гавҳаранд,
Ки дар дурҷи фикрам чу гавҳар даранд!*

*Ба тақлиди Саъдӣ газал густарам,
Ки, гӯйӣ, яке Саъдии дигарам!*

*Диҳам маснавиро низом ончунон,
Ки рӯҳи Низомӣ шавад шодмон!*

Шоҳин дар аввали китоб таърихи офаридани асарашро дар ибораи “накӯйи таърих” (1890 милодӣ) ифода намудааст, ки мутобиқ ба 1307 ҳичрии камарӣ меояд:

*Чу оғозу анҷоми солаш накӯст,
“Накӯйи таърих” таърихи ӯст!*

“Тухфай дӯстон” ҳамчун асари тарбиявӣ-ахлоқӣ мабно бар заминаҳои воқеӣ дораду онро, ба навъе, ёддоштиву шарҳиҳои ва таърихномае манзум ҳам метавон шумурд, зеро андешаҳои шоир, ғолибан, маншаъ аз вазъи ногувори замону шаноъату қабоҳати амирону ҳокимони давронаш гирифтаанду молмоли танзу шикаят ва танқиду мазаммати дурӯягону сифлатабӯнанд, ки то кунун актуалиянд:

*Маро шиква поён надорад гузур,
Ки худ шиква баҳре бувад беканор!
Касе ҳамчу ман уру муфлис мабод,
Нахустин тило в-он гаҳе мис мабод!
Ба кайвон агарчанд улфат марост,
Чу кайвон ба рух нили накбат марост!
Зи рӯйи забон меҳрубонӣ кунанд,
Вале кинаҳое ниҳонӣ кунанд!
Ба раҳмат ситояндам андар ҳузур,
Ки “дар чашми дониш чу ӯ ҳаст нур!?”
Вале мавриди кина чун душманам,
Бале, душмани марди нодон манам!*

Шоҳин аз ибтидо то интиҳои маснавӣ ҳамин ҳадафи ҷавонмардонаи граҷданиву эҷодии худ – фошсозӣ ва расвоғарии гурбаҳисоливу рӯбаҳмизочӣ, айёриву маккорӣ, фиску фасоди ахлоқӣ, ғоратгариву рибоҳорӣ ва ҷаҳолату разолати амиру рикобдорон ва навкарону аскарону дарбориёнашро давому ривоч дода, рафтори онҳоро бепарда зерӣ тозиёнаи шадиди танқиду тамасхур қарорашон додааст, ки дар зоти худ камназаранду фошгӯйҳои далеронаи Абулқосими Фирдавсиро нисбат ба Султон Маҳмуди Ғазнавӣ хотирнишон мекунанд:

*Фигон, к-ин ҳарифони кинозмой
Ба меҳр андароранд халқе зи пой!
Чу фарзанд аз онат ҳамепарваранд,
Ки чун гурба фарзанди х(в)ад меҳуранд!*

Ҳамин гуна, маснавии “Тухфаи дӯстон”-ро метавон саҳифаи гӯёе аз таърихномаи бузурги рӯзгори халку кишварамон ҳисобид, ки дар раванди худшиносии мо ҳиссаи сазоворе гузошта метавонад.

“Бадоеъ-ус-саноеъ” аз беҳтарин намунаҳои насри китобии даврони классикии адабиёти тоҷик ва ягона асари мансури боқимондаи Шамсиддини Шохин аст, ки “бо шакли нави ҳанӯз унвони терминологӣ нагирифтаи худ дар адабиёти тоҷик ҳодисаи нави адабӣ мебошад. Асари мазкур ба шакли ҷумлаҳои алоҳида (дар аксари маворид, мусаччаъ) навишта шуда, зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматро ба хотир меорад. Тарзи ифодааш дар бисёр ҷойҳои асар пӯшида (мастуру мушқилфаҳм) буда, бо рамзу киноя ва истиораҳои печдарпеч пур аст. Сабаби чунин приёми адабиро ихтиёр кардани Шохин барои мо маълум аст. Мазмуну мароми сиёсии “Бадоеъ-ус-саноеъ” ба танқиди хеле саҳти давраи амирӣ равона шудааст. Аз сабаби набудани (фазои) озодии суҳан он фикрхоро (дар он овор) дар шакли ошкор гуфтан мумкин набуду сензураи амирӣ ҳам роҳ наметод. Ин приём махсус барои фиреб додани назорати амирӣ бунёд шудааст” (Холиқ Мирзозода).

Танзу тамасхури тунду тези «Бадоеъ-ус-саноеъ», ҷумлаҳои мусаччау мурассаи хотирнишин, мушоҳадаву андешаҳои бикри ахлоқӣ, салосату нафосати ибораву ифодаҳои мардумӣ гувоҳ аз илҳому баҳрабардории эҷодии Шохин аз “Рисолаи садпанд”-и суҳанвари ҳаҷвнависи форс-тоҷик Низомиддин Убайди Зоконӣ (1270-1370) бошанд ҳам, усули баёнӣ мушаххасоти забони асар ва ҳадафу ғояҳои рӯшодӣ сиёсӣ иҷтимоӣ нигоранда шоҳиди дар ин иқдом ба таҷрибаи Аҳмади Дониш дар эҷоди “Наводир-ул-вақоеъ” ва Зайниддин Маҳмуди Восифӣ (1485-1556) дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” иттиқо намудани нависанда мебошанд.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки “Шохин дар адабиёти нимаи дувуми асри XIX ҳамчун шоир ва нависандаи пешқадам мақоми хоссае дорад. Афкори танқидию иҷтимоӣ шоир, ки ба муқобили зулму истибдод равона шудаанд, тарғибу ташвиқи ӯ ба роҳи дониш, беҳтар намудани вазъи мамлақату раъийят, ба ҳимояи мардуми меҳнаткашу мазлум бо далериву ҷасорат овоз баланд кардани шоир ӯро баъди Аҳмади Дониш дар адабиёти

маорифпарварии тоҷик дар ҷойи дувум гузоштаанд” (Расул Ҳодизода).

Сазовори чунин рутбаи баланди гражданиву суҳанварӣ будани Шохинро ҳанӯз дар овони барҳаётиаш устодони номии суҳансанҷу суҳанвари замон Аҳмади Дониш, Мирсиддиқи Ҳашмат, Неъматуллоҳи Муҳтарам, Мирзоазими Сомӣ, Содикҳочаи Гулшанӣ, Кароматуллоҳи Дилкаш, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Абдулқодирхочаи Савдо, Қурбонхони Фитрат, Афзал Маҳдуми Пирмастӣ, Абдуллоҳхочаи Абдӣ, Садри Зиё, Музтариби Самарқандӣ, Зухурии Ҳаротӣ, Туғрали Аҳрорӣ ва бисёри дигарон эътирофу эҳтиром намудаанд, ки бо ӯ равобити муҳассану мустақими эҷодиву инсонӣ доштаанд. Аз ҷумла, Садри Зиё “дар ҳаққи Шохин” овардааст:

*Дарего аз он фозили навҷавон,
Дарего аз он комили нуктадон,
Ки хуришеди зотаи ба авҷи камол
Расиду баногаҳ расидаи завол!
Зиёро ба марғи касе дарду ғам
Бад-ин поя гӯё расидаст кам!
Гумонам, ки аз фозилони замон
Бад-ин рутба камтар расад дар ҷаҳон!*

Бешак, Шамсиддин Маҳдуми Шохин аз чехраҳои нуронӣ ва писандидани адабиёти форсии тоҷикӣ дар асри XIX ба ҳисоб рафта, дар радифи шоирони бузурги асрҳои XVIII-XIX ва ибтидои XX-и тоҷик, монанди Накибхон Туғрали Аҳрорӣ, Ҳоҷӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ ва дигарон, дар эъмори кохи муҳташами шеърӣ дар давраи номбурда, дар рушду такомули қолаб, вусъати мазмуну муҳтаво ва ҷамъбасти ҳунармандонаи ниҳойии жанрҳои суннати умуми адабиёти форсии тоҷикӣ дар қаламрави Осиёи Миёна ҳиссаи сазовору шоистае гузоштааст ва месазад аз меъморони дараҷаи аввали ин обидаи мондагори миллати тоҷик шинохтату кадршиносӣ шавад.

Китобнома

1. Абдӣ, Абдуллоҳхоча. Тазкират-уш-шуаро» / А.Абдӣ. Матни илмӣ интиқодӣ. – Душанбе: Душанбе, 1938. -304 саҳ.
2. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. - 420 саҳ.

3. Мирзозода Х. Шамсиддини Шохин / Х. Мирзозода. – Сталинобод: Нашр. дав. Тоҷ., 1956. -260 сах.
4. Ходизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX / Р.Ходизода. – Душанбе: Дониш, 1968. -295 сах.
5. Ходизода Р., Шохин / Р.Ходизода. – Душанбе: Дониш, 1974, -180 сах.
6. Хади-зоде Р. Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX в. / Р.Хади-зоде. – Сталинобод: Дониш, 1956. -138 с.
7. Шохин Шамсиддин. Мунтахаби ашъор / Шамсиддини Шохин. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960, -368 сах.
8. Шохин Шамсиддин. Мунтахабот / Шамсиддини Шохин. – Душанбе: Адиб, 2016. -320 сах.
9. Шохин, Шамсиддин. “Бодоеъ-ус-саноеъ” / Шамсиддини Шохин. - Бухорои Нав (Когон), 1904. - 24 сах.
10. Шохин, Шамсиддин. “Лайливу Мачнун” / Шамсиддини Шохин – Матни илмӣ интиқодӣ. – Душанбе: Дониш, 1983. -130 сах.
11. Шохин, Шамсиддин. “Лайлӣ ва Мачнун”. Шамсиддини Шохин. – Душанбе: Дониш, 2018. -322 сах.
12. Шохин, Шамсиддин. «Тухфаи дӯстон» ва «Бодоеъ-ус-саноеъ» / Шамсиддини Шохин, – Душанбе: Дониш, 2018. -220 сах.
13. Шохин, Шамсиддин. Ашъори мунтахаб (дар алифбои арабӣ). Шамсиддин Шохин. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. -440 сах.
14. Шохин, Шамсиддин. Девони ашъор / Шамсиддини Шохин – Душанбе: Дониш, 2018. -288 сах.
15. Шохин, Шамсиддин. Кулӣёт. Шамсиддини Шохин – Душанбе: Адиб, 2006. -640 сах.

ШАМСИДДИНИ ШОХИН – СУХАНВАРИ ЗАБАРДАСТИ ТОҶИК

Аз маводи сарчашмаҳои муътамади хаттӣ ва мероси боқимондаи ҳуди Шамсиддини Шохин (1858-1894) бармеояд, ки мавсуф дар офаридаҳои ҷаззоби худ инсонро муҳассаноташро мавриди тавсифу ситоиш қарор дода, дар баробари ин, тӯдаи ситамгарону нобакорони замонаро ҷасурона таҳти тозиёнаи танқиду мазаммати шадид гирифтааст ва дар миёни аҳли каламу ҷомиъа ҳамчун суҳанвари забардасти вассофи ишқу зебӣ ва ҳимоятгари манофеъи мардуми ранҷбар эътироф гардидааст.

Дар мақола, дар иттиқо ба маводу маълумоти сарчашмаҳо сифату хусусиятҳои шойистаи инсониву эҷодӣ ва ҷараёни рӯзгори ибратомӯзи шоир дар маърази таҳқиқ гузошта шудаанд.

Калидвожаҳо: Шамсиддини Шохин, суҳанвари забардаст, ҳимоятгари мардуми ранҷбар, ғазалиёт, қасоид.

**ШАМСИДДИН ШОХИН – ПРЕВОСХОДНЫЙ
ТАДЖИКСКИЙ ПОЭТ**

По сведениям доступных письменных источников, знаменитый таджикский поэт и писатель Шамсиддин Шохин (1858-1894) был последовательным воспевателем красот жизни, достоинства человека и защитником прав и свобод трудового народа, ясным подтверждением чему является его замечательное поэтическое наследие.

Данная статья посвящена освещению творческого пути замечательного поэта и вышеуказанных особенностей его личности и творчества.

Ключевые слова: Шамсиддин Шохин, превосходный поэт и писатель, защитник трудового народа, поэтическое наследие, газели, касыды.

SHAMSIDDIN SHOHIN – EXCELLENT TAJIK POET

According to available written sources, the famous Tajik poet and writer Shamsiddin Shokhin (1858-1894) was a consistent glorifier of the beauties of life, human dignity and protection of the rights and freedoms of working people, clearly confirmed by his remarkable poetic legacy. This article is devoted to highlighting the creative way of the remarkable poet in general and the above features of his personality and creation in particular.

Keywords: Shamsiddin Shokhin, an excellent poet and writer, defender of the working people, poetic heritage, ghazals, Qasidi.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷӯрабек Назриев - директор Маркази мероси хаттии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология.

Сведения об авторе: Назриев Джурабек - директор Центра письменного наследия АН Республики Таджикистан, член – корреспондент АН РТ, доктор филологических наук.

Information about the author: Nazriev Jurabek – Director of the Center of Written Heritage of Academy of Sciences of Tajikistan., Associate member Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of the philological Sciences.

ХАЛҚИЯТИ ОСОРИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Мирзо Муллоаҳмад

Институту забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Шамсиддин Шоҳин яке аз бузургтарин намояндагони адабиёти нимаи дувуми асри XIX ба шумор меравад. Ӯ дар умри кӯтоҳи худ осори ғаниву гаронбаҳое ба мерос гузошта, дар пешрафти адабиёту фарҳанги замонаш саҳми арзанда гузоштааст. Дар осори рангини Шоҳин дар радифи мавзӯҳои ишқу зебӣ, мадҳу ситоиш бозтоби масъалаҳои гуногуни иҷтимоиву сиёсӣ, ахлоқиву ғалсафӣ низ ба назар мерасад, ки аз шоири барҷастаи башардӯсту инсонпарвар ва мардумӣ будани ӯ шаҳодат медиҳад.

Мардумпарастии Шамсиддин Шоҳин дар осори ӯ бо роҳу василаҳои гуногуни бадеӣ таҷассум ёфтааст. Ҳарчанд дар бораи аҳволу осор ва андешаҳои шоир донишмандони маъруф устод Садриддин Айнӣ, Х. Мирзозода, Р.Ҳодизода, А. Раҳмонзода ва дигарон таҳқиқоти пураъзаиш анҷом дода, мақоми ӯро дар таърихи адабиёт муайян кардаанд, вале ҷанбаи халқияти осори шоир мавриди таҳқиқи ҷудогона қарор нагирифтааст.

Халқият ё тамоюлҳои мардумӣ дар осори Шоҳин бо роҳу василаҳои гуногун зуҳур ёфтааст. Шоир ҳамчун намояндаи мардум, пеш аз ҳама, андешаву омили аҳли меҳнату заҳмати даврро баён кардааст. Ҳарчанд ӯ дар ҷавони фирефтаи таҷаммули дарбори амир гардида, ба доми онҳо гирифта шуд ва ҳамчун надими дарбор шеърҳои зиёде дар мадҳу ситоиши амир навишт, вале ботинан ӯ ҳамеша бо мардум буд. Тавре ки Х.Мирзозода навиштааст, «вай барои ростӣ, адолат, инсоф, халқдӯстӣ ва инкишофи илму адабиёт мубориза карда истода, барои ба вучуд овардани идеалҳои подшоҳи одил ва маорифпарварро орзу кардааст» [2, 23].

Шоҳин пас аз ворид шудан ба хидмати дарбор бо муҳити ногувори он, фасоду риёкории дарборӣ ва разолату беадолатии амир ошно гашта, моҳияти зиддимардумии дарбору дарборӣро дарк менамояд. Ӯ ошкоро аҳли дарборро душмани мардум мешуморад:

Аз ин қавм умеди ёрӣ хатост,

Ки аз душман уммедворӣ хатост [6, 463].

Шоир аз шоҳон умедвор шудани меҳру инсондӯстиро маҳол медонад:

Чунон дон зи шоҳон таманнои меҳр,

Ки ахтар ба зер оварӣ аз сипеҳр [6, 464].

Дар муҳити дарбор зиста, шоир бо ахлоқи разилонаи дарбориён ошно мешавад ва аз наздикиаш бо онҳо пушаймон гашта, ҳатто ба худӣ шоҳ нафрат пайдо мекунад:

Макун суҳбати подшоҳон тамаъ,

Ки ҳам зар ба горат равад, ҳам вараъ [6, 465].

Устод Айни ба ин тағайюри андешаву назари Шоҳин нисбат ба дарбориён ва худӣ амир ишора кардааст: «Шоҳин, пеш аз он ки ба дарбор интисоб ёбад, аз амир хеле умедҳо ба дил парварда. Ба ин ҳама азияту чафо кашиданад, дар ҳақиқат он умедҳои бечӯ ва тифлона сабаб шуда, баъди аз кор рафтан ба ин нукта пай бурда, ба ғазали мазкур ба ҳамин маънӣ ишора мекунад:

Гар кунад чандин ситам бар ҷони ман гетӣ, равост,

То чаро з-он кинахӯ чаими мурувват доштам» [1, 185].

Манзумаи «Дар гузориши айёми нофарҷом ва шикоятӣ хосу авом», ки онро порас аз маснавии «Тухфаи дӯстон» доништаанд, дар солҳои охири умри шоир иншо шуда, қўлаи баланди таҷассуми ҳалқият дар осори ӯ мебошад. Дар ин манзума Шоҳин саҳт пушаймон гаштанашро аз айёме, ки дар дарбор гузаронидааст, ба қалам дода, ба мадҳияҳои муболиғаомезе, ки дар ситоиши амирон навиштааст, хати батлон мекашад ва онҳоро дурӯғу ғалат мешуморад:

Сурудам ғалат баҳри гавҳарфишон

В-аз он ёва бар худ ниҳодам замон.

Хареро Масеҳо насаб рондаме,

Сароро Сурайё лақаб хондаме...

Ғалат зарраро гуфтам офтоб,

Сақат муҳраро суфтам дурри ноб [6, 529].

Шоир бо надомат таъкид мекунад, ки ба ивази он ҳама ситоишҳо насибаш хориву залилӣ шудааст:

Ба подоши он нуктаҳои баланд

Ба по қайдам уфтод, дар ҳалқ банд [6, 530].

Дар манзума ҳислатҳои манфуру разилонаи дарбориён ошкоро баён гардида, зоҳирпарастиву ҳарисии онҳо бо далелҳои ҳаёти таъкид шудааст:

Ҳама девсоранду мардумнамо,

Ҳама ҷавфурӯшанду гандумнамо.

Ҳама меъдаи гарму аз нон тикӣ,

Чу деги тикӣ, к-он ба отаи тикӣ...

Чу бар ташти ҳалво фитад қорашон,

Тамошо кун аз дур пайқорашон [6, 530].

Шоир ба беадолативу золимии амалдорон ишора карда, сиёсати авомфиребона ва зиддимардумии онҳоро нишон медиҳад:

*Фурӯмоёро рифъату поя аст,
Ба хуриед ҳаффои ҳамсоя аст.
Якero, ки аз халқ бояд кашид,
Ба фармондихӣ ҳалқи халқе бурид [6, 530].*

Зулму ситам ва хунрезии мардумро шоир хислати хоси ҳокимони давр медонад:

*Кафи хушки эшон, к-аз он нам нарехт
В-агар рехт, ҷуз хуни мардум нарехт [4, 50].*

Дар назари аҳли дарбор илму ҳунар эътибор надоранд ва онҳо ба қадри донишмандону шоирон намерасанд. Шоир худро мисол меорад, ки бо ҳама фазлу дониш дар назари ҳокимон эътибор надорад:

*Ба ин донишам лек дар ин диёр
Чу оина беқадр дар рангу бор [6, 534].*

Шоҳин амалдорони бефарҳанги замонашро ба ҳайвон монанд мекунад. Онҳо ҳарчанд соҳиби сарвату давлатанд, вале донишу ҳунар надоранд, аз ин рӯ ба қадри ҳунарварону донишмандон намерасанд:

*Дарего, ки ин аблаҳон беҳисанд,
Тавонгар ба зар, дар ҳунар муфлисанд.
Надонанд з-аблаҳ хирадманд кист,
Кадам аст чуна ва ё қанд чист? [6, 535].*

Ин тоифа ба холи ногувори мардум раҳме надоранд, бо бочу хирочҳои зиёд вазъи мардумро боз ҳам бадтар мекунанд, ҳатто аз ятимон боҷ меситонанд:

*Зи моли ятимон ситонанд боҷ,
Ба қуттои тамго бубахшанд тоҷ.
Ба золим бароти аморат диҳанд,
Ки номуси мардум ба горат диҳанд [6, 535].*

Манзумаи мазкур эътирози сахте ба зиммдорони давр буда, назари шоирро ба давлату аркони ҳукмронии замонаш ҷамъбаст менамояд ва намояндаву мунодии мардуми заҳматкаш будани ўро нишон медиҳад.

Шикоят ва эътирози саҳти Шоҳин аз вазъи баду беқадрии аҳли фазли давр дар маснавии «Тухфаи дӯстон» ва ашъори дигари ӯ баланд садо медиҳанд. Шоир фазлу ҳунарро боиси хор гаштани донишмандону адибон медонад:

*Ҳар ки аз фазлу ҳунар баҳраи қулӣ бардошт,
Гардиши даҳр қунад ҳамчу манаи хору залил [6, 570].*

Далели гӯи беқадрии аҳли фазлу ҳунар ҳуди шоир аст, ки бо ҳама осори баланд дар назари зиммдорони давр эътиборе надорад:

*Лоақал қадри ҳазафпора надорад Шоҳин
Дар баҳо, гарчи физояд зи гуҳар мазмунаш [6, 570].*

Шоир ба фитнаву дасисаҳои аҳли дарбор ишора намуда, онҳоро риёкору мардумфиреб мешуморад:

Фигон, к-ин ҳарифони кинозмой

Ба меҳр андар оранд халқе зи пой [6, 571].

Аз ин рӯ, шоир дурӣ чустан аз аҳли дарборро талқин менамояд, то ки мисли ӯ ба доми онҳо наафтанд:

Аз ин фирқа доманкашон даргузар,

Чу биниастӣ, аз хирқа афтӣ ба дар [6, 571].

Шоҳин дар маснавии «Тухфаи дӯстон» рафторҳои разилонаи аҳли дарбор ва амалдорони замонашро фош намуда, аз вазъи ногувори маишиву маънавии аҳли илму адаб шикоят кардааст. Шоир таъкид мекунад, ки ӯ шикоятномаи худро барои он таълиф намудааст, ки иштибоҳи ба доми дарбор афтоданаи барои дигарон сабаки ибратомӯз бошад, то ки иштибоҳи ӯро такрор накунад ва ба дарбор напайванданд:

Аз он рӯ зи гетӣ шикоят задам,

Зи гетӣ шикоят ба гоӣ задам,

Ки дастур бошад ба ояндагон,

Ба абнои гетӣ ситояндагон...

Ман идбор дидам, ту фирӯз боӣ,

Зи аҳволи ман ибратомӯз боӣ ! [6, 572].

Шоҳин дар ғазалу қасида ва қитъаву маснавиҳо ва тарҷеоту мусамматҳои худ низ аз ҳокимону амалдорон шикоят карда, хислатҳои манфуру разилонаи онҳоро ба қалам додааст. Шоир мағрурии бепояи ҳокимонро боиси харобиву заволи давлат медонад:

Мабод афканад дар ниҳодат гурӯр,

Гурӯре, ки давлат орад футур [6, 572].

Дурӯягиву риёкории зоҳидону мутаассибонро шоир мисли Ҳофиз хеле барҷаста ва нишонрас мазаммат кардааст:

Ба ҳайратам, ки чаро муҳтасиб пиёлаи май

Нуҳуфта меҳӯраду ошкор мешиканад [5, 57].

Шикояту эътирози шоир аз вазъи ногувори мардум ва зулму ситами зимомдорони давр дар мусаддаси мағруфи ӯ хеле муассир баён шудааст. Шоир аз беқадрии аҳли илму фазл дар замонааш афсӯс меҳӯрад:

З-ин сон ки хоҳиши даҳр ҷуз шӯру шар набошад,

Бадтар дар ин замона айб аз ҳунар набошад,

Суди матои дониш гайр аз зарар набошад,

Одам касе нахонанд онро, ки хар набошад,

Чое равам, ки гардун болои сар набошад,

Аммо чӣ метавон кард, ҷои дигар набошад !? [6, 278].

Унсурҳои ҳалқият ба хусус дар рисолаи «Бадоеъ-ус-саноеъ» хеле равшан ба назар мерасад. Ин асар шикоятномаест, ки бо сабки хос таълиф шудааст. Худи Шохин ҳам онро «маҷмуатушшикоят» номидааст. Ҳарчанд сабки асари мазкур ғайриодист, вале аз ҷиҳати мундариҷаву ғоя ва забон мардумист. Дар ин бора Р. Ҳодизода навиштааст, ки Шохин дар «Бадоеъ-ус-саноеъ» аз таъбиру ибораҳои ҳалқӣ, махсусан аз калимаву таъбироте, ки махсуси лаҳҷаи Бухорост, хеле бамавқеъ истифода бурдааст, ки ин бадеияти каломи ўро ба дараҷаи зиёде афзудааст... Ба назар чунин мерасад, ки Шохин ҷонибдорӣ ва ғамхории худро дар ҳаққи мардуми заҳматкаш на танҳо дар мазмуну мундариҷаи осораи, ҳатто дар шакли бадеии он зоҳир намудааст» [4, 79].

Шохин дар «Бадоеъ-ус-саноеъ» нуқсонҳои ҷомеаро бо услуби хос тасвир намуда, сабабҳои бенизомӣ ва ҳарачу марачи замонаро аз ҳокимону амалдорон медонад. Ў бо рамзу кинояҳо ва гоҳо ошкоро андешаҳои худро баён кардааст. Аз ҷумла дар поёни рисола навиштааст: «Оҳ аз ин бесаводон, ки исми аъзамро исми азим мехонанд ва лифои рақимаро лавотай руқя медонанд. Гӯсола то гов ва мошоба то палов фарқе натавонанд намуд. Ҳабс то ҳавз ва маҳзар то манзар имтиёзе нахоҳанд фармуд» [6, 258].

Барои ифодаи андешаҳои баланди башардӯстона ва марому омили мардум Шохин аз воситаҳои гуногуни тасвир истифода кардааст. Масалан, ў талмехро моҳирона истифода бурда, ба симоҳои асотириву қаҳрамонӣ, ки дар байни мардум маъруфу маҳбӯб мебошанд, мисли Фарҳод, Ширин, Рустам, Сухроб, Лайли, Мачнун, Искандар, Ҷамшед ишора кардааст.

Баъзе ғазалҳои Шохин ба лаҳни танзомез ва дар равияи сурудҳои ҳалқӣ эҷод шудаанд. Ғазале, ки бо байтҳои зерин шуруъ мешавад, аз ҷумлаи чунин сурудаҳои шоир мебошад, ки таронаҳои шӯҳи мардумиро ба ёд меорад:

*Нозанин дилбарако, чанд ба ман ноз кунӣ,
Банди тунбон ба канори дигарон боз кунӣ?
Ман, ки тухм аз таҳи лаклак ба шатал бистонам,
Ту чунон шӯъбадабозӣ, ки маро гоз кунӣ...* [6, 206].

Истифодаи унсурҳои забони гуфтугӯи ҳалқ ба осори Шохин содагиву таровати хос бахшидааст. Дар осори шоир зарбулмасалу мақолҳои ҳалқӣ хеле зиёд буда, барои равшанӣ возеҳ ва муассир ифода кардани андешаи ў мусоидат кардаанд. Зарбулмасалу мақолҳои ҳалқиро шоир бо андаке тағйирот бамаврид истифода кардааст:

*Гӯ наварзад ишқ ҳар кас барнатобад ҷаври ёр,
Ҳар ки аз гунҷиш тарсад, бояд аз арзан гузашт.*

*Наям, шукри лиллаҳ, ман он марди хом,
Ки дар деги ҷамсоя пухтам таом.*

*Чавонмард он аст, ки некӣ кунад,
Пас он некии худ дар об афканад.*

*Нашояд, ки зира ба Кирмон барад,
Набояд, ки гул сӯи бӯстон барад.*

*Хуш он масал, ки зи бегона гар дӯст будӣ,
Шикамба бар тани мардум чаро нагашти пӯст ?*

*Мепазад ош дар сафол, вале
Рӯсиёҳӣ ба дег мемонад.*

*Тамаи дӯстии ман макун, эй маҳ, зи рақиб,
Меҳрубонтар набувад амма ба кас хола барин*

[6, 185, 226, 302, 309, 487, 968].

Дар қитъае зарбулмасали «харро пеши бор бурдан» бо истифодаи санъати таҷнис матлаби шоирро нишонрас ифода намудааст:

*Агар барнаёяд бари бор хар,
Бубояд бари хар барӣ борро* [6, 502].

Дар яке аз тарҷеъбандҳои худ Шоҳин зарбулмасали машҳури халқиро байти восила қарор дода, дар охири ҳар банд овардааст:

*Ҳут агар ҳуттӣ кунад,
Кампира дар қуттӣ кунад* [6, 296].

Шоир дар ҳамин тарҷеъбанд ба хеле қадимӣ будани зарбулмасали мазкур ва маъмул будани он дар байни кӯдакон ишора кардааст:

*Нуктаи мардуми дерина дар ин давр чунон
Гаши афсона, ки хонанд ба шӯхӣ тифлон:
Ҳут агар ҳуттӣ кунад,
Кампира дар қуттӣ кунад* [6, 297].

Калимаву таъбирҳои халқӣ дар ашъори Шоҳин хеле зиёд ва бамаврид истифода шуда, баёни шоирро содаву равшан ва ба мардум фаҳмо кардаанд. Аз ҷумла, калимаву ибораҳои калова, кунчола, оташков, чул, каша, бегурда, онакалон, каттагӣ, гандагӣ, ҷурагӣ, эзорпоча, рӯйидегӣ, шаллоқ, шикамба, качал, оши маърака, оши шабмонда, каллаи гӯсола, хасу хошок, поча дароз кардан, чолу кампир, качдору марез, андозу маҷунбон, тӯтии бачахӯрак, ниғаҳи ало, тоқат тоқ шуд, балову батар, дил об шуд, балои ҷон, хокам бар сар,

тапа-тахт, ба бало чанг задан, санг задан, лаб тар намудан, об хӯрдан, пишт гуфтан ва амсоли инҳо ҳам дар ашъор ва ҳам дар рисолаи «Бадоеъ-ус-саноеъ» ба маврид истифода шудаанд. Шоир баъзан калимаҳои туркиро, мисли қалпоқ, таёқ, қаллоқ, қоқ, кучоқ, тайлоқ, тулак, қайроқ, улоқ, ки дар забони мардум роиҷ гаштаанд, ба қор бурдааст. Онҳо ҳарчанд ғушхарошанд, вале азбаски дар осори шоир ба маврид ба қор рафтаанд, назокату малоҳати сабки ӯро бештар намудаанд. Масалан, дар ҷумлаи зери «Бадоеъ-ус-саноеъ» калимаи қӯш бо калимаи ғуш ҳамқофия шуда, оҳанги танзро бештар намудааст: «Ҳар ҷо қӯшест, эшон гови он қӯшанд ва ҳар ҷо ғушест, эшон хари он ғуш».

А. Раҳмонзода зимни таҳқиқи ғазалиёти Шоҳин «ба тафаккур ва завқи мардум наздик будани» ғазалро таъкид намуда, ба ҷанбаҳои мардумии ғазалҳои шоир ишора мекунад: «Шамсиддин Шоҳин низ аз ҳамин хусусиятҳои мардумии ғазал истифода карда, ибтидо аз шоирони пешин пайравӣ на тақлид, сониян ғазалҳои бисёр раво ва содаву хотирмон офарида, эҳсосоти руҳӣ ва кайфияти ошиқу маъшуро ба таври бисёр шоирона баён менамояд» [3, 70].

Р. Ҳодизода пас аз баррасии сабки Шоҳин, ба хусус истифодаи мохиронаи унсурҳои забони халқ, ӯро ба Аҳмади Дониш монанд кардааст: «Аҳмади Дониш чи тавре ки дар тавсеаи майлҳои реалистӣ дар насри дар насри бадеӣ нуфузи калоне дошт, Шоҳин низ бо услуби худ дар назми он замон майлу равияи содданависӣ ва ба ҳаёт наздик намудани шеърро ниҳоят пурзӯр намуд» [4, 132].

Дар ҳақиқат, осори Шамсиддин Шоҳин ҳам аз лиҳози мазмуну мундариҷа ва ҳам аз ҷиҳати шаклу услуб ва забону баён моҳияти халқӣ дошта, шеърро ба ҳаёти мардум боз ҳам наздиктар намуд ва барои ташаккули адабиёти реалистӣ замина гузошт.

Китобнома:

1. Айнӣ Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айнӣ. – Тоҳрон, 1385. - 372 саҳ.
2. Мирзозода Х. Шамсиддин Шоҳин / Х.Мирзозода. - Душанбе: 1962. -24 саҳ.
3. Раҳмонов А. Шамсиддин Шоҳин ва суннати ғазалсароӣ дар адабиёти тоҷик / А.Раҳмонов – Душанбе: Пайванд, 2009. - 153 саҳ.
4. Ҳодизода Р. Шоҳин. – Душанбе: Дониш, 1974. - 140 саҳ.
5. Шоҳин Шамсиддин. Ашъори мунтахаб, мурағтиб Х. Мирзозода, Сталинобод: Нашр.дав.Тоҷ., 1959. – 367 саҳ.
6. Шоҳин Шамсиддин. Кулӣёт. Таҳия ва тавзеҳоти Музаффар Муҳаммадӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 640 саҳ.

ХАЛҚИЯТИ ОСОРИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Дар мақола унсурҳои халқият дар осори шоири маъруфи нимаи дувуми асри XIX Шамсиддин Шохин мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар осори шоир тамоюлҳои халқӣ бо роҳи василаҳои гуногун зухур ёфтаанд. Унсурҳои муҳими халқият дар осори Шохин таҷассуми андешаву омили мардум мебошад, ки ҳам дар ғазалиёту тарҷеъбандҳо ва ҳам дар маснавиҳову рисолаи «Бадоеъ-ус-саноеъ» ба таври барҷаста ифода ёфтаанд. Сабки содаву раван, истифодаи фаровони калимаву таъбирҳои мардумӣ, зарбулмасалу мақолҳо ва ғайра ба халқияти амиқи осори шоир далолат менамоянд.

Калидвожаҳо: Шамсиддин Шохин, халқият, дарбор, ибораҳои халқӣ, зарбулмасалу мақолҳо.

НАРОДНОСТЬ ТВОРЧЕСТВА ШАМСИДДИНА ШОХИНА

В статье рассматриваются элементы народности в творчестве известного поэта второй половины XIX века Шамсиддина Шохина. В творчестве поэта народные тенденции проявляются различными способами. Важным признаком народности в творчестве Шохина являются выражения мысли и чаяния народа как в газелях и тарджебандах, так и в поэмах и трактате «Бадоеъ-ус-саноеъ». Простота стиля, использование разговорных слов и выражений, народных пословиц и поговорок и т. п. свидетельствуют о глубокой народности творчества Шохина.

Ключевые слова: Шамсиддина Шохин, народность, резиденция, разговорных слов и выражений, народных пословиц и поговорок.

THE PEOPLE OF CREATIVITY OF SHAMSIDDIN SHOKHIN

The article discusses the elements of nationality in the works of the famous poet of the second half of the 19th century, Shamsiddin Shokhin. In the poet's work, folk tendencies manifest themselves in various ways. An important sign of nationality in the works of Shokhin are expressions of the thoughts and aspirations of the people in ghazals and tardjebands, as well as in poems and the treatise Badoy-us-sanoe. The simplicity of style, the use of colloquial words and expressions, popular proverbs and sayings, etc., testify to the deep nationality of the creative work of Shokhin.

Keywords: Shamsiddin Shokhin, nationality, residence, popular proverbs and saying.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзо Муллоаҳмадов - сарҳодими илмии шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор, тел.: + 992 93 5550002.

Сведения об авторе: Мирзо Муллоаҳмадов – главный научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы

им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, член – корреспондент АН РТ, докор филологических наук, профессор, тел.: + 992 93 5550002.

About the author: Mirzo Mulloahmadov –Chief researcher of Department of the history of literature of Institute of languages and literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Associate member Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of the philological, Professor, Ph.: + 992 93 5550002.

УДК: 891.550

ШАМСИДДИН ШОӢИН ДАР ШИНОХТИ УСТОД АЙНӢ

Кӯчаров Аламхон

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Президенти АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Фарҳод Раҳимӣ дар мақолаи «Шоире дар шавкати афлотунӣ», ки ба муносибати 160-солагии Шамсиддин Шоҳин ба табъ расид («Адабиёт ва санъат», 16-уми августи 2018), ба ин хулоса омадааст: «Бешак, Шамсиддин Махдуми Шоҳин аз чехраҳои дурахшону нуронӣ ва писандидаи адабиёти тоҷики асри XIX ба ҳисоб рафта, дар эъмори кохи муҳташами шеърӣ шеваи тоҷикӣ дар давраи номбурда ҳиссаи сазовору шоистае гузоштааст ва месазад, ки дар баробари Аҳмади Дониш шинохтаву кадршиносӣ шавад». Дар ҳақиқат Шамсиддин Шоҳин бо осори гаронбаҳои худ адабиёти маорифпарварии тоҷикро аз лиҳози мазмуну муҳтаво басо такмил дода, чӣ хеле ки аз мулоҳизаҳои устод Айнӣ бармеояд, ҳанӯз ҳангоми дар қайди ҳаёт будан чун суҳанвари воломақом шуҳратёр гардида буд.

Аввалин шиносоии устод Айнӣ бо Шамсиддин Шоҳин соли дувуми таҳсил дар мадраса, ҳангоми хизматгорӣ дар хонаи Шарифҷон Махдуми Садри Зиё ба вуқӯъ мепаёвандад. Устод дар фасли «Шарифҷонмахдум ва ҳаммаслакони ӯ»-и қисми чоруми «Ёддоштҳо» Шоҳинро чун узви фаъолу бонуфузи маҳфили адабии Садри Зиё тавсиф мекунад. Дуруст аст, ки дар айёми хизматгории Садриддин Шоҳин ба сабаби надими амир Абдулаҳад (1885-1910) будан имкони ширкат дар ин маҳфили бонуфузро надошт, вале шеърҳои нав ба нави ӯ ҳамеша дастрас ва мавриди баррасии аъзои маҳфил мегардид: «Ҳамсуҳбатони

Шарифчонмахдум ҳамагӣ ўро ба некӣ ёд мекарданд ва ба ман шеърҳои Шоҳин аз шеърҳои ҳамаи он шоироне, ки дар он мачлисҳо медидам, зиёдатар таъсир мекард ва бо иштиёқи тамом орзу доштам, ки он забардасти рӯзгорро, ҳеҷ набошад, ягон бор бинам» [1, 29].

Садриддин Айнӣ аз мушарраф нашудан ба суҳбати Аҳмади Дониш озурдахотир буд ва афсӯс меҳӯрад, ки Шоҳинро фақат як бор аз дур дидаасту халос: «Шоҳин дар назари ман як одами миёнакади лоғарбадан, миёнариш ва чашму абрӯсиёҳ намуд», – ба ёд меорад баъдҳо нависанда.

Устод Айнӣ дар фаслҳои «Хонадории шоир», «Мероси адабии Ҳайрат», «Гирифтор шуданам ба доми амир Абдулаҳад ва зуд халос шуданам аз вай»-и «Ёддоштҳо» низ лаҳзаҳои ҳаёту эҷодиёти Шамсиддин Шоҳинро ёдовар шуда, сабабҳои аз ғайри хоҳишаш ба дарбор алоқаманд гардидан ва оқибат ба бемории сил гирифтор шуда, дар рикоби амир дар Қаршӣ соли 1894 аз олам гузаштани ин адиби сарбаланду соҳибхунаро бо сӯзу гудоз қайд мекунад. Аз ин ҷиҳат матни як дастхати амир, ки баъди инқилоби Октябр аз хонаи қозикалон ёфт шудааст, ҷолиб аст: Шоҳин боре бистарӣ шуда, ба амир ҳамроҳӣ карда наметавонад. Амир баъди сафар ба қозикалон надими нав ёфтано дархост намуда, илова мекунад: «Шумо арз кунед, мо биёрем. Мисли ҷавонмарги Шоҳин кунед, хуб не. Бадбахти ҷавонмарг баромада узот ҳам накард ё ман бетоб гуфта арз ҳам накард. Асло мо аз кӯлобию ҳисорӣ толеъ надоштем» [2, 249].

Оре, Шоҳин соҳиби истеъдоди худодод буд ва аз дониши мукаммалу фароғири худ ифтихор дошт. Устод дар чанд ҷои «Ёддоштҳо» ва «Намунаи адабиёти тоҷик» дар таълиму тарбияи Шамсиддин саҳми муносиб гирифтани падар ва, махсусан, шоир ва олими нобинои асри XIX тоҷик Муҳаммадтоҳирхоҷаи Зарири Ҷӯйбориро бо муҳаббат ёдовар мешавад. Мулло Амони кӯлобӣ, ки таҳсилдидаи мадрасаҳои Самарқанду Бухоро буд, барои саводнок шудан ва дониш андӯхтани писари ягонааш кӯшиши зиёд намуда, баробари мактабхонаи худ низ ба таълими ӯ ҷиддан машғул шудааст. Шоир дар маснавии «Тухфаи дӯстон» заҳмати падарро ҷунин ёдовар мешавад:

*Маро сирри ҳар илм омӯхтӣ,
Чароғам ба сад ҷода афрӯхтӣ.*

«Мумоиллайх дар вақти мактабхонӣ ба шеър шурӯъ намуда, соири камолотро низ нисбат ба шуракои худ бар вачҳи камол бисёр ба хурдсолӣ андӯхта» [2, 247], – гуфтани устод Айнӣ ба айёми бо падар рӯзгор доштани Шоҳин рост меояд. Вале ин зиндагии масарратбахш дер давом намекунад ва шояд, дар 12-13-солагӣ писари аз модар чудо аз меҳрубониҳои падар низ маҳрум мегардад. Шамсиддини наврас, баъди вафоти падар, дар кӯчаи бекаси меафтад ва гоҳи оворагардӣ ба Зарири Ҷӯйборӣ дучор меояд. Ин шахси равшанзамир ва соҳибэътибори Бухоро, ки аҳли фазлу камол ҳамеша ба хонааш гирд омада маҳфилҳои фарҳангӣ меоростанд, истеъдоди ғавқулодаи Шамсиддинро бо фаросат дармеёбад ва чавонро ба фарзандӣ қабул карда, ба омӯхтани илмҳои машҳури замонаш – балоғат, маъонӣ, мизон (мантик), тасаввуф, ҳикмат, фикҳ, калом ҳидоят менамояд. Шамсиддин таҳти раҳнамоӣ ва дастгирии маънавияю моддии падархонди хеш ба дараҷае мерасад, ки дар баробари таҳсил дар мадраса чун мударрис ба дарсгӯӣ низ машғул мешавад. Шоир дар «Тухфаи дӯстон» бо камоли эҳтиром ба Зарири Ҷӯйборӣ арзи сипос мекунад:

*Тавон гуфтан он пири доно валист,
Ки фарзанди Заҳрову сибти Алист.
Вилоят далеле надорад ҷуз он,
Ки бечашм бинад ҷаҳонро аён.
Тахаллус ба шеъраш аз он шуд Зарир,
Ки нодида мӯ мекашад аз хамир ... [2, 272].*

Шамсиддин Шоҳин дар «Намунаи адабиёти тоҷик» зиёда муаррифӣ мегардад. Дар фасли «Шамсиддинмахдум Шоҳини Бухорой» нахуст чанд шеъри шоир аз баёзҳо ва «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё оварда, баъд оид ба зиндагиномаи адиб маълумот дода мешавад ва сипас мероси адабии суҳанвар гӯшзад гардида, аз «Тухфаи дӯстон» ва «Бадоеъ-ус-саноеъ» намунаҳо пешниҳод мегардад. Ашъори интихобӣ асосан аз ғазал иборат буда, далели бебаҳси истеъдоди комил ва ҳунари нигорандагии шоир мебошанд. Дар ғазале, ки бо радифи **ангушт** суруда шудааст, шоир аз тасвирҳои басо нозук ва дилангез кор гирифта, дар мақтаъ аз мақоми баланди суҳангустарии хеш ифтихор мекунад:

Пас аз вафоти ту, Шоҳин, суҳанварон сӯзанд

Ба ҷои шамъ туро бар сари мазор ангушт [2, 249].

Шоҳин, ки дар зиндагии нофарҷом ба кӯи навмедӣ расида буд, бовар дошт, ки баъди вафоташ ангуштнамои аҳли фазлу дониш ва умуман халқи азизаш мегардад. Ғазалҳои интихобшуда асосан ба мавзӯи ишқу муҳаббат оид мебошанд, вале байтҳои алоҳида масъалаҳои иҷтимоӣ, пандуахлоқӣ ва ҳасбиҳолиро дарбар карда, муҳтавои ашъорро комил намудаанд:

Эй лабат мул, оразат гул, турраат сунбул барин,

Ғабғабат дар чарбунараи тухми нимдунбул барин...

Мисли ман нозуктананда тору нуди шеърро

Нест чун дар доқабофӣ аҳли Истанбул барин [2, 244].

Ин ҷо вазну қофияи дилнишин, ташбеҳу тавсиф, талмех ва дигар воситаҳои тасвир моҳирона корбурд шуда, ба ғазал қувваи бузурги ифоданокӣ ва муассирӣ бахшидаанд. Дар баробари ин, ғазали мазкур бо ҷанбаи маърифатии худ боиси афзунии донишу малакаи хонанда мегардад.

Маълум, ки умри кӯтоҳи Шоҳин (ҳамагӣ 36 сол) ба ӯ имкон надод, ки ашъорашро ба як ҷо ҷамъ намояд. Устод Айни аз баёзҳо ва тазкираҳо истифода карда, ба чунин хулоса меояд, ки: «Шоҳин ғайр аз ғазал, қасида, қитъа ва амсолаш дигар осори муҳимма низ навиштааст. Аз он ҷумла яке «Тухфаи дӯстон» аст ба пайравии «Бӯстон»-и шайх Саъдӣ, лекин нотаом монд. Дигар «Лайливу Маҷнун»-ро ба таъсири вафоти завҷааш, ки маҳбубаш буда, ба назм оварда. Дигар «Бадоеъ-ус-саноеъ» ном рисолаи мансура дар танқиду таъризи абнои замони худ» [2, 251].

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» аз қисмати муқаддимагии «Тухфаи дӯстон» ва «Бадоеъ-ус-саноеъ» порчаҳои овардашуда шарҳ ёфтаанд. Шоҳин дар муқаддимаи «Тухфаи дӯстон» аз риёкорӣ ва кинагирии дарбориён бо сардории амир Абдулаҳад шикоят карда, ботини нопок ва табиати ҳарису манфиатҷӯнаи онҳоро фош месозад:

Зи рӯи забон меҳрубонӣ кунанд,

Вале кинаҳои ниҳонӣ кунанд [2, 251].

Ва дар асоси таҷрибаи талх ба хулосае меояд, ки дарбори амирони манғит доми бедона аст, ки дар он агар шер афтад, дигар раҳ бурда наметавонад. Пас, марди оқил бояд аз ин қавм умедворӣ надошта бошад. Ва панд медиҳад, ки:

Аз ин доми бедона дурӣ гузин,

*Сари хештан ҷои дона набин.
Ман идбор дидам, ту фирӯз бош,
Зи аҳволи ман ибратомӯз бош [2, 252].*

Воқеан, гирифториҳо ва бадбахтиҳои Шоҳин дар рикоби амир ба ҷамъе аз пасояндагони маърифатпарвару адолатхоҳ намунаи ибрат гардид. «Ҳайрат то рӯзи вафот худро аз амиршиносӣ ҳифз кард, – гуфтааст устод Айнӣ. – Фақирро низ амир ба доми рикоби худ кашидани шуд. Қозӣ Бадриддин ва писари ӯ Бурҳониддин дар миён буданд, иҷбор карданд, худро ба девонагӣ задам. Оқибат аз ғайри мулозимати рикоб гоҳо ба фиристодани газалею қасидае сулҳ афтод ва ба ҳамин қадар халос шудам» [2, 253].

Дар аҳди амирони манғит таълифи шеърӣ муқовимат равнақи зиёд дошт ва яке аз шоироне, ки бепарда ба танқиди сиёсати худкомаи давр камар мебаст, Шамсиддин Шоҳин буд. Танқиди рӯйрост ҷони шоирро дар хатар мегузошт. Ин аст, ки адиб дар охири ҳаёти худ бо услуби рамзу киноя, ки зоҳиран хандаовар аст, ботинан рикқатангез, асарӣ насриёе бо номи «Бадоеъ-ус-саноеъ» меофарад, ки, ба гуфти устод Айнӣ, «қалами сеҳрноки Шоҳин ба эҷоди ин услуби аҷиба аз он таҳлука эмин монда, дарди дили худро бояду шояд ҳолӣ кардааст» [2, 254].

Порчаҳои иқтибосӣ аз «Бадоеъ-ус-саноеъ» услуби пардапӯшонаи танқиду эътироз ва шикоятҳои иҷтимоии адибро баръало собит месозанд: «Нафаси саҳти говро дами исавӣ пиндоштан аз хариш ва оташкови нонворо асои Калим ангоштан ғояти беҳабарист». Ё худ: «Ҳарчанд сари харро дар ташти зар гиранд, аммо дарозии гӯш ӯро гувоҳи ҳол аст ва ҳар қадар хуни мазлумро бо шароби инабӣ яке шуморанд, аммо рехтани он вабол» [2, 253].

Дар ҳақиқат бо як хондан мазмуни зоҳирии матн ба назари хонанда расида, аз он завқ мебарад, аммо вақте ки ӯ ба умқи маънии матн ворид мешавад, ҷи қадар нолоиқ, зоҳирбин ва золиму ғаддор будани амир ва аҳли дарборро эҳсос карда, дар дил кудурат пайдо мекунад.

Устод Айнӣ зиндагинома ва осори Шамсиддин Шоҳинро аз назари таҳқиқ гузаронда, ӯро ҷун шоири машҳури замон ва шаҳбози марғзори фазлу камолу озодагӣ тавсиф менамояд ва ақидаи бархе таъкираниависони даврро, ки Шоҳин «мағруру

худписанд буд, қадри тарбияти амирро надонист, бинобар ин ҷавонмарг шуд» меғуфтанд, ботил месозад. Аз тазкирнависони давр танҳо ақидаи Садри Зиёро оид ба ғазлу камоли Шохин дастгирӣ менамояд. Чи хеле ки ишора шуд, Садри Зиё дар «Тазкори ашъор» истеъдоди фитрӣ ва маҳорати волои ниғорандагии Шохинро васф намуда, ўро дар қатори Фирдавсӣ, Анварӣ ва Саъдӣ пайғамбари чоруми адабиёти тоҷик мешуморад:

*Дигар фозиле буд ширинмақол,
Лабибу хирадманду соҳибкамол.
Сухан чокари табъи волои ӯ,
Сафо музмари қалби донои ӯ.
Чу ӯ булбули бўстони сухан,
Нашуд андалебе дар ин анҷуман...
Назираи набошад ба рӯи замин,
Зи пайғамбари шоирон чорумин* [6, 111-112].

Устод Айнӣ дар фасли «Муҳаммаднакибхон Туғрали Аҳрории Фалғарӣ»-и «Намунаи адабиёти тоҷик» боз аз Шамсиддин Шохин ёдовар шуда, изҳор медорад, ки: «Туғрал Шохинро мусоҳиб шуда ва худро аз шогирдони ӯ мешуморад. Лекин аз ашъораш маълум мешавад, ки шогирдиаш ба Шохин танҳо ба ном аст, танқид ва тасҳеҳи ўро надидааст, зеро агар монанди Туғрал як комилистъдод аз мисли Шохин, як устои комил танқид ва роҳбарӣ медид, ҳеҷ гоҳ ба ашъораш он қадар хомӣ, ки ба девони Туғрал дида мешавад, пайдо намешуд» [2, 279].

Пас, саволе ба миён меояд, ки чаро устод Айнӣ, бо вучуди он ки Туғралро комилистъдод ва ҳаёлаш мустаидди болоравӣ медонад, ба шогирди Шохин будани ӯ шубҳа мекунад? Ба андешаи мо, сабаби асосӣ соли 1916 дар Когон бо ғалатҳо ҷоп шудани Девони Туғрал аст, ки ин ҳолатро Носирҷон Маъсумӣ низ қайд кардааст: «Дар ҳақиқат дар Девони Туғрал як қатор нуқсонҳои забон ва услуб дида мешавад. Нуқсонҳои имловӣ ва аксарияти норасоиҳои забон хатои матбаа мебошанд» [3, 64].

Аз тарафи дигар, устод Айнӣ аз асарҳои баъди табъи Девон таълиф намудаи Туғрал, аз ҷумла аз достони «Лайливу Мачнун»-и шоир, огоҳ набуд. Достони нотамоми «Лайливу Мачнун», ки 219 байтро дарбар мегирад, соли 1986 дар маҷмӯаи «Гиёҳи меҳр» дар таҳияи Абдулҳамид Пӯлодов ва Асрор Раҳмонов ба табъ

расид. Боби дувуми ин достон «Дар мадҳи устод ва мавлои худ Шамсиддин Муҳаммади Шохин» ном дорад, ки дар он Шохин бо камоли садоқат ва назокати шогирдӣ таърифу тавсиф меёбад:

Он к-ӯ ба камол шамси дин аст,

Ба хотами илм ӯ нигин аст...

Ганҷури дур (р)и ҳадиси рангин,

Дар авҷи ғазалсарой Шохин.

Устои ману муаллими даҳр,

Мақбули ҷаҳону шухраи шаҳр [5, 326].

Умуман, соли 1916 басо шитобкорона ва бо ғалатҳои зиёд дар матбааи Когон ба таъъ расидани Девони Туғрал Айниро водор кардааст, ки ба устои Туғрал будани Шамсиддин Шохин шубҳа намояд. Ин андешаи муаллифи «Намунаи адабиёти тоҷик», ки аз табиати саҳтгиронаву масъулиятшиносонаи худӣ ӯ сар задааст, бори дигар эҳтирому эътиқоди Айниро ба донишу ҳунари болои суҳанваре чун Шохин собит месозад.

Ҳамин тариқ, Устод Айни аз аввалин суҳаншиносон ва мунаққидонест, ки қисмате аз таълифоти Шамсиддин Шохинро аз баёзу тазкираҳо гирд оварда, зиндагинома ва эҷодиёти ӯро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додааст ва бо ҳамин ҷойгоҳи муносиби ин шоири воломақомро дар адабиёти маорифпарварии тоҷик басо равшану возеҳ муайян намудааст.

Китобнома

1. Айни, Садриддин. Кулӣёт. Ҷ. 7. / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавлтоҷ., 1962. – 646 саҳ.
2. Айни, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. / С. Айни (таҳияи М. Акбарзод). – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 саҳ.
3. Маъсумӣ Н. Туғрал ва муҳити адабии ӯ / Н.Маъсумӣ // Туғрал. Мунтахаби ашъор. – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 5-66.
4. Пулодов А., Раҳмонов А. Шамъи маҳфили шеър / А. Пулодов, А.Раҳмонов // Туғрал. Гиёҳи меҳр. – Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 3-28.
5. Туғрал, Н. Гиёҳи меҳр / Н.Туғрал. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 352 саҳ.
6. Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё. Тазкори Ашъор / Садри Зиё Шарифҷонмаҳдум (ба кӯшиши Муҳаммадҷон Шақурии Бухорӣ). – Техрон: Суруш, 1380х. – 426 саҳ.

ШАМСИДИН ШОХИН ДАР ШИНОХТИ УСТОД АЙНӢ

Шамсиддин Шохин аз шоирони намоёни адабиёти маорифпарварии тоҷик буда, аз худ мероси арзандае боқӣ гузоштааст ва адабиётшиносону суҳанварон эҷодиёти шоирро мавриди таҳлилу таҳқиқи муфассал қарор додаанд. Устод Айни дар «Ёддоштҳо» ва «Намунаи адабиёти тоҷик» ба осори манзуму мансури Шохин таваҷҷуҳ зоҳир карда, ӯро дар қатори Аҳмади Дониш яке аз саромадони адабиёти маорифпарварии тоҷик медонад. Ба гуфти устод Айни, асарҳои Шамсиддин Шохин, махсусан ғазалҳо ва асари мансури «Бадоеъ-ус-саноеъ», ҳанӯз ҳангоми дар қайди ҳаёт будани муаллиф дастраси хосу ом буд ва дар замони мо ҳам дар тарбияи ватанхоӣ ва ифтихори миллии хонандаи тоҷик саҳми босазо дорад.

Калидвожаҳо: Шамсиддин Шохин, Садриддин Айни, шоир, шеър, ғазал, «Ёддоштҳо», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Бадоеъ-ус-саноеъ», «Лайливу Мажнун», Садри Зиё, тазкира, адабиёти маорифпарварӣ.

ШАМСИДДИН ШОХИН В ПОЗНАНИИ УСТОДА АЙНИ

Шамсиддин Шохин являється видным поэтом таджикской просветительской литературы, оставившим ценное наследие. Творчество поэта подвергнуто тщательному изучению и исследованию литературоведами и знатоками словесности. Устод Айни в «Воспоминаниях» и «Образцах таджикской литературы» проявил особое внимание к жизни, поэтическому и прозаическому наследию Шохина и ставил его в один ряд с Ахмадом Донишом, и считал одним из основоположников таджикской просветительской литературы. По словам устода Айни, сочинения Шохина, в особенности газели и прозаическое сочинение «Бадоеъ-ус-саноеъ», ещё при жизни автора были распространены среди народа, и в наше время также имеют особое значение в патриотическом воспитании таджикского читателя, пропаганде чувства национальной гордости.

Ключевые слова: Шамсиддин Шохин, Садриддин Айни, стихи, газель, «Воспоминание», «Образцы таджикской литературы», «Бадоеъ-ус-саноеъ», «Лайли и Мажнун», Садри Зиё, антология, просветительская литература.

SHAMSIDDIN SHOHIN IN AYNI'S STUDIES

Shamsiddin Shohin is one of the well-known Tajik poets, who had a short life, but has held a huge heritage. His legacy has used in a summary of next scholars and poets. S. Ayni mentioned the life and poetry legacy of Shohin in his book named “Yoddoshto” (“Remembrances”) and had put him on Ahmad Donish place, who was the greatest poet of Tajik literature. As S. Ayni says, Shamsiddin Shohin’s poetry, especially “Badoe’-us-sanoe”, during the author’s life was common among the people and nowadays his

poetry has a great place in the studies of peace, patriotism and other among the Tajik readers, too.

Keywords: Shamsiddin Shohin, Sadriddin Ayni, poet, poem, lyric songs, «Remembrances», «The samples of Tajik literature», «Badoe'-us-sanoe'», «Leyli and Mejnun», Sadri Ziyo, legacy, tezkira, circle.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аламхон Кӯчаров – ходими пешбари Институти илмии тақмили ихтисоси Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор, тел.: + 992 905 507980.

Сведения об авторе: Аламхон Кучаров – ведущий научный сотрудник Института повышения квалификации Таджикского национального университета, доктор филологических наук, профессор, тел.: + 992 905 507980.

About the author: Alamkhon Kucharov – Leading scientific employee of the Institute increasing of the qualification of the Tajik national University, тел.: + 992 905 507980.

УДК: 891.550

ФИРДАВСӢ ВА ШАМСИДДИН ШОӢИН

Амирзода Субҳон

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Шамсиддин ШоӢин дар ҷодаи фазлу дониш ва шеърӯ шоирӣ ба ҳайси як шахсияти ренессансии замони Таҷаддуд зухур намуд. Ӯ бо истеъдоди ғавқулода бузурги фитрӣ дар сибқати барӯмандтарин адибони давраи Эҳёи Аҷам кӯшиши суҳан-офаринӣ намуда, хост, ки тамоюли эҳёии адабиёти тоҷикро дар замони нав вусъат бахшад. Ба ин хотир, дар сар шӯро шавқи пурзӯри омӯхтани илму дониш пайдо карда, саъю кӯшиши худро ба он равона намуд, ки дар шеърӯ шоирӣ чун ниёғони хеш оламгир бошад. Шоир дар манзумаи «Насиҳат ба фарзанди арҷманд», ки ба достони «Лайлӣ ва Мачнун» илова кардааст, мароми ахлоқӣ ва зебоишинохтии худро дар майлу маслаки эҳёӣ чунин баён намудааст:

*Он кун, ки бузургаҳд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.
Оини хирад ба даст овар,
Моҳии ҳунар ба шаст овар,*

*Дар илм сиёқа пеш гирӣ,
Дунболи ниёи хеш гирӣ.
Чаҳде куну мардозмун шав,
Монанди ниё, бал фузун шав.
То барканӣ аз набарди тадбир,
Дандони палангу нохуни шер.
Ханҷаркашу тирзан ту бошӣ,
Қалбафкану сафшикан ту бошӣ...
Ҳам соҳиби сайфу ҳам қалам бош,
В-аз файзи ду наишға муҳтарам бош.
Не фикри ватан, на ёди зан кун,
Наҳве куну умр сарфи фан кун [5, 335].*

Воқеан, Шамсиддин Шоҳин дар мактаби бузурги адабиёти классикӣ сибқат ҷуста, маҳорати баланди шоирӣ ҳосил намудааст ва аз ин ҷост, ки адиби маъруфи асри XIX Садри Зиё ўро баъди Фирдавсиву Анвариву Саъдӣ «чорумин пайғамбари шоирон» номидааст («Назираш набошад ба рӯи замин / Зи пайғамбари шоирон чорумин»). Ин ҷо ифодаи «чаҳорумин пайғамбари шоирон» натавон ба нотақрории фардияти эҷодии Шоҳин далолат мекунад, балки иртиботи ирсӣ ва пайравии хосаи ӯ ба шуарои бузурги зикршуда дар назар дошта шудааст.

Адабиётшиносони муосири тоҷик пайравии Шоҳинро ба Анвариву Саъдӣ, Низомиву Амир Хусрав, Ҳофизу Бедил таъкид ва то андозае таҳқиқ карда бошанд ҳам, лекин муносибати ўро бо Абулқосим Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и вай таъйин нанамудаанд, ҳол он ки нуқтаи баланди ғоявию бадеии эҷодиёти Шоҳин дар заминаи таъсиру нуфузи кайфиятҳои ғоявию услубии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ зоҳир гардидааст. Бинобар ин, илова бар он ки Садри Зиё иртиботи ирсии маслаку мароми Шоҳинро бо пайғамбари шоирон Ҳаким Фирдавсӣ таъкид намудааст, шоир Зухурии Ҳиротӣ низ дар шеърӣ ба мадҳи Шоҳин бахшидаи худ ўро ба сифати шоири «Фирдавсикалом» васф кардааст. Мирзо Муҳаммадқобили Савдой шоир ва мухлиси ашъори Шоҳин низ дар мадҳи ӯ шеъре навишта, ки байте аз он ин аст:

*Андар қасидаву ғазалу васф ҳамчунон
Фирдавсиву Саъдиву монанди Анварӣ.*

Муносибати Шамсиддин Шоҳинро ба «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ, пеш аз ҳама дар ҷараёни таълифи маснавии «Тухфаи дӯстон» хеле равшан мушоҳида мекунем. Вале пеш аз он ки ба таҳқиқи ин масъала пардозем, меҳоҳем дар бораи вазъи омӯзиши асари «Тухфаи дӯстон»-и Шоҳин дар адабиётшиносии тоҷик равшанӣ андозам.

Муҳаққиқи ҳаёт ва эҷодиёти Шоҳин профессор Х.Мирзозода дар асоси ба назар гирифтани моддаи таърихи таълифи маснавии «Тухфаи дӯстон» маснавии мазкурро як асари аз ҷиҳати сохту таркиб комилу анҷомёфта шуморида, ба хулосае омадааст, ки қисми асосии ин асар (ба ғайр аз қисмати муқаддимаӣ ва боби аввал) талаф шудааст ва аз ин рӯ порчаҳои боқимондаи «Тухфаи дӯстон»-ро ба ҳайси ҷузъи таркибии як асари комили анҷомёфта, ки дар пайравии «Бӯстон»-и Саъдӣ навишта шудааст, таҳлил намудааст [2, 157]. Аммо профессор Р.Ҳодизода маълумоти сарчашмаҳои таърихӣю адабии замони ҳуди Шоҳинро, ки дар онҳо «нотамом» мондани асари «Тухфаи дӯстон» таъкид шудааст, тақвият медиҳад ва сабаби қатъ гардидани пиндори бадеии Шоҳинро аз офариниши асари «Тухфаи дӯстон» ба рухдоди табаддулоти фикрии шоир алоқаманд намудааст. Бинобар он, муҳаққиқ дар байни бобу фаслҳои боқимондаи асар воқеан фикру андешаҳои ба якдигар тамоман мухолифро дуруст дарёфт кардааст. Вале бо вуҷуди ин гуна андешаҳои дақиқ муҳаққиқ ҳангоми тадқиқи бобу фаслҳои боқимондаи «Тухфаи дӯстон» тарзи баён ва сабки сухани Шоҳинро аз ҷумлаи шоирони мутақаддим танҳо бо сабки «Бӯстон»-и Саъдӣ алоқаманд кардааст [4].

Таҳқиқи бобу фаслҳои мавҷудаи «Тухфаи дӯстон» нишон медиҳад, ки онҳо дар маҷмӯъ дар пайравӣ ва таъсири ду сабку услуби ҷудогона ва мухталиф навишта шудаанд, яъне дар сабку услуби «Бӯстон»-и Саъдӣ ва сабку услуби «Шоҳнома»-и Фирдавӣ.

Пайравӣ ва истифодаи сабку услуби ин ду шоҳасари пайғамбарони шеърӣ шоирӣ, ки дар як вазн (мутақориб) навишта шудаанд, дар маснавии «Тухфаи дӯстон», ки он ҳам ба ҳамин вазн аст, дар як вақт ва ба тарзи омехта сурат нагирифта,

балки ду марҳилаи мутақобила ва таҳаввули ғоявию бадеии эҷодиёти Шоҳинро ифода намудааст.

Аз ҷараёни таълифи «Тухфаи дӯстон» маълум мешавад, ки маснавии Шоҳин воқеан дар татаббӯи «Бӯстон»-и Саъдӣ ифтиҳо шудааст. Шоир пас аз ба дарбори амир омадан хостааст бо ҳидояти муршиди бузургвори худ «орифи покдин» Шайх Муҳаммад Зарири Ҷуйборӣ дар ҳамон марому маслак ва нақшаи «Бӯстон»-и Саъдӣ як асар ба таври назира биофарад, чунон ки қабл аз ин дар пайравии Низомӣ достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-ро навишта буд. Барои тасдиқи фикр аз оғози боби аввали «Бӯстон» ва «Тухфаи дӯстон» ду пора шеърро аз назар гузаронем.

Саъдӣ:

*Чӣ ҳоҷат, ки нӯҳ курсии осмон
Нихӣ зери пои Қизил Арслон.
Мағӯ пои иззат ба афлок неҳ,
Бигӯ рӯи ихлос бар хок неҳ...
Агар бандаӣ, сар бар ин дар бинеҳ,
Кулоҳи худовандӣ аз сар бинеҳ.
Чу тоат кунӣ, лабси шоҳӣ мапӯш,
Чу дарвеши мухлис баровар хурӯш.*

Шоҳин:

*Чӣ лозим ниҳодан ба моҳию моҳ
Буни найзаву қуббаи чатри шоҳ.
Мағӯ қуббаи чатр бар моҳ бар,
Бигӯ раҳ ба дилҳои огоҳ бар.
Зи лаъли нигин то чӣ орӣ ба чанг,
Ки дастӣ ту мондаст аз он зери санг.
На алмос бар афсарат бастаанд,
Ба санге чу Маҷнун сарат хастаанд.
Агар оқилӣ, кибр аз сар бинеҳ,
Сари аҷз бар хоки ин дар бинеҳ.
Маёрой зоҳир ба лабси ҳарир.
Бипардоз аз ҳаши ғафлат замир [5, 526].*

Чунонки аз тарзи баён ва сабки сухани пораи ашъори зикршуда намоён аст, Шамсиддин Шоҳин тарзи назирасароии классикиро ба дараҷаи баланд аз худ намуда, дар ин ҷода

омодагии комил ҳосил кардааст. Бинобар он, ӯ итминони комил дошт, ки бо чунин қувваи табъ («Кунунам, ки эзид забон додааст, Забон пур зи шаҳди баён додааст»), шабеҳи «Бӯстон»-и Саъдӣ як асари ҷовидонӣ ба ёдгор гузорад. Ба ин хотир, чунон ки Саъдӣ «Бӯстон»-ро ба номи ҳокими вилояти Форс Атобак Саъд бинни Зангӣ бахшида, ӯро панд дода буд, Шоҳин низ хост, ки ин амалро нисбат ба амир Абдулаҳад анҷом диҳад.

Шамсиддин Шоҳин чун шоири эҳёкунандаи анъанаҳои адабии ниёгон («Ҳамон беҳ, ки монанди пешиниён / Гузорем ояндагонро нишон») ва ба ҳайси «орифи покдин» бо шӯру шавқи зиёд азм карда, ки шабеҳи «Бӯстон»-и Саъдӣ дар мавзӯи панду ахлоқи ҷадиди ирфонӣ асари комили классикӣ биофарад. Аз ин рӯ, шеваю оҳанги «Тухфаи дӯстон» ҳам мебоист чун дostonҳои ахлоқии шоирони классик дар мароми шикастанафсӣ ва равиши суботу тамкин суръат бигирад, ки ин ҳолат воқеан хилофи шеваю услуби осори ҳамосавист. Аз ин ҷост, ки Шоҳин, чунон ки аз байтҳои татаббуии зикршудаи ӯ низ маълум аст, нақши шоҳи идеалии худро чун шоҳи ботавозуӣ диогоҳ, боадлу инсоф ва фуқаропарвар бар хилофи шоҳони тасвиркардаи Фирдавсӣ дидан хостааст. Масалан, ду байти аввали шеъри дар боло дарҷшуда дар ҷавоб ва таъризи байти зерини ба таърифи шоҳ бахшидаи Фирдавсӣ гуфта шудааст:

*Фурӯ шуд ба моҳию бар шуд ба моҳ,
Буни найзаву қуббаи боргоҳ.*

Аз ин хотир, чи дар маснавии «Бӯстон»-и Саъдӣ ва чи дар асари «Тухфаи дӯстон»-и Шоҳин (агар бо ҳамон нақшаю нияти дар назар доштаи шоир анҷом меёфт), набояд маслаку маром ва сабку услуби «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ таъсиру нуфуз дошта бошад, ҳарчанд ки ҳам маснавии Саъдӣ ва ҳам маснавии Шоҳин дар вазни «Шоҳнома» навишта шудаанд.

Аммо бадеҳист, ки дар фаслҳои мавҷудаи маснавии «Тухфаи дӯстон», чунон ки дар боло ишора шуд, шеваю оҳанг ва сабку услуби «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ ба таври равшан мушоҳида мешавад. Ба ифодаи дигар гӯем, Шоҳин дар ҷараёни таълифи асар дар доираи як вазни мутақориб аз сабку услуби Саъдӣ даст кашида, ба тарзи каломи Фирдавсӣ гузаштааст. Ин гузариш бо

тақозои табаддулоти бузурге, ки дар афкори иҷтимоиву сиёсӣ ва бадеии Шоҳин рух додаанд, сурат гирифтааст.

Азбаски чараёни ҳаводиси замони Шоҳин басо ноустувор, пуршиддат ва тезутунд буд («Ки гетӣ ғаюр асту даврон ачул») ва дар авзои инсон ва ҷомеа ҳар лаҳза дигаргунӣ ба амал меомад, нақшаю нияти чун «Бӯстон»-и Саъдӣ як асари комили ахлоқию ирфонӣ офаридани шоир бар боди фано рафт ва бар асари ин вазъият ва дигар омилҳои иҷтимоиву маънавӣ дар тафаккури бадеӣ ва андешаҳои иҷтимоиву сиёсии Шоҳин табаддулоти кулӣ ба амал омад. Хусусан, гумони Шоҳин дар ҳақи амир Абдулаҳад, ки ӯ мисли Саъдӣ ба вай панд дода, асари худро ба номи ин амир ифтиҳонамуда буд, нек набаромад. Зеро пас аз ҷулуси ӯ ба тахти салтанат, ҳамон навъе ки Аҳмади Дониш тасвир кардааст, «боз тансиқу низоми падарро дар умури давлатӣ воҷиб доништа, бозори фисқу фасодро гармтар аз аҳди падар мутааххид гардонид», бо нодонӣ ва бесалоҳиятии хеш мусаххар шудани давлати Бухороро назди давлати хориҷӣ амалан маъруф ва маълум кард ва ба ин тариқ, «таваққуи фасоду балвое дар мизочи рӯзгор ғолиб омада буд» [3, 52-54]. Ба ин ваҷҳ, Аҳмади Дониш дар хусуси салтанати хонадони манғития як асари таърихӣ бадеӣ навишта, онҳоро чун ҳокимони «қавми бегона» ва истилогар, зулмпешаву бемаърифат маҳкум кард ва рӯҳи тамаддунписандӣ ва истиқлолхоҳӣ худро дар маслаку мароми «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ифода намуд [4, 105-106]. Инак, Шамсиддин Шоҳин низ аз рафтору кирдори амир Абдулаҳад ва муқаррабони ӯ ноумед шуда, онҳоро минбаъд ба сифати «душман»-и халқу кишвар шинохт ва ба ин хотир шоири суҳанпарвар шеваю оҳанги орифона ва ахлоқию ирфонии «Тухфаи дӯстон»-ро ба сабку услуби ҳамосавии Фирдавсӣ табдил дод.

Ҳамаи он фаслҳои шомили «Тухфаи дӯстон», ки дар шеваю оҳанги шикваю шикоят ва эътирозу исён гуфта шудаанд, ба нақшаю нияти қаблии шоир, ки аз таълифи ин маснавӣ дошт, дохил намешаванд ва аз ин рӯ, ин фаслҳо бо сабку услуби «Бӯстон»-и Саъдӣ танзим нашуда, балки бо тарзи баён ва сабки суҳани Фирдавсӣ суруда шудаанд ва қисме аз ин сурудаҳо ба

тарзи махфӣ ба дасти дӯстон расидааст. Аз ин рӯ устод Р.Ҳодизода дуруст мушоҳида кардааст, ки он тартиб ва таркиббандии фаслҳо, ки ҳоло дар нусхаи ягонаи ин дoston мебинем, ба ҳуди шоир тааллуқ надорад; ин кори котиби нусхаи мазкур ё он шахсест, ки мероси адабии парокандаву парешони ўро як навъ ба тартибу низом овардани шудааст.

Вале қатъи назар аз чигунагии ҳолати тартибу таркиби асар маснавии «Тухфаи дӯстон» аз лиҳози мазмуну мундариҷа ва сабк аз ду қисмати мутақобила – «Панднома» ва «Шикоятнома» таркиб ёфтааст.

Қисмати «Панднома» воқеан дар сабки «Бӯстон»-и Саъдӣ гуфта шудааст. Тарзи баёни Шоҳин дар ин қисмат собиту ботамкин сурат гирифта, самимият ва эътиқоду ихлоси шоир нисбат ба шоҳи давр равшан эҳсос мегардад. Аммо дар қисмати «Шикоятнома» тарзи баёни шоир ниҳоят пуршиддат ва динамикӣ буда, ағлаб дар сабку шеваи Фирдавсӣ ифода ёфтааст. Муносибати шоир ба амирони манғития дар вазъи кину душманӣ ва нафрату бадбинӣ тасвир гардидааст.

Яке аз умдатарин хусусияти сабки «Шикоятнома»-и Шоҳин, ки иртиботи вайро бо сабки сухани «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ нишон медиҳад, дар шакли васфи ҳамосавӣ суруда шудани он мебошад. Шикояти Шоҳин дар ин ҷо аз шикваю шикояти одӣ ва заифнолӣ иборат набуда, балки он чун «Гуфтор»-ҳои Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» меёра ва миқёси кайҳонӣ касб намудааст. Чунончи шоир гуфтааст:

Маро шиква поён надорад гузор,

Ки худ шиква баҳре бувад беканор [5, 463].

Воқеан шикояти шоир аз чиҳати самту миқёс ва моҳияти иҷтимоию ахлоқии худ ба дараҷае вуҷат дорад, ки он, аз ҷумла ба масоили усули давлатдорӣ шоҳон ва тақдири таърихӣ халқ, инчунин мақоми шеърӯ шоирӣ дар ҷомеа ва ғайра алоқаманд гардидааст ва ба ин восита кайфиятҳои худшиносию истиқлолхоҳӣ ва тамаддунписандӣ ифода шудаанд.

Бар хилофи тасвирҳои қисмати «Панднома»-и «Тухфаи дӯстон» шоир дар қисмати «Шикоятнома» ба амирони манғития на танҳо эътиқоду умед надорад, балки онҳоро «душман»-и халқу кишвар шинохтааст:

*Аз ин қавм уммеди ёрӣ хатост,
Ки аз душман уммедворӣ хатост [5, 463].*

Бадеҳист, ки Шоҳин муносибати худро ба амиру ҳокимони манғития ба маслаку мароми Фирдавсӣ ва тарзи баёни «Шоҳнома»-и ӯ сурат бахшидааст. Аввал ин ки шоир қисмати «Шикоятнома»-и «Тухфаи дӯстон»-ро баръакси қисмати Панднома, дар шеваю оҳанги «қаҳрамонӣю паҳлавонӣ» баён карда, ба «ғайюру далер» тасвир кардани қаҳрамонҳои асари худ кӯшиш намудааст. Бинобар ин тасвири вазъу амали неруҳои мутақобила айнан дар шакли муборизаҳои шадиди майдони корзор, ки дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ воқеъ мешаванд, сурат мегирад. Аз ин рӯ, Шоҳин ҳангоми тасвири воқеият ва шиддати авзою амалиёти қаҳрамони адабӣ ҳамон таъбиру ифодаҳои ҳамосавии хоси «Шоҳнома»-и Фирдавсро (аз қабилӣ «корзор», «кин», «пархош», «ханҷар», «теғ», «наём», «кулоҳи каёнӣ», «мулки каёнӣ», «Тӯронзамин», «Хатлонзамин» ва ғайра) истифода мебарад. Инчунин тарзи муносибати Шоҳин ба кирдору бедоди ҳокимони замони худ низ ба монанди муносибати шоир Фирдавсӣ нисбат ба шоҳони бефарҳангу истилогар ва душмани халқу кишвар сурат гирифтааст.

Воқеан, шеваи баҳрагирии Шоҳин аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ решаи амиқ доштааст. Шоҳин ҳангоми идроку маърифати маънию образҳои «Шоҳнома» ба дастур ва нишондоди ҳакимонаи Фирдавсӣ амал кардааст, чунонки худӣ ӯ гуфта буд:

*Ту инро дурӯғу фасона махон,
Ба як сон равиш бар замона мадон.
Аз ӯ ҳар чи андар хӯрад бо хирад,
Дигар бар раҳи рамзу маънӣ барад.*

Аз ин рӯ, Шоҳин аз воқеияти асари «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, аз ҷилваҳои гуногуни маънӣ ва паҳлуҳои мухталифи рамзии образҳои он рамзу маънӣ дарёфт карда, волотарин андешаҳои худро бо ғояҳои озодиҳоӣ, меҳанпарастӣ ва тамаддунписандии «Шоҳнома» пайванди ногустастанӣ бахшидааст. Вале воқеӣ шудани ин амр дар эҷодиёти Шоҳин, чунонки аз таҷрибаи эҷодии худӣ Фирдавсӣ ҳам маълум аст, чандон осон набуд. Хусусан, дар муҳити зиндагии Шоҳин ибрази ин гуна ақидаҳои

хушдордиҳандаи миллат барои чун ӯ шоире, ки амири ҷоҳил ва худхои манғит ба таври иҷборӣ ва ғарази шахсӣ дар рикоби худ нигоҳ медошт («Ҳар он кас сар аз мадҳи ӯ баркашад, Забонаш фалак аз паси сар кашад»), ниҳоят хавфнок буд ва ин вазъият вайро ба андешаи амиқ водор мекард, ки роҳу усули пурпечи шоирона, вале басо моҳиронаро пеш гирад. Дар ин бора худи шоир чунин гуфтааст:

*Забонро гиреҳ бар гиреҳ барфиган,
Фиган, то ки сарбаста ояд сухан.
Суханро чу сарбаста гӯӣ, сазост,
Ки аз бад ба некаш тасарруф равост* [5, 471].

Ин ҷо мақсад аз «сарбаста» сухан гуфтан ба маънои бо рамзу тамсил ва маъниҳои пӯшидаи шоирона гуфтани сухан аст. Ин тарзи сухан гуфтан, аслан ба сабуку услуби Фирдавсӣ низ бегона нест. Устод Сотим Улуғзода дар романи Фирдавсӣ ин ҷиҳати услуби «Шоҳнома»-ро дуруст ба қайд гирифтаанд: «Душмани ҷангҳои ноҳақ ва шоҳони бедодгар Фирдавсӣ, чун истилогаронро имкони рӯйрост маҳкум кардан набуд, онҳоро фақат бо тамсил маҳкум карда метавонист» [3, 157].

Вале истифодаи рамзу тамсил дар «Шикоятнома»-и Шоҳин нисбат ба образҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ боз печидатар аст. Инро дар мисоли васфу тасвирҳои ба сулолаи салтанати амирони манғития (амир Музаффар ва амир Абдулаҳад) бахшидаи шоир равшан دیدан мумкин аст.

Шамсиддин Шоҳин замони салтанати амир Музаффар ва пас аз вафоти ӯ ба тахти амирии кишвари Мовароуннаҳр ҷулус кардани писараш Абдулаҳадро ба силсилаи подшоҳии шоҳони Эронзамин дар «Шоҳнома», аз ҷумла ба замони подшоҳии Ҷамшед ва Заҳҳок монанд кардааст. Вале ин монандкунӣ дар «Шикоятнома»-и Шоҳин ба ҳайси талмеҳ ё ишораи сабук ба қаҳрамонони асотирии Ҷамшед ва ё Заҳҳок нест. Балки Шоҳин дар заминаи маърифати амиқи «Достони подшоҳии Ҷамшед» ва «Достони подшоҳии Заҳҳок ва шӯриши Коваи оҳангар»-и «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва дарки ҳамаҷонибаи ҷилваҳои гуногуни маъноӣю рамзии қаҳрамонҳои он чехраи амир

Музаффар ва амир Абдулаҳад ва замону тарзи давлатдории онҳоро манфӣ тасвир кардааст.

Аз он ҷо ки Шоҳин замони ҳукмронии амир Музаффарро ба подшоҳии Ҷамшед монанд кардааст, хонанда гумон мебарад, ки шоир амири қаблӣ ва ғавтидаи манғитро гӯё мусбат тасвир кардааст ва зоҳиран ҳамин тавр ҳам тасаввур мешавад. Аммо Шоҳин ҳангоми ба Ҷамшед монанд кардани амир Музаффар бозёфти бузурги бадеии Фирдавсро дар офариниши образи Ҷамшед, яъне серпахлӯии ин образи бадеиро дар назар доштааст. Ба ифодаи дигар гӯем, Ҷамшед дар тасвири қиёсии Шоҳин бо амир Музаффар шоҳи ба таназзули рӯҳоният дучоршуда мебошад, шояд, ки аз рӯи кибру ғурур нисбат ба комёбиҳои моддӣ ва маънавии замони худ «манӣ» ва носипосӣ карда, онро хор дошт ва боиси дар Эронзамин зуҳур кардани подшоҳии Заҳҳок гардид. Аз ин рӯ, тасвири қору амалиёти амир Музаффар дар «Шикоятнома»-и Шоҳин зоҳиран мисли шоҳони дар «Шоҳнома» тасвиркардаи Фирдавсӣ «лашкаркаш», «кишваркушой» ва «тамаддунхоҳ»-у «адолатпарвар» васф шудаанд, вале ҳамин хислату сифати он моҳиятан таназзули маънавӣ ва футури давлати ӯро намоиш медиҳад.

Масалан, тасвир шудааст, ки дар замони амир Музаффар, чун дар замони подшоҳии Ҷамшед, воқеан комёбиҳои бузурги маданӣ ва маънавӣ зуҳур кардаанд:

*Аз он ҷумла Савдои фаррухнаҷод,
Ки буд оби ҳайвонаш андар савод.
Дувум, Возеҳи нуктасанҷ он ки чарх
Ба ҳар нуктааш ҷон ниҳодӣ ба нарх...
Чаҳорум, сухандони Дониш лақаб,
К-аз ӯ фахр дорад Аҷам то Араб [5, 466-467].*

Дар ин маврид, агар образи амир Музаффар дар қиёси ҷиҳати манфии образи Ҷамшед, ки Шоҳин онро дар тасвири хеш аз ҳамин паҳлӯ дарк кардааст, таҳлил шавад, дар он сурат комёбиҳои маданӣ ва маънавии зикршудаи давр тибқи таносуби қиёсии ин ду образ боиси таназзули рӯҳонӣ ва маънавии образи амир Музаффар хоҳад шуд, зеро ӯ воқеан ҳам нисбат ба адибу донишмандони бузурги номбаршуда, ки фаҳри кишвару замон

буданд, аз худ «кибру ғурури Ҷамшедӣ» зоҳир намуда, онҳоро (инчунин, худи Шоҳинро ҳам) хору залил нигоҳ дошт, ки ин аҳвол ба Шоҳин чун офтоб равшан буд.

Ё ин ки корнамоиҳои «шоиста»-ву ҷангии дар тақлиди шоҳони ҷаҳонгири «Шоҳнома» тасвиркардаи Шоҳин:

*Ба Хатлонзамин хуни мардум бирехт,
К-аз он мотам аз ҷарх анҷум бирехт.*

ва ё:

*Ба Фарғона аз кина кард он чи кард,
Ки не зан зи теғаш бирасту на мард* [5, 465].

ба хоҳири нишон додани ғоҷи маънавии амир Музаффар ва аз анъанаҳои тамаддунхоҳиву ватандӯстӣ ва раиятпарварии ниёғони мо бенасиб будани амирони манғит тасвир шудаанд.

Ва ё ин ки дар байтҳои зерини Шоҳин ғояи адолати иҷтимоӣ ва баробарию бародарии табақаҳои мухталифи ҷомеа, ки Фирдавсӣ аз ҷумла дар «Достони Маздак» тасвир кардааст, зоҳиран ба ҳам монанд, вале моҳиятан вожгуна ифода шудаанд:

*Гадо шуд тавонгар ба даврони ӯ,
Ки бар нотавон буд эҳсонӣ ӯ.
Пазируфт қурси ҷавин аз ғафр,
Ба подоши ӯ анғубин доду шир* [5, 465].

Дар абёти мазкур таъбиру ифодаҳои «тавонгар», «нотавон» ва «ғафр» дар қолаби таъбиру ифодаҳои хоси Фирдавсӣ: «тавонгар», «тиҳидаст», «дарвеш» («Ҷаме гуфт: ҳар, к-ӯ тавонгар бувад, Тиҳидаст бо ӯ баробар бувад») рехта шудаанд. Калимаҳои «тавонгар», «тиҳидаст» ва ҳамчунин «дарвеш» (ба маънои табақаи камбағал) дар достони «Шоҳнома» барои тасвири фароҳам омадани баробарии иқтисодию моддӣ табақаҳои мухталифи ҷомеа истифода шудааст, аммо калимаҳои «тавонгар» ва «нотавон» дар шеърҳои Шоҳин зоҳиран ба маънои табақаҳои мутазоди иҷтимоӣ, аммо ботинан ба сифатҳои маънавии инсон (инсонӣ донову тавоно ва одамоне пасту разил) далолат мекунад ва ба ин маънӣ Шоҳин на ин ки «адолат»-и иҷтимоӣ замони амир Музаффар, балки ғоҷи маънавии инсон ва гузашта аз он, аз «қурси ҷавин»-и худ низ маҳрум

шудани фуқароро («Пазируфт қурси ҷавин аз фақир») бо киноя ва тамасхур таъкид намудааст.

Ва ниҳоят таназзули маънавии амир Музаффар дар сурати бо Ҷамшеди «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ шабоҳат доштани ӯ дар он зоҳир мегардад, ки вай (амир Музаффар) тавлидкунандаи ҷонишини худ шоҳ Заҳҳок, яъне амир Абдулаҳад мебошад ва вучуди ӯ, аз нуқтаи назари Шоҳин, интиҳои футури давлат ва давлатдорӣ дар кишвари Мовароуннаҳр аст:

Чу гетӣ зи «Ҷамшед» пардохт тахт,

Бар он тахт «Заҳҳок» андохт рахт.

Чу ҳукми қазо бар Сулаймон расид,

Нигини ҳукумат ба девон расид [6, 468].

Бадеҳист, ки Шоҳин образи амир Абдулаҳад ва замони ҳукмронии ӯро перомуни падида ва рӯйдодҳои шигифти замони подшоҳии Заҳҳок, ки Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ба тасвир гирифтааст, шоирона кашф намуда. Масалан, чунин сифатҳои замони подшоҳии Заҳҳок:

Ниҳон ғашт оини фарзонагон,

Пароканда шуд номи девонагон.

Ҳунар хор шуд, ҷодуӣ – арҷманд,

Ниҳон – ростӣ, ошкоро – газанд.

Шуда бар бадӣ дасти девон дароз,

Зи некӣ набудӣ суҳан ҷуз ба роз.

дар васфу тасвирҳое, ки Шоҳин роҷеъ ба замони ҳукмронии амир Абдулаҳад кардааст, бияйниҳӣ мутобикати бадеӣ доранд. Гузашта аз ин, Шоҳин дар заминаи лаҳзаҳои пуршигифт ва фоҷиавии хоси замони подшоҳии Заҳҳок фоҷиаҳои мушобеҳи замони Абдулаҳадро ошкор намудааст. Чунончи, дар тасвири Фирдавсӣ фоҷиаҳои маънавии замони подшоҳии Заҳҳок ва ботил шудани шукӯҳу тараби давлати Эронзамин ба фитнаю найранги Иблис алоқаманд карда шудааст. Ба ин маънӣ, дар тасвири Шоҳин низ фоҷиаангезтарин хислат ва хусусияти замони амир Абдулаҳад аз байн рафтани фараҳу дилхушии инсон ва боло гирифтани фитнаву бадҳоҳист:

Шукӯҳе бар оини давлат намонд,

Ба Тӯронзамин зебу зиннат намонд.

*Сари шират омад ба болини хоб,
Бизад осмон бар рухи фитна об [5, 468].*

Дар достони Фирдавсӣ ба фитнаи Иблис Заҳҳок дар роҳ чоҳ канда, ба падари худ дом мегузорад ва ўро дар он «жарфчоҳ» афканда нобуд месозад. Ҳамчунин, барои таскини нафси морони китфи худ Заҳҳок ҳар рӯз ду одамро туъмаи морони худ мегардонад. Шоҳин дарбори амир Абдулаҳад ва кирдори дарбориёро низ ба «доми сайдгир» нисбат додааст ва худро яке аз сайдшудагони ин доми бало донистааст:

*Ки ин шева доме бувад сайдгир,
Ки гар шер афтад дар ў, гў: бимир!
Дар ин дом оқил наафтад ба хост,
Чу афтад, маҷоли тапидан куҷост?! [5 464].*

Ё ки:

*Зи рӯи забон меҳрубонӣ кунанд,
Вале кинаҳои ниҳонӣ кунанд [5, 463].*

Абулқосим Фирдавсӣ бадкунишӣ ва фурӯмоҷии шоҳ Заҳҳокро, ки бо найранги Иблис (нафси шайтонӣ) падари бузургвори худро нобуд сохт, чун фоҷиаи нангини бани Одам басо аламангез тасвир кардааст:

*Ҳамепарваридаи ба нозу ба ранҷ,
Бад-ў буд шоду бад-ў дода ганҷ.
Чун он бадкуниш шўхфарзанди ўй,
Наҷуст аз раҳи шарм пайванди ўй.*

Ва гузашта аз ин, шоири ҳаким меъроҷи фоҷиаи маънавии инсонро, инак, дар мисоли бо найрангу андешаи ботил зоту пайванди хешро туъмаи қони худ кардани Заҳҳок таҷассум намудааст.

Шамсиддин Шоҳин ба мушкилот ва мураккаботи ҳаёти маънавии замони ҳукмронии амир Абдулаҳад, ки онро воқеан ба замони подшоҳии Заҳҳок монанд кардааст, аз ҳамин мавқеи назар наздик шуда, ба фоҷиаи маънавии аҳди амир Абдулаҳад ҷамъбасти бадеӣ бахшидааст:

*Фиғон, к-ин ҳарифони кинозмой,
Ба меҳр андар оранд халқе зи пой.
Чу фарзанд аз онат ҳамепарваранд,
Ки чун гурба фарзанди худ меҳўранд.*

Чӣ навъе ки маълум мешавад, шикоятҳои Шоҳин ағлаб дар қолабу оҳанги «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ гуфта шуда, маънии амиқи иҷтимоӣ доранд ва дар онҳо овои шикояти Коваи додхоҳ аз шоҳ Заҳҳок ба гӯш мерасад, чунонки Фирдавсӣ аз номи ӯ гуфтааст:

*Хурӯшиду зад даст бар сар зи шоҳ,
Ки шоҳро, манам Коваи додхоҳ!
Бидеҳ доди ман, омадастам даvon,
Ҳаменолам аз ту ба ранҷи равон.
Зи ту бар ман омад ситам беиштар,
Занӣ ҳар замон бар дилам неиштар...*

Дар «Шикоятнома»-и Шоҳин баъди Ҷамшед (амир Музаффар) чун шоҳ Заҳҳок тасвир шудани амир Абдулаҳад ба он далолат мекунад, ки ба ақидаи шоир, дар силсилаи давлатдории подшоҳони Аҷам салтанати қавми бегона (манғитиён) ба поён хоҳад расид ва пайванди давлатдории аҷдодӣ дар оянда барқарор хоҳад шуд. Ба ин маънӣ андешаҳои пайғамбаронаи Дониш дар бораи тақдири давлату давлатдории амирони манғития ва чун «хилофати Иблис-алайҳи-л-лаъна» аз байн рафтани он ба андешаи бадеии Шоҳин комилан мувофиқ аст.

Ба ин тариқ, «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ, ҳамоно навъе ки мушоҳида шуд, дар ҷараёни афкори бадеии Шамсиддин Шоҳин таъсири амиқе гузоштааст. Идроку маърифати дostonҳои «Шоҳнома» ба шоир имкон додааст, ки дар замони ҷоҳилияти амирони манғития ниёғони хешро бишносад ва бинад, ки худӣ ӯ кист, некию бадӣ чист, адолат ва одамияту мурувват чист?! Дар сояи чунин худшиносӣ Шоҳин золимӣ ва бемаданиятӣ, бемаърифатӣ ва бегонагии салтанати амирони манғитияро шинохт. Аз ин ҷост, ки пиндошти қаблӣ ва барғалати шоир дар ҳаққи амирони манғит зимни тасвирҳои достони «Шоҳнома» ба тамасхур гирифта шудааст:

*Ду-се рӯз ҷӯёи эҳсон шудам,
Сарояндаи мадҳи дунон шудам.
Бибурдам ба ороиши назм ранҷ,
В-аз он кардам офоқро пур зи ганҷ.
Кафи хушкӣ эшон, к-аз он нам нарехт,
В-агар рехт, ҷуз хуни мардум нарехт...*

*Кулоҳе, ки пашме намонда дар ӯ,
Чу фарҷи аҳузе, ки бистард мӯ.
Бигуфтам «кулоҳи каёнист» он,
Ки монда нишон аз «мулуки Каён».
Муханнасмизоҷе, ки бар ӯ бихуфт,
Яке сим бар санги ӯ кард ҷуфт.
Ман он гуфтаме Рустами номдор
Зи чоҳ баркашад Бежани шахриёр.*

Дар қисмати «Шикоятнома»-и «Тухфаи дӯстон» Шоҳин бар хилофи амирони золиму худхоҳ ва ҷоҳилу бемаърифати Мовароуннаҳр орзую ормони хешро роҷеъ ба шоҳи одил баён намудааст. Шоир тимсоли ин гуна шоҳро низ аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дарёфт кардааст. Дар ин бобат таваҷҷуҳи ӯ, ба мисли Аҳмади Дониш, ба чеҳраи Искандари юнонӣ аз достони «Подшоҳии Сикандар» қарор гирифтааст. Шоҳин тибқи мутолиа ва хулосагирии хеш аз ин дoston дар бораи ҳукмронӣ дод чунин гуфтааст:

*Ҷаҳонбонӣ ҳукмронӣ дод
Сазовори он гурди фарзона бод.
Ки ҷон бар сари марди доно кунад.
Ба коме, ки хоҳад, тавоно кунад.
Диҳад ганҷу омӯзад асрори илм,
Кунад ҳосили мулк дар кори илм.
Чу омӯхт анвои ҳикмат тамои,
Диҳад мулки худро ба ҳикмат низом...
Ҳамин аст расми ҷаҳонхусравон:
Ки доноситоянду душманситон.
Хилофи амирони ин марзу бум,
Ҳуморо надонанд фарқе зи бум...
Дареғо, ки ин аблаҳон беҳисанд,
Тавонгар ба зар, дар ҳунар муфлисанд.*

Чунонки мебинем, умдатарин фазилатҳои шоҳ тибқи дарку маърифати Шоҳин ба қарори зайл бояд сурат пазирад:

– Шоҳ бояд ки ҷаҳонбонӣ ва ҷаҳондорӣ халқу кишвари худро ба сифати «гурди фарзона» (сипаҳсолори хирадманд) ба уҳда дошта бошад.

– Шоҳ бояд ки дар тарбият ва парвариши «мардони доно ва тавоно» ба ҷон кӯшиш кунад.

– Шоҳ бояд ки дар кашфи асрори илм ганҷу сарватро дарег надорад ва ҳосили мулкро аз кори илм рӯёнад.

– Шоҳ бояд ки анвоъи ҳикматро тамом омӯхта бошад ва давлатдориро аз рӯйи ҳикмат низом диҳад.

Ба ҳамин тариқ, аз маҷмӯи мулоҳизаҳои дар ин мақола зикршуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки маснавии «Тухфаи дӯстон» дар эҷодиёти Шамсиддин Шоҳин мақоми хосе дошта, ду давраи мухталифи эҷодии шоир дар ҷараёни эҷоди як маснавӣ сурат гирифтааст. Дар ин маврид тағайюр ва таҳаввули афкори иҷтимоию сиёсӣ ва сабку услуби бадеии Шоҳин ба таъсиру нуфузи ду пайғамбари шоирон – Фирдавсиву Саъдӣ мусоидат намудааст ва ин равиш сабаби аз ду қисмати мутақобила («Панднома» ва «Шикоятнома») таркиб ёфтани мазмуну муҳтавиёти маснавӣ гардидааст.

Нуқтаи баланди афкори иҷтимоию сиёсии Шоҳин дар қисмати «Шикоятнома»-и маснавӣ ифода гардидааст, ки он бо сабку услуби «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мувофиқат намудааст. Дар «Шикоятнома», чунон ки маълум шуд, на фақат тарзи калом, балки маслаку мароми Фирдавсӣ низ таъсир бахшидаанд. Бинобар ин, «Шикоятнома»-и Шоҳин аз ҷумлаи манзумаҳои одии шикоятӣ набуда, балки он дар қолабу шеваи хоси жанри «Гуфтор» («Лирикаи ҳамосӣ») эҷод шудааст. Аз ин рӯ, шикояти шоир ба масъалаҳои шоҳию давлатдорӣ, халқпарварию истиқлолхоҳӣ, андешаҳо оид ба тақдири қавму миллат ва амсоли ин алоқаманд гардидааст.

Дар «Шикоятнома», баръакси қисмати «Панднома»-и «Тухфаи дӯстон», фардияти эҷодии шоир ба мисли Фирдавсӣ бисёр далеру шуҷоъ аст. Ӯ чун паҳлавони майдони корзор «теги сухан аз наём баркашида» ба муқобили шоҳони ҷоҳил ва «бегона» (амирони манғития) барои муҳофизати ақлу хирад ва тавоноии доноии ниёгон бо «кину хашм» ҷанги «рустамона» мекунад, чунон ки худи шоир гуфтааст:

Вале мавриди кина чун душманам,

Бале, душмани марди нодон манам [5, 463].

Аз ин нуқтаи назар, «Шикоятнома» ба маънии хос чун достони Фирдавсӣ як навъ «ҷангнома» аст ва гӯё ба оҳангу услуби асарҳои «ҷангӣ» танзим шудааст.

Шамсиддин Шоҳин «Шикоятнома»-и худро бо як рӯҳи шикастнопазирӣ худшиносии миллию истиқлолхоҳӣ ба ҳайси дастури ибратомӯз ва ба хотири пирӯзии пасояндагони хеш навишта будааст:

*Аз он рӯ зи гетӣ шикоят задам,
Зи гетӣ шикоят ба ғоят задам.
Ки дастур бошад бар ояндагон –
Ба абнои гетиситояндагон.
Ман идбор дидам, ту фирӯз бош,
Зи аҳволи ман ибратомӯз бош!* [5, 464].

Китобнома

1. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития / Дониш А. Ба эҳтимоми ва тасҳеҳи Мирзоев Абдулғанӣ. – Сталинобод: Нашр.давл.Тоҷ., 1960.
2. Мирзозода Х. Шамсиддин Шоҳин / Х.Мирзозода. – Сталинобод: Нашр.давл.Тоҷ., 1956. – 257 сах.
3. Улуғзода С.. Фирдавсӣ. Роман / Сотим Улуғзода. – Душанбе: Адиб, 1988.
4. Ҳодизода Р. Шоҳин / Расул Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1974. -140 сах.
5. Шоҳин, Шамсиддин. Куллийёт / Шамсиддин Шоҳин Таҳия ва тавзеҳоти Музаффар Муҳаммадӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. - 640 сах.

ФИРДАВСӢ ВА ШАМСИДДИН ШОҲИН

Мақолаи «Фирдавсӣ ва Шамсиддин Шоҳин» дар бораи таъсирпазирӣ ва илҳом гирифтани Шоҳин аз “Шоҳнома”-и безаволи Фирдавсӣ баҳс менамояд. Дар ин мақола муаллиф бо далелҳо собит намудааст, ки Шоҳин дар зери таъсири шоирони классик ба монанди Саъдӣ, Фирдавсӣ ва дигарон осори худро таълиф намудааст. Хусусан дар таълифи “Тухфаи дӯстон” ном асараш бештар аз Саъдӣ ва Фирдавсӣ таъсир бардоштааст.

Ин таъсирпазирӣ эҷодкорона ва мустақил буда, вобаста ба таҳаввули фикрӣ ва камолоти шоирии Шоҳин сурат гирифтааст.

Дар маҷмӯъ Шоҳин аз Анвариву Низомӣ ва Ҳофизу Бедил низ таъсир бардоштааст.

Калидвожаҳо: ҳамоса, Фирдавсӣ, насихат, пайравӣ, маснавӣ, таҳаввули фикрӣ, маҳорати шоирӣ, сабк, Саъдӣ.

ФИРДОУСИ И ШАМСИДДИН ШОХИН

В статье рассматривается вопрос о намерении Шохина написать вторую часть своей поэмы “Подарок друзьям” (“Тухфаи дӯстон”) в духе и подражании “Шахнаме” Фирдоуси. Автор на основе примеров из поэмы доказывает что Шохин в этом произведении следовал не только за “Бустон” -ом Саади, как было принято считать до сих пор, но и стремился вторую часть поэмы создать в духе “Шахнаме”, осуждая человеконенавистную политику мангитских эмиров. Однако, преемственность у Шохина представляется творческой и соответствующей идейному замыслу поэта – осуждению и бичеванию антинародной сущности эмирата. Автор обосновывает деление поэмы Шохина на две части: “Дидактическая” и “Жалобная. Первая, по мнению автора, написана в манере “Бустон” Саади, вторая – в духе “Шахнаме” Фирдоуси.

Ключевые слова: эпос, Фирдоуси, наставление, подражание, месневи, идейная эволюция, поэтическое мастерство, стиль и манера, Саади.

FIRDOUSI AND SHAMSIDDIN SHOHIN

Firdousi and Shamsiddin Shohin's articles discuss the effectiveness and inspiration of Shohin from the great book “Shahname” of Firdavsi. In this article, the author proves that Shohin has created his works under the influences of classical poetries, such as Saadi, Firdousi and others. In particular, Shohin during the creating of his book titles “Tuhfai duston (“Gift of friend”) mostly inspired from the great poems like Saadi and Firdavsi.

This vulnerability is creative and independent and they depend on the evolutions thought of Shohin.

In common, Shohin has also been affected by other great classic poets as Anvari, Nizami, Hafiz and Bedil.

Keywords: Firdousi, Saadi, imitation, edification, style and manner, poetica skill.

Маълумот дар бораи муаллиф: Субҳон Амирзода – доктори илми филология, профессор, ходими пешбари шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: + 992 95 163 37 47.

Сведения об авторе: Субҳон Амирзода – ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор, тел.: + 992 95 163 37 47.

About the author: Subhon Amirzoda – Doctor of Philology Sciences, Professor, Leading Specialist of the History of Literature of the Institute of Language and Literature by name Rudaki of the Academy of Tajikistan, Phone.: + 992 95 163 37 47.

УДК: 891.550.092

ТААССУРИ ШОӢИН АЗ ШОИРОНИ ПЕШИН

Ҷамолиддин Саидзода

Институтуи забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ

Мутолиаи осори ШоӢин нишон медиҳад, ки ӯ бо вучуди доштани ҳаёти ноорому фоҷиавӣ, шароити бадӯ номусоиди эҷодӣ ва имкони андаки мутолиа тавонистааст, ки аз осори адибони пешин ба андозаи зарурӣ бархӯрдор гардад. Вай дар осори худ аз шоироне чун Фирдавсӣ, Унсурӣ, Асҷадӣ, Муиззӣ, Анварӣ, Ҳоконӣ, Низомӣ, Саъдӣ ва дигарон ба вузӯҳ ном мебарад. Албатта, вай дар осораи беш аз ҳама аз Саъдӣ ёд мекунад. Чунончи ӯ дар қасидае, ки ба мадҳи амир гуфтааст, аз тарзи Саъдиву Имомӣ суд ҷустани худро бад-ин тавр баён менамояд:

*Сурӯдаст дар мадҳи ту табъи ШоӢин,
Раҳи назми Саъдиву шеърӣ Имомӣ [14, 274].*

Аммо аксари ёдкардҳои ШоӢинро аз Саъдӣ мо дар маснавии «Тухфаи дӯстон» баррасӣ менамоем. Масалан, ӯ дар баҳши «Дар ситоиши шаҳаншаҳи олиҷоҳ Сайид амир Абдулаҳад фармояд» ба васфу ситоиши амир мепардозад ва пояи ӯро аз Атобак баланд медонад ва мисли Саъдӣ, ки дар «Бӯстон» аз Абӯбакр ва Атобак ситоиш кардааст, дар суҳан моҳир будани худро ба намоиш мегузорад:

*Ба дастури Саъдӣ, ки дар «Бӯстон»
Ба мадҳи Абӯбакр шӯд тарзабон...
Ту ро поя беҳ аз Атобак бувад,
Чу Саъдӣ маро табъи ҷобук бувад [14, 486].*

Мусаллам аст, ки ШоӢин маснавии «Тухфаи дӯстон»-ро, ки маснавии дувумин ва нотамоми ӯ маҳсуб мешавад, дар татаббӯи «Бӯстон»-и Саъдӣ навиштааст. Ӯ худ борҳо ба ин ё он навъ ин маъниро дар асараи таъкид мекунад. Назира будани «Тухфаи

дӯстон»-ро тазкиранигорон низ таъкид менамоянд. Аз ҷумла, Ҳашмат гуфтааст: «Дар каломи ғасоҳатанҷом ва балоғатосояш матонати тарзи қудамо, мисли Шайх Саъдӣ, хосса дар маснавиёташ зоҳир... Маснавиё дар татаббӯи «Бӯстон» эҷод намуда ба номи ҳазрати хулдоромгоҳ мувашшаҳ ва музайян гардонидааст» [10]. Устод Айни низ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» дар пайравии «Бӯстон» навишта шудани ин маснавии Шоҳинро таъкид мекунад ва мегӯяд: «Шоҳин ғайр аз ғазал, қасида, қитъа ва амсолаш дигар осори муҳимма низ навиштааст. Аз он ҷумла яке «Тухфаи дӯстон» аст ба пайравии «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ, лекин нотамои монда» [2, 151] Ногуфта намонад, ки маснавии «Тухфаи дӯстон», ки бо тарғибу раҳнамоии Ҳоча Зарир иншо шудааст, мебоист ҳам аз лиҳози мазмуну муҳтаво ва ҳам сохту бобҳояш ба «Бӯстон»-и Саъдӣ монанд мешуд. Боби аввал дар адл, боби дувум дар эҳсон, боби савум дар ишқ, боби чаҳорум дар тавозӯ, боби панҷум дар ризо, боби шашум дар қаноат, боби ҳафтум дар тарбият, боби ҳаштум дар шукр, боби нухум дар сабр, боби даҳум дар хотима. Ба истиснои боби нухум бобҳои дигари асари Шоҳин билкул ба бобҳои дигари «Бӯстон»-и Саъдӣ монанданд. Ў дар оғози маснави аз илҳом гирифтани хеш аз Саъдӣ бад-ин тавр хабар медиҳад:

Маро гар дар ин пеша дасте расост,

Ҳам аз дастҳои Саъдӣ бихост [14, 494].

Шоҳин дар муқаддимаи маснавии «Тухфаи дӯстон» зери сарлавҳаи «Воқеаи навмий» аз ҳоб дидани худ суҳан дар миён меорад. Ў ҳангоми ҳоб бар сари зонуи модар боғи зебоеро мебинад, ки мардумон дар он ҷо ҷамъ шудаанд ва меҳоханд парандаеро, ки дар шоҳи дарахт буд, ба даст бигиранд, аммо ин кор ба касе муяссар намешавад. Вақте ки Шоҳин ба сӯи он даст дароз мекунад, паранда ба дасти ӯ меояд ва мардум бо ҳаяҷону хурсандӣ ўро табрик менамоянд:

Яке бог дидам баророста,

Чу «Бӯстон»-и Саъдиву бунроста...

Ту Шоҳинӣ, эй қӯдаки растагор,

Кунӣ тоҷри табъи Саъдӣ ишкор [14, 495].

Ў мушавваш аз ҳоб бедор мешавад ва мебинад, ки падараш пойҳояшро мемолад. Вай ҳоби худро ба падар мегӯяд. Падар хушҳол мешавад ва ба ӯ ҳамсараш мегӯяд, ки билохира орзуаш ҷомаи амал пӯшид. Дур нест, ки писараш бо теғи забон мисли Саъдӣ ҷаҳонро тасхир менамояд:

*Чунин гуфт бар модарам, к-эй ачуз,
Қарин гаит шоми умедам ба рӯз.
Умеде, ки ин сабза бўстон шавад,
Навиде, ки ин қатра Уммон шавад.
Яке рӯз бинӣ, ки ин мӯри ланг
Сари аждаҳоён биқубад ба санг.
Забонаш чу Саъдӣ ба теги баён
Бигирад карон то карони ҷаҳон.
Ба Саъдӣ, чӣ ҳолат, ки омад падид,
Аз ин ахтари саъд гардад ҷадид [14, 496].*

Сипас падараш ба ӯ нақл мекунад, ки азизе ба ман як сирро гуфта буд ва ман аз он ҳамвора дар ҳайрат будам. Инак, он суҳанон рост баромад. Вакте ки шоир ин сирро доништан мехоҳад, падар ба ӯ нақл мекунад, ки ман аз мулки Хатлон азми Бухорову Самарқанд кардам. Аввал дар Самарқанд ду-се сол таҳсили илм намудам. Дар он ҷо марде дарвеш мегашт, ки бо номи Маҳдуми девона машҳур буд. Ман хостам аз ӯ дуо бигирам. Аз ин хотир ба дунболаш афтодам. Аз сахар то шом ўро пайгирӣ намудам, аммо илтифот накард ва шабонгоҳ ба ғӯристон роҳ гирифт. Ман ҳам аз пасаш ба он ҷо рафтам. Ў ба ман ишора кард, ки аз хоки баланд каме биканам. Ман ин супоришро иҷро намудам. Сипас, ӯ маро дуо дод ва гуфт, ки барои ту се чиз аз Парвардигор талаб кардем: илму мол ва фарзанди соҳибкамол, ки дар илму адаб дар офоқ ягона мегардад, дар дилаш сирри Саъдӣ намоён мешавад ва дар хурдӣ шухрати тамом меёбад. Интизор бош, интизори фарзанди фархунда:

*Туро мо се чиз аз Худо хостем,
Яке з-он ба сад илтиҷо хостем.
Нахустин туро илм бахшиду мол,
Сеюмбора фарзанди соҳибкамол.
Ниҳоли умедат чунон бар диҳад,
Ки завқи майу таъми шакар диҳад.
Димоғи хирад тоза гардад аз ӯ,
Ҳунар соҳибовоза гардад аз ӯ.
Ба дониш дар офоқ ёбад қабул,
Кунад дар дилаш сирри Саъдӣ ҳулул... [14, 498].*

Шоҳин баъдан дар бораи суҳан ва ҷойгоҳи шомихи Низомӣ дар суҳанварӣ ҳарф мезанад. Ў Низомию Саъдиро ба ду гавҳар монанд менамояд ва мегӯяд:

*Ман ин давлате, к-он мадори ман аст,
Нишоти дили сӯғвори ман аст.
Шунидӣ, зи файзи сухан ёфтам,
Сухан ҳаст ганҷе, ки ман ёфтам...
Суханро Низомӣ ба «Махзан» сунуд,
Аз ӯ бишнавар, аз ман набояд шунуд...
Низомӣю Саъдӣ дуто гавҳаранд,
Ки дар дурҷи фикрам чу гавҳар даранд [14, 501-502].*

Шоҳин дар маснавии «Тухфаи дӯстон» хостааст, ки мисли Саъдӣ ба амир роҳи адлу адолату давлатдориро нишон бидиҳад. Дар ин бора Расул Ҳодизода чунин мегӯяд: «Таърих шаҳодат медиҳад, ки шахсони донишманд ва аҳли илму дониш, ки ба доираи ҳукмронони замон даромада буданд, ба осори адабиву илмӣ худ меҳостанд, ки ба волиёну ҳукмрфармоён роҳи адолат ва инсофро нишон диҳанд. Барои Шоҳин яке аз чунин шахсони бузург Саъдии Шерозӣ буд, ки ба василаи «Бӯстон» роҳи адолат ва ҳислатҳои ҳамидаро ба ҳукмронони замонаш тарғиб ва талқин кардааст. Шоҳин низ дар пайравии Саъдӣ ба таълифи маснавие ба номи «Тухфаи дӯстон» шурӯъ мекунад, то дар он масъалаҳои ахлоқ ва расму оини адолатро дар идораи давлат ва умури мамлақату раиятдорӣ ба роҳи панду насиҳат ва ҳикоятҳои тамсилӣ ба миён гузорад, то ки барои амир ва зиммдорони давлат роҳнамо бошад» [17, 378]. Худи Шоҳин низ бо дастури Ҳоҷа Зарир ва дар пайравии «Бӯстон»-и Саъдӣ навишта шудани асарашро таъкид намуда, дар баҳши «Дар сабаби назми китоб» чунин гуфтааст:

*Чу тугрои ин азм афрохтам,
Сӯи хоҷаи хоҷагон тохтам...
Ба иззи қабулаш ба чандин дуруд
Ниҳодам, маро дар замири он чи буд...
Туро хирқае чобук ояд ба дӯш,
Ки нӯшид Саъдии паишминапӯш.
Аз ӯ монд гар «Бӯстон» ёдгор,
Ту бар дӯстон «Тухфа» - е вогузор.
Чу фикрат баланд асту табъат қавӣ,
Рақам зан чу «Бӯстон» яке маснавӣ... [14, 522-523].*

Пири Шоҳин дар даҳ боб навиштани «Тухфаи дӯстон»-ро дар пайравии «Бӯстон» ба ӯ тавсия медиҳад ва дар ин роҳ аз Саъдӣ мадад ҷустанашро тақозо менамояд, зеро вай бовар дорад, ки агар Шоҳин ба Саъдӣ рӯ биёрад, ҳатман дар эҷоди маснавӣ муваффақ хоҳад шуд:

Чу «Бӯстон» ба даҳ боб тироя деҳ,

*Зи ҳар бобаи аҳбобро моя деҳ...
Расон бар фалак гӯшаи боми ӯ,
Бинеҳ «Тухфаи дӯстон» номи ӯ...
Чу раҳ мебарӣ чониби «Бӯстон»,
Биҷӯ ҳиммат аз рӯҳи Саъдӣ дар он.
Агар рӯҳи Саъдӣ туро ёвар аст,
Чи гам, муҳра боз оварӣ, гавҳар аст [14, 523].*

Шоҳин пас аз гирифтани дастур ва фотеҳа аз пираш ба иншои маснавии «Тухфаи дӯстон» камар мебандад. Ӯ худ дар ин боб дар идомаи суҳанаи чунин меғӯяд:

*Маяндеш, поёни ин раҳ кучост?
Бирав, хуш дуои манат дар қафост.
Қаламро инон ҷуст кардам чу барқ,
Саропои ин ҷода ҷустам ба фарқ...
Маро сирри Саъдӣ бувад дар замир,
Ту хоҳ ин фано ё таносух бигир.
Зи ман ҳар чи омад, чи пухта, чи хом,
Зи осори Саъдӣ бувад, вассалом! [14, 524-526].*

Зимнан бояд гуфт, ки Шоҳин дар қасидае, ки дар ҷавоби Фитрат гуфтааст, низ аз Саъдӣ зикр ба амал овардааст:

*Ман, ки н-орам ба назар Анварию Саъдиро
Шиква аз Фитратам оё ба кӣ бовар бошад? [14, 235].*

Шоҳин баъд аз Саъдӣ дар осораи бештар аз Низомии Хусрав ёд менамояд. Ин ёдкардҳои ӯ асосан дар достони «Лайлӣ ва Мачнун» ба дида мерасанд, зеро ӯ ин достони худро дар пайравии достонҳои ҳамноми эшон навиштааст. Хусусан аз Низомӣ ӯ ба қадриҳои зиёд ёд мекунад, зеро Низомӣ ба масобаи бунёдгузори мактаби ҳамсанависӣ қад алам кард ва баъд аз ӯ ин суннатро адибони дигар идома доданд. Хусрави Деҳлавӣ аввалин касе буд, ки ба пайравии Низомӣ достон навишт ва дар ин ҷода муваффақ шуд. Ҳамин буд, ки достоннависон номи эшонро ба ифтихор ба забон меоварданд ва достонҳояшонро сармашқи кори худ қарор медоданд. Аз ин хотир, Шоҳин низ дар навиштани достони «Лайлӣ ва Мачнун» Низомиву Хусрави Деҳлавиро сармашқ қарор медиҳад ва дар мавридҳои гуногун, хусусан дар оғозу анҷоми достонҳояш, аз онон бо иззату иқром ёд менамояд ва дар пайравии онҳо навишта шудани асарашро муқаррар зикр мекунад:

Дидам, ки маро намуд гардун

*Аз мотами Лайлие чу Мачнун.
Афсонаи он ду дархӯрам шуд,
Садди раҳу расми дигарам шуд.
Бастам ба ҳазор пӯхта хомӣ,
Пирояи Хусраву Низомӣ ... [14, 337].*

Шоир дар анҷоми достон низ аз ҳар ду адиб бо камоли одоб ёд менамояд. Ҳамзамон, ӯ аз шерозаи нав бастани худ ба ин қиссаи куҳан ва ҷойгоҳи ҳоси он дар байни достонҳои Низомиву Хусрав, аз тақлиди маҳз дур будан, роҳу равиши худро ҳифз намудани ҳеш дар нигориши достон, дигар вижагиҳои он ва бархе аз масоили шеършӯи мунсифона ба хонанда хабар медиҳад:

*Сад шуқр, ки шуд пазира ин ранҷ,
Дар соли ҳазору сесаду панҷ...
Ҷуз ман, ки ба ҷирадастии табъ
Баста талале зи нав дар ин рабъ?...
Рафтанд ду-се ба сустгомӣ
Дунболаи Хусраву Низомӣ.
Ҳарчанд ки роҳ барқушоданд,
Аз роҳ фаротар уфтоданд.
Шоҳин чу қадам ниҳод дар байн,
Гардид бар он ду сонӣ иснайн.
Аз гуфтаи он ду ҳеҷ нагзоист,
Лекин намате ба тоза ангошт... [14, 459-460].*

Лозим ба ёдоварист, ки Шоҳин аз Низомӣ на танҳо дар достони «Лайлӣ ва Мачнун», ки дар пайравии ӯ навиштааст, балки дар маснавии «Тухфаи дӯстон» низ ёд менамояд. Аз зикри Низомӣ, алалҳусус «Махзан-ул-асрор»-и ӯ, маълум мегардад, ки Шоҳин дар навиштани ин маснавӣ на фақат ба Саъдӣ, инчунин ба маснавии «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ низ назар доштааст ва ба ин ё он навъ аз он фоида бурдааст. Агар чунин намебуд, аз Низомӣ ва ба вижа асари «Махзан-ул-асрор»-и ӯ бо сароҳат ёд наменабуд. Лиҳозо, вай дар фасли «Дар гузориши айёми нофарҷом ва шикоятҳои ҳосу авом» аз ҳокимону амирони давр интиқод менамояд ва аз қадрношиносии онон, зери таҳқиру фишор қарор доштани худ дар дарбор, аз мақоми волои суҳангустарӣ ва пайраву идомадиҳандаи моҳири Низомиву Хусрав буданаш бо дарду ҳасрат суҳан мегӯяд:

*Суҳан чун зи дил дар қалам оварам,
Бувад оҳуе, к-аз ҳарам оварам...*

*Ба ин донишам лек дар ин диёр
Чу оина беқадр дар рангу бор...
Дареги, ки ин аблаҳон беҳисанд,
Тавонгар ба зар, дар ҳунар муфлисанд...
Чу донишваре шуъла дар фан гирифт,
Чароги ҳунар зери доман гирифт.
Ба назми дарӣ оби гавҳар бибурд,
Тариқи Низомии Хусрав сипурд.
Пайи тарбия дар ҳисораи кунанд,
Чу гил парда дар рӯйи кораи кунанд... [14, 534-536].*

Хулоса, Шоҳин дар эҷоди маснавии «Тухфаи дӯстон» зери таъсири каломи Саъдӣ, ба вижа «Бӯстон» ва дар достони «Лайлӣ ва Мачнун» зери таъсири достонҳои Низомиву Хусрав, алалхусус достонҳои «Лайлӣ ва Мачнун»-и эшон будааст. Ба ин ҳуди адиб мукаррар ва босароҳат дар достону маснавиаш ишора кардааст. Аммо пайравии Шоҳин аз онҳо дар ин замина, тавре ки худ ва муҳаққиқони осораш мегӯянд, муқаллидона нест, балки муҳаққиқона аст. Осори ӯ ба вазъи замони худ ва ҳаводиси он рӯзгорон иртибот мегиранд. Ба қавли устод Расул Ҳодизода, «Шоҳин дар маснавии «Тухфаи дӯстон» баробари он ки ба сабку услуби «Бӯстон»-и Саъдӣ ба маҳорати том ва эҷодкорона пайравӣ намудааст, аммо рӯҳу тарзи хосаи суҳанпардозии худро нигоҳ дошта тавонистааст» [12, 55-56]. Албатта, Шоҳин на танҳо дар маснавии «Тухфаи дӯстон», балки дар достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и худ низ ба ҳадде ҳамин гуна рафтори эҷодкорона намуда, асаре дар сабку саликаи тоза ба арса овардааст, ки мо дар он садои навои вижаи ӯро мешунавем. Тавре ки ҳуди шоир дар ин бора гӯяд:

*То кай ба саманд медиҳӣ дав,
К-ин ҳарфи Низомиясту Хусрав? [14, 460].*

Агар Шоҳин дар достонсароӣ ва маснавигӯӣ ба устодони ин фан - Низомии Хусраву Саъдӣ пайравӣ карда бошад, дар эҷоди ғазал зери таъсири ду устоди беназири ин навъи шеърӣ - Саъдиву Ҳофиз будааст. Алалхусус, таассури ӯ аз Ҳофиз дар осораш равшану возеҳ аст, зеро Ҳофиз қуллаи баланди ғазал аст ва девонаш ба масобаи китоби дарсӣ дар макотиби гузашта мавриди тадрис қарор дошт. Аз ин рӯ, касе, ки рӯ ба шеърӯ шоирӣ меовард, ҳароина ба ӯ пайравию тақлид менамуд. Лиҳозо, пайравии ӯ мантиқӣ буда, аз воқеияти зиндагӣ ва тарзи таълиму тадриси суннатии мо дар он замон моя

мегирад. Ба ҳарфи дигар, дар гузаштазамон аҳли мактабу мадорис нахустин сабақи худро аз девони Ҳофиз мегирифтанд. Дар замони Шоҳин низ ин суннат роиҷ буд. Аз ин рӯ, вай сабақи нахустини худро аз девони Ҳофиз гирифтааст. Ба ин маънӣ на танҳо муҳаққикон, шоҳинпажӯхон ишора кардаанд, балки худӣ шоир низ дар маснавии «Тухфаи дӯстон» чунин хабар медиҳад:

*Маро бар дабистони дӯшизагон
Супурданд чун барқ дар найситон...
Дар он дам, ки ин сон насақ доштам,
Зи девони Ҳофиз сабақ доштам.
Ҳамехондам абёти ширини он
В-аз он хондаам тоза мешуд равон...
Ба ҳадде ки тоқат зи ҷонам кашид,
Зи хондан ба гуфтан инонам кашид.
Зи шаб то саҳар шеър мегуфтаме,
Ғаҳе дар гуҳар муҳра месуфтаме... [14, 485].*

Тавре ки аз ин суханон бармеояд, Шоҳин зерӣ таъсири шадиди ғазалҳои Ҳофиз будааст. Лихозо, дар осори Шоҳин таъсири орову афкор, сабку услуб, забону баёни Ҳофизро ба ҳуҷӣ метавон мушоҳида намуд. Ба вижа мо дар бисёре аз ғазалҳои ӯ ин гуна ҳолатро равшан мебинем. Албатта, барои нишон додани андозаи таъсирпазирии Шоҳин аз Ҳофиз ин ҷо имкони батафсил сухан гуфтан нест. Бинобар ин, мо бо овардани намунае чанд аз ғазалҳои эшон иктифо менамоем:

Ҳофиз:

*Дар ин замона рафиқе, ки ҳолӣ аз ҳалал аст,
Суроҳии майи нобу сафинаи ғазал аст [11, 83].*

Шоҳин:

*Маро, ки шиқӣ нақӯён нақӯтарин амал аст,
Ҳушам, к-аз ин амали нек номи ман масал аст [14, 49].*

Шоҳин дар як ғазали худ як мисраи Ҳофизро мавриди тазмин ҳам қарор додааст. Ин далели он аст, ки Шоҳин ба шеъри Ҳофиз алоқаи зиёд доштааст, зеро мо дигар дар тамоми осори шоир тазминро мушоҳида наменаоем. Танҳо як бор тазминро мебинем. Он ҳам тазмин ба ғазали Ҳофиз:

*Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам маҳӯр!
Қулбаи эҳзон шавад рӯзе гулистон, ғам маҳӯр! [7, 92].*

Шоҳин:

«Кулбаи эҳзон шавад рӯзе гулистон, гам махур!»,

Бишқуфад гулҳои васл аз хори ҳичрон, гам махур! [7, 92].

Албатта, Шоҳин дар ғазалгӯӣ танҳо ба Ҳофиз пайравӣ накардааст, балки ба Саъдӣ низ назар доштааст, зеро Саъдӣ устои ғазал аст.

Зимнан бояд гуфт, ки Шоҳин, ки дар замони тасаллути сабки ҳиндӣ, ба вижа шеъри Бедил дар Мовароуннаҳр, зиндагию эҷод менамуд, асосан ғазали ошиқона мегуфт, ки дар он тамоми мавзуот маҷоли баён меёбанд. Аз ин рӯ, аксари ғазалҳои Шоҳин мисли ғазалиёти шоирони сабки ироқӣ ба як мавзӯ, мавзӯи асосиву зотиӣ ғазал-ишқ ихтисос дода шудаанд, аммо ғазали шоирони сабки ҳиндӣ, ба вижа Бедил, ки ба мақсади мазмунофаринӣ эҷод шудаанд, тамоми мавзӯҳоро фаро мегиранд. Воқеан, дар ғазали сабки ҳиндӣ ва Бедил, ки ифротитарин гӯяндаи ин сабк аст, ҷанбаи панду ахлоқӣ, сиёсиву иҷтимоӣ нисбат ба ҷанбаи ишқӣ бартарӣ дорад, хусусан қорбурди тамсил дар он ба авҷи аъло мерасад. Шоир дар як мисраъ мавзӯро матраҳ менамояд ва дар мисраи дувум онро бо овардани шохид тасдиқ ва таъйид мекунад ва ба шеър бадал месозад. Лиҳозо, ғазали сабки ҳиндӣ шигифтангез, турфа, омӯзанда ва пурмазмун аст, аммо аз сӯзу гудоз камтар бархӯрдор мебошад. Аз ин рӯ, ҷандон ба дил ҷанг намеэканад, зеро монади ғазалҳои пуршӯру пур аз сӯзу гудози ошиқонаи Саъдиву Мавлавӣ нестанд. Хушбахтона, ғазалҳои Шоҳин, ки дар айёми ривочи сабки ҳиндӣ, ба вижа ғазали Бедил, эҷод шудаанд, бештар монои ғазалҳои сабки ироқӣ ва пеш аз ҳама Саъдӣ мебошанд. Агарчи қариб тамоми шоирони ин аҳд ба тарзи Бедил суҳансароӣ мекарданд, аммо Шоҳин, баръакси эшон, ба шеваи Саъдӣ хоматирозӣ мекард ва дар асорати сабки ҳиндӣ, алалхусус Бедил, қарор надошт. Лиҳозо, суҳанаш содаву равшану ошиқонаву риндона буда, бештар ба сабку саликаи ғазалҳои Саъдиву Ҳофизу Ҷомӣю Ҳилолию Мушфиқӣ монанд аст, на ба намояндагони сабки ҳиндӣ - Назирию Урфӣ, Толибу Калиму Салиму Ҷалолу Шавкату Носиралӣ ва, алалхусус Бедил. Ба ин на фақат ёдкарҳои ӯ аз Ҳочу, Салмон, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Ҳилолӣ, Мушфиқӣ, балки шабоҳату ҳамсонии мазмуну муҳтавою радифу қофияву забону баёни ӯ ба ғазалҳои онон далел шуда метавонад. Бинобар ин, ӯ як навъ намояндаи равиӣи бозгашти адабӣ мебошад. Бозгаште, ки шоирон он сабки печидаи ҳиндиро қанор гузоштанд ва ба сабқҳои содаву равони пешин, ба

вижа намояндагони сабки ироқӣ, рӯ оварда буданд. Албатта, ин кор дар Эрон расман анҷом ёфта буд. Шоирон дар Исфаҳон гирди ҳам ҷамъ шуданд, анҷуман таҳсис доданд ва аз сабки печидаи ҳиндӣ даст кашиданд ва ба осори шоирони мутақаддим, яъне сабкҳои хуросониву ироқӣ, аз ҷумла Рӯдакиву Фирдавсӣ, Унсуриву Фарруҳӣ, Ҳокониву Анварӣ, Муиззиву Саъдӣ, Ҳофизу Ҷомӣ рӯ оварда, адабиётро аз бунбасти раҳи карда буданд. Ин кор дар сарзамини Ҳинд низ сомон пазируфт. Мирзо Асадуллоҳон Ғолиб нахустин касе буд, ки тарки шеърӣ печида, аз ҷумла шеърӣ Шавкату Ҷалоли Асиру Бедил кард ва рӯ ба равшангӯӣ сабки ҳиндӣ ва адибони сабки ироқиву равияи бозгашти адабӣ, ба вижа Қоонӣ, овард. Ба қавли Шиблии Нуъмонӣ, «тааҷҷуб ин ҷост, ки Ҳиндустон, бо он ки аз инқилоби адабии Эрон дур ва беҳабар буда, маозолик, дар он ҷо ҳам худ ба худ инқилобе падид омад, яъне завқи шоирӣ, ки аз як муддати дарозе аз давлати Носиралӣ ва ғайра хароб шуда ва ба ҳоли инҳитот будааст, ислоҳ ва дуруст шуд. Мирзо Ғолиб инқилобе дар шеър падид оварда ва қолаби онро якбора иваз кард. Агар ибтидо ӯ ҳам ба асари мутобиат аз Бедил ба роҳи ғалат афтода буд, лекин пайравӣ аз Калим, Назирӣ, Толиби Омулӣ, Урфӣ вайро ҳифз намуд... Мирзо Ғолиб дар қасида услуби қудамо ва мутаваасситиро ихтиёр намуд, агарчи дар аксари қасоиди вай бидъатҳои мутааххирин, ҳатто хомҳои онҳо ҳам ёфт мешавад, лекин дар охир ҳамаи ин печидагӣҳо ва нотарошидагӣҳо аз байн рафта, ба кулӣ ранги сухани устодон ба худ гирифт» [16, 428-429]. Ин амали Мирзо Ғолибро баъдан Ҳоливу Шибливу Иқбол ва дигарон дар сарзамини Ҳинд идомаву густариш бахшиданд ва шеърро аз печидагиву ҳаёлобоғҳои сирфу ифротӣ ба сӯи содагиву равонӣ оварданд ва ба зиндагӣ наздик намуданд. Дар ин бора Акбари Бехдорванд дар пешсухани девони Бедил Дехлавӣ чунин навиштааст: «Дар Шибҳи қора Шиблии Нуъмонӣ ва Иқбол ба тарки ин сабк кумак карданд ва ба василаи онон ҳунари шоирӣ ба сабкҳои ироқӣ ва хуросонӣ бозгашт кард» [4, 60]. Дар Мовароуннаҳр ин амал, яъне фосила гирифтани аз сабки печидаи ҳиндӣ, ба вижа Бедил, агарчи қабл аз Аҳмади Дониш шурӯъ шуда буд, аммо мубориза бар зидди тақлиди Бедил ба таври расмӣ аз ӯ оғоз гардид ва дар осори Савдову Возех, ба вижа Шохин (дар назм), густариш ёфт.

Бояд таваққуф дод, ки шеърӣ ин минтақа, ки баъд аз омадани шеърӣ муаммогунаву печидаи Бедил, ба қавли устод Айнӣ, «ба сакта ва таваққуф» гирифтани шуда буд ва бераҳа мерафт, дар ҳолати

таназзул қарор дошт ва адибон саргарми тақлид ва зӯрзаниҳои беҳуда ба сабки Бедил буданд, тавассути адибони мутаракқӣ, ба вижа Шохин, ба роҳи дуруст хидоят гардиданд. Ӯ низ, чун Ғолиб дар Ҳинд, дар Мовароуннаҳр инқилоби адабӣ кард, шеърро аз асорати сабки Бедил раҳо намуд ва услуби гӯяндагони сабки хуросониву ироқиро эҳё намуд ва як навъ бозгашти адабиёро дар Мовароуннаҳр таъмин кард. Ҳамин буд, ки баъд аз Шохин шоирон ба сабки содаву равшан рӯ оварданд, шеърро ба ҳаёт наздик намуданд ва ба тарғибу ташвиқи афкори интиқодиву мутаракқӣ пардохтанд, маданияту фарҳанги пешқадами русу Аврупо ро мавриди ташвиқи тарғиб қарор доданд. Ҳатто бисёре аз шоирони бедилгаро, ки дар ибтидо ба тарзи Бедил пайравӣ менамуданд, аз шеваи ӯ даст кашиданд ва рӯ ба содагӯӣ оварданд ва адабиётро, шеърро дар хидмати халқу кишвар қарор доданд. То Аҳмади Дониш (дар наср) ва Шохин (дар назм) қариб дусад сол буд, ки адибон дар асорати шеъри Бедил афтода буданд ва ба тақлиди ӯ шеър мегуфтанд. Хусусан Шохин ин шеваро тағйир дод, аз бедилнама сухан гуфтан эҳтироз намуд... Ашъори ӯ бо осори соири шоирони нимаи дувуми асри нуздаҳи Мовароуннаҳр муқоиса шавад, равшан мебинед, ки шеъри ӯ на соибонаву урфиёнаву толибонаву бедилнама, балки саъдиёнаву ҷомииёнаву ҳилолиёнаву мушфиқӣна аст. Маснавиҳояш ба таври Саъдиву Низомиву Хусрав, ғазалиёташ ба шеваи Саъдиву Ҳофизу Ҷомиву Ҳилоливу Мушфиқӣ гуфта шудааст. Сухани сарбастаро дар осори ӯ наметавон ёфт. Забон ва баёни Шохин, баръакси ҳамрӯзгорони ӯ, содаву равшан аст ва сахли мумтанеъро мемонад, зеро ба гӯяндагони бузурги сабқҳои хуросониву ироқӣ пайравӣ менамояд. Ин бузургтарин хидмати Шохин буд, ки дар нимаи дувуми асри нуздаҳ ба адабиёти мо намуд ва роҳро барои адибони дигар, аз ҷумла Ҳайрату Асириву Аҷзиву Файёзу Айниву дигар адибони маорифпарвару мутаракқӣ ҳамвор кард. Ба қавли ҳудӣ шоир:

*Сухан гӯиё тифлу ман модарам,
Ки доим ба ишраи ҳамапарварам.
Сухан буд умре ба ҳар дар ятим,
Чу тифле, ки монад зи модар ятим...* [14, 503].

Метавон гуфт, ки ашъори Шохин асосан аз таъсири сабки ҳиндӣ холи аст. Лиҳозо, Шохинро барҳақ метавон яке аз бунёдгузорони равияи бозгашти адабӣ дар Мовароуннаҳр хонд. Беҳуда нест, ки Шохин дар ғазал худро пайрави Саъдӣ меҳисобад ва мегӯяд:

*Ба тақлиди Саъдӣ ғазал густарам,
Ки ғӯӣ, яке Саъдиш дигарам* [14, 502].

Бинобар ин, дар ғазалгӯӣ Шохинро пайрави Бедил донишмандон бархе аз донишмандон дуруст нест, зеро худӣ шоир дар яке аз ғазалхояш босарохат иброз доштааст, ки ӯ ба Бедил ҳеҷ гуна тақлиду пайравии сирф накардааст. Ин албатта, бурди Шохин буд ва ӯро аз ҳамасрони муқаллидаш мумтоз мегардонд, зеро, ба қавли устод Айни, «дар аҳдҳои охири, баъди 1200, дар Бухоро ва Мовароуннаҳр дар назм, наср тақлиди Бедил шухрат гирифта, ҳар аҳлу ноаҳл, ки ба дасташ қалам мегирифт, чизе дар пайравии Бедил навиштанро аз ҷумлаи татиммаи қамоли хеш мешуморид» [7, 201]. Албатта, ин на танҳо фоҷиаи адабӣ, балки фоҷиаи милли ҳама буд, ки аз фазои «ғафлатзада» (Расул Ҳодизода) ва мутаассибонаи Бухорову Мовароуннаҳр, беҳабарӣ ва раҳнамоӣ нашудани қувваҳои адабиву эҷодӣ, ба «сакта ва таваққуф» (Айнӣ) гирифтӣ шудани адабиёт дар ин минтақаи аслии шеърӣ тоҷикию форсӣ дарак меод. Беҳуда устод Маъсумӣ ин даврано давраи «ғумроҳии адабӣ» ном наниҳодааст. Лихозо, дар ҳамаи даврану дар ҳамаи гуна фазои ғумроҳиву бедилзадагиву бесарусомонӣ (анархияи адабӣ), ки ҳар кас қалам ба даст мегирифт, «бисмиллоҳир-раҳмонир-раҳим»-и ӯ аз тақлид ба осори печиди Бедил шурӯъ мешуд, тарки ин шева қардану муқобили ҷараёни об ҳаракат қардан, яъне рӯ ба қудам овардани Шохин на танҳо падидаи мусбат, балки шигифтангез ҳама буд ва аз рӯи қор омадани бозгашти адабӣ дар Мовароуннаҳр дарак меод. Албатта, Дониш, ба қавли устод Айни, авалин касе буд, ки «дар тақлиди услуби Бедил мубориза эълон қарда, худ осори манзумаи мансураашро дар қамоли содагӣ раванӣ навиштанро илтизом қард» [7, 201], аммо бо ин ҳама, ӯ натавонист билқул аз зери таъсири Бедил берун барояд (азбаски пайваста ба нусхабардории осори Бедил машғул буд), ҳамаи буд, ки осори мутараққиву олияш, ба сабаби мушкилии забону баёнӣ, дар пардаи ҳафо монд ва монӣ густаришу шухрати он қардид. Аммо Шохин, ки идомадиҳандаи роҳи Аҳмади Дониш буд, тавонист, ки худро қариб пурра аз асорати сабки мураккабу печиди Бедил раҳо намояд ва рӯ ба сабку баёнӣ пешиниён, ба вижа Саъдӣ ва дигар намояндагони бузурги сабки хурсониву ироқӣ биёрад ва ба эҷоди осори содаи равшану ҳамагир даст ёбад. Ин, албатта, аз нубуғи Шохин дарак медиҳад. Бинобар ин, эълон доштани худӣ шоир, ки ӯ дар шеърӣ шоирӣ Бедилро пайравӣ намекунад, балки дар ғазал Саъдиву дар маснавию дoston Низомӣ

Хусрав ва дигар гӯяндагони сабкҳои пешинро пайравӣ менамояд, гувоҳи он аст, ки Шохин дар адабиёти Мовароуннаҳр як навъ инқилоби адабӣ кардааст. Ҳатто «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и ӯ, ки зоҳиран ба сабки ҳиндӣ менамояд, маҳз барои қудратнамоӣ иншо нашудааст. Шохин ҳаргиз дар ин асар ба осори насрии печидаву санъатгароёнаи гӯяндагон сабки ҳиндӣ таъя ва пайравӣ накардааст, балки барои пинҳон кардани ҳадафҳои худ, ки рӯирист изҳор кардани онҳо барои шоир дарди сар эҷод мекард, ба ҳаёташ таҳдид менамуд, ин шеvaro баргузидааст. Аммо печидагӯи санъатгароии Зухурию Туғрою Бедил ва дигар гӯяндагони санъатгарои сабки ҳиндӣ барои қудратнамоӣ ба тарзи ғариб ва ноошно, ки яке аз талаботи муҳимми ин сабк ба ҳисоб мерафт, иртибот мегирад. Ба қавли устод Айнӣ, «адабиётшиносони феодалии он замонҳо баландии санъатро ба нисбати муглакии тарзи ифодааш муайян мекарданд. Дар назм намояндагони ин тарз Урфии Шерозӣ, Шавкати Бухорӣ ва Носиралӣ Сарҳиндӣ буданд» [1, 335]. Аммо барои Шохин зарур буд, ки ҳадафҳои сиёсӣ иҷтимоӣ афкори интиқодии худро ба шакли мармуз ва печидаву мураккаб ва дар ҷомаи каломии истиориву киноиву маҷозӣ матраҳ созад, то аз ҷазои амиру ҳокимони давр эмин бимонад, мавриди таҳдиду таъқиб қарор нагирад. Ӯ ханӯз дар маснавии «Тухфаи дӯстон» ба ин маънӣ ишора намудаву гуфта буд:

*Мағӯ нуктае, к-он қадал оварад,
Ба бунёди айшиат ҳалал оварад.
Ту чун рӯбаҳӣ, подшоҳон чу шер,
Мазан панҷа бар рӯи шерон далер.
Забонро макун ҳамчу шамиер тез,
Ба шамиери худ хуни худро марез...*

*Суханро чу сарбаста гӯӣ, сазост,
Ки аз бад ба некаш тасарруф равост.
Чу дар ҳарфи зиштат тасарруф бувад,
Махӯр ғам, ки ҷои таваққуф бувад [14, 471].*

Шохин бо ҳамин роҳ матлаби худро ба хонандагони рамузфаҳму огоҳ мерасонд. Бад-ин маънӣ муроди ӯ на қудратнамоиву тақаллуфу санъатгароӣ, балки ифшо намудани навоқиси ҷомеа ва рафтори нодурусти давлатдорон, амиру ҳокимон ва соҳти давлатдорӣ замонаш буд, ки барои босароҳат гуфтани онҳо на маҷол дошту на имконият. Воқеан, Шохин дар осори хеш аз байни анбуҳи намояндагони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла, Назирӣ, Урфӣ, Қосими

Машҳадӣ, Қассоб, Ғании Кашмирӣ, Толиби Омулӣ, Носиралӣ, Чалоли Асир, Ғанимати Панҷобӣ ва ғайра, ки дар Мовароуннаҳр ба ин ё он навъ нуфуз доштанд, ба ҷуз Бедил, ки барҷастатарин намояндаи сабки ҳиндӣ маҳсуб мешавад, касеро ном набурдааст. Аз Бедил ҳам танҳо як маротиба ва аз рӯи таваҷҷуҳи умумии адибони давр ном мебарад. Ҳатто мо ба номи намояндагони мактаб ва ё равияи вуқӯъ - Фигонии Шерозӣ, Шараф Ҷаҳони Қазвинӣ, Мухташами Кошонӣ, Фоизи Даштистонӣ, Ваҳшии Бофқӣ ва амсоли инҳо, ки осорашон барои гузаштан аз сабки ироқӣ ба ҳиндӣ ба масобаи пул хидмат кардааст, низ рӯ ба рӯ намешавем, балки танҳо ба номҳои намояндагони сабкҳои хуросониву ироқӣ воҷеҳу баъзе Бояд гуфт, ки ӯ худ дар мактаби духтарона хондан ва он ҷо фақат дарси Ҳофиз гирифтани худро зикр кардаасту бас, на Бедилу девонҳои Фузулиро Навоиро, ки омӯзиши онҳо дар он давр дар мактабу мадорис роиҷ буд ва таълиму аз осори онҳо шурӯъ мекарданд. Чунонки устод Айнӣ дар бораи мактабҳои худ мегӯяд: «Ман дар пеши бибихалифа (дар мактаби занона) Ҳофиз, чанд ҷузъ аз Бедил ва чанд ҷузъ аз ғазалиёти Соиб (дар мактабҳои он замон соибҳои расм набошад ҳам, падарам, ки Соибро дӯст медошт ва чанд ғазали ӯро аз кучо навишта гирифта будааст, бо ман ба бибихалифа фиристод, ки ҳамон ғазалҳоро ҳам ба ман хононад) хонда, дар дахсолагӣ мактабро тамома кардам. Лекин ҳанӯз савод надоштам. Чизҳои дар мактаб хондагӣамро хонда тавонам ҳам, чизҳои дигар ва аз он пеш нахондаамро хонда наметавонистам. Аммо шеърҳоро дӯст медоштам, ҳарчанд маъниҳои онҳоро дуруст нафаҳмам ҳам, оҳанги онҳо ба ман гуворо менамуд ва ба ёд карда хонда гаштани баъзе шеърҳо кӯшиш мекардам. Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Соиб, Навоӣ, Фузулӣ барин шоирҳои гузаштаре «валӣ» медонистам ва шергӯии онҳоро аз ҷумлаи каромати онҳо мушумурдам» [3, 14]. Аммо мо дар осори Шоҳин ба ин гуна маълумот ва гуфтор мувоҷеҳ намешавем. Тавре ки гуфтем, ӯ танҳо аз ҳофизҳои худ суҳан дар миён меорад. Аз ин хотир, барҳақ дар ғазале ба Бедил нисбат надоштани худро ба як тарзи хоксорона эълон медорад ва мегӯяд:

Чӣ нисбат аст ба Бедил камина Шоҳинро,

Ки қатраро натавон ҳаминони қулзум кард [14, 87].

Азбаски Шоҳин дар як фазои номусоиду тазйиқовар мезист, бешубҳа, имконоти хуб ва зиёди мутолиа надошт. Дигар, ӯ аз азобу кулфат ва мушқилоту гирифториҳои на танҳо иҷтимоиву иқтисодиву

сиёсӣ, балки хонаводагӣ ҳам ранҷ мекашид. Лихозо, натавонист, ки ба осори пешиниёну ҳамзамонони хеш ба таври бояду шояд ошноӣ пайдо бинамояд. Аммо бо ин ҳама номусоидӣ, парешонӣ ва мушкилот мо мебинем, ки ӯ ба андозаи зарурӣ аз шеърӯ адаби гузаштаву ҳамзамонони хеш воқиф будааст, ҳамчун меросбари як адабиёти бузург ва суннатҳои неку пешқадами он дар адабиёт чилвагар шудааст. Ба ин номи адибоне, ки ӯ дар осораш зикр кардааст, далел шуда метавонанд. Воқеан, ӯ аксари ин номҳоро ба хотири ном наовардааст, балки барои нишон додани алоқаву муносибати хеш ба осори эшон зикр кардааст, зеро кори эҷодӣ аз мутолиаву тақлид шурӯъ мешавад ва шоирон аз хирмани адибони пеш аз худ ва ҳамрӯзгорони хеш хӯшачинӣ менамоянд ва оҳиста-оҳиста роҳу равиши мустақили худро пайдо мекунад. Шоҳин низ бо вучуди истеъдоди волову табиӣ худ, аз ин қонуният берун набудааст. Дигар, ҳеҷ чиз дар ҷои ҳолӣ пайдо намешавад, ҳеҷ шоире бидуни омӯзиш ва таълим наметавонад қад алам кунад, номвар шавад ва дар адабиёт мақом пайдо бинамояд. Ҳамин қоидаву қонун асрҳост, ки дар адабиёти мо ҷорист ва муроот мешавад. Аз ин хотир, Шоҳин низ, вақте ки қасида мегӯяд, пеш аз ҳама, рӯ ба қасидагӯи бузурги пешин (Анварӣ ва Ҳоконӣ) меорад ва дар татаббӯи эшон қасидасароӣ менамояду аз онҳо ёд мекунад. Чунончи ӯ дар «Қасида дар ҷавоби Фитрат» дар баробари адибони дигар бо тафохур аз Ҳоконӣ низ ёд менамояд:

*Ман, ки сайқалкаши оинаи меҳрам, ба чӣ рӯ
Зи ман оинаи табъи ту мукаддар бошад?
Гар маро дастӣ сухан дода Худо, кина мағир,
Панҷ ангушт кӣ дидаст баробар бошад?
Дар ҷарида пайи овозаи маънӣ килкам
Чун садоест, ки бар табли Сикандар бошад.
Пардаи дидаи тори назари Ҳоконӣ
Рақами килки маро сафҳаи мистар бошад [14, 236].*

Албатта, Шоҳин дар қасидаи ҷавобияи худ ба Мирзо Қурбонхони Фитрат аз пайғамбари ин навъи шеърӣ - Анварӣ низ бо ифтихор ёд менамояд. Чунончи, ӯ мегӯяд:

*Гуфтам: Эй неши ҳадисат ба мазоқам чун нӯш,
Аз чӣ бо ман зи ту ин туҳмати мункар бошад?
Ман, ки н-орам ба назар Анварӣ Саъдиро,
Шиква аз Фитратам оё ба кӣ бовар бошад?... [14, 235].*

Гузашта аз ин, вай дар маснавии «Тухфаи дӯстон» низ на танҳо аз Анварӣ ёд мекунад, балки ба маҳорати худ дар суханварӣ таъкид менамояд:

*Маро пояи шеър гар шуд баланд,
Шуд аз юмни он хусрави арҷманд...
Биёмӯхтам аз шиоротӣ ӯ
Румузи сухангустарӣ мӯ ба мӯ.
Сурудам ба тарзи Низомӣ калом,
Суханро бад-ин тарз додам низом.
Фузудам дар ин пеша аз Анварӣ,
Ки ӯ муҳрагар гашту ман ҷавҳарӣ... [14, 479].*

Ҳамин тавр, Шоҳин аз қасидасарои баландовозаи асри XI Муиззӣ, ки аз маддоҳони султон Санҷар буд, низ дар қасидае, ки ба мадҳи амир гуфтааст, ёд мекунад ва аз бартарии каломи хеш ба хонанда хабар медиҳад:

*Эй, ки занад лаъли ту ханда ба ёқути тар
В-эй, ки қунад сарви ту дағдаға бар найшакар...
Гарчи Муиззӣ ситуд пояи Санҷар, вале
Хомаи Шоҳин суруд мадҳи ту з-он хубтар [14, 246].*

Шоҳин дар як қасидаи хеш, ки ба мадҳи амир гуфтааст, лаби мамдухро дар ширинӣ ба шеъри Ҷомӣ ташбеҳ мекунад ва мегӯяд:

*Ту з-ин бӯстонҳо най, аз кадомӣ?
Ки сарвӣ ба боло, вале мехиромӣ.
Лабатро ба ширинӣ, эй нуқли маҷлис,
Тавон кард ташбеҳ бо шеъри Ҷомӣ [14, 274].*

Дар воқеъ, Шоҳин ташбеҳи хуб ва шоиставу ростин овардааст, зеро Ҷомӣ ба ширинсуханӣ дар олами сухан машхур аст. Ба ин маънӣ на танҳо аҳли тазкира ва арбоби сухан, балки ҳуди шоир низ дар осораш ишора намудааст. Ба масал дар ин байт:

*Тамоми шоиронро ҷамъ агар созанд дар маҳшар,
Ҳама як сӯ бувад, ин Ҷомии ширинсухан як сӯ [5, 229].*

Зимнан бояд гуфт, ки Шоҳин на фақат аз Ҷомӣ ва шеъри ширини ӯ, балки аз Ҳилолӣ, ки аз пайравони маъруф ва моҳири Ҷомӣ маҳсуб мешавад, низ дар маснавии «Тухфаи дӯстон» ёд мекунад. Гузашта аз ин, ӯ аз бекадрии сухан, хор шудани суханвар дар замони худ низ ёдовар шуда, мегӯяд, ки имрӯз фақат ба каломи пешиниён арҷ мегузоранд, аммо ба шеъри тозаву пурмаънии ман арзише қои

намешаванд, агар ман шеъри хуб гӯям ҳам, мегӯянд, ки ин аз осори пешиниён, аз ҷумла Ҳилолӣ, аст:

*Сухан нахли нурбор буд аз нахуст,
Кунун шоха бишкасту шуд реша суст...
Ба ин фирқа хоранд аҳли калом,
Чу бӯи суман дар машиоми зуком.
Надонанд қадри ҳунармандро,
Чу сафродамон лаззати қандро.
Ба таҳсини ашъори пешинагон,
Ҳамебинам ангуштишон бар даҳон.
Агар нукта ҷӯям, бар он офарин
Бигӯянд: шеъри Ҳилолист ин [14, 492].*

Воқеан, Шоҳин дар ин ҷо як масъалаи бисёр нозук ва ҳассоси шеър ва шоириро баён кардааст, ки дар ҳамаи давраи замонҳо, хусусан замонҳои пешин, домангири адибон будааст, зеро чи аҳли адаб ва чи мардуми авом ҳамеша ба ҳамрӯзгорони худ ба назари пасту иқроҳ менигаристанд ва танҳо ба адибони гузашта арҷ мегузоштанд. Агар мабодо адиби соҳибистеъдод сухани нағзу олий меғуфт, ўро ҳароина ба дуздӣ муттаҳам месохтанд. Чунончи ин ҳодиса ба шоири маъруфи сабки ҳиндӣ Шавкати Бухорой рух дода буд. Ў ба омадани шеъри тарзи тоза (сабки ҳиндӣ) ба Мовароуннаҳр ба истиқболи ин сабки нав меравад ва ба ғуфтани каломӣ ҳубу тоза мепардозад, аммо ҳамзамонаш аз рӯйи одату таассубу рашк ва нописандӣ ба ў тӯҳмат мекунанд, ки ин ашъори Шавкати Ироқист, ки ў дуздидааст. Шоир аз ин гуна муносибати ҳамқаламон меранҷад. Аз ин рӯ, аввал ба Ҳирот ва пасон ба Исфохон меравад ва то поёни умр он ҷо мемонад. Аз ин гуна муносибат Мирзо Асадуллоҳон Ғолиб ҳам ранҷур будааст. Аз ин рӯ, шоир дар яке аз шеърҳои ба ин гуна тангназарон хушдор медиҳад, ки дилтангӣ накунанд, мункири ҳунар ва ҳунарманд, аз ҷумла Ғолиб, нашаванд:

*Ту, эй, ки маҳви суҳангустарони пешинӣ,
Мабоиш мункири Ғолиб, ки дар замонаи туст! [6, 135].*

Ҳамин гуна носипосӣ, бахилӣ ва тангдиливу ҳунарношиниро ҳамрӯзгорони Шоҳин низ ба ў раво медиданд. Бинобар ин, ў аз ин гуна муносибати эшон ранҷ мекашидааст, ба сутӯҳ меомадааст. Аммо ў аз мақоми худ дар олами сухан огоҳ будааст ва барҳақ ифтихор мекардааст. Лиҳозо, меғуфтааст, ки аҳли сухан агар ин замон ба

қадри хунари ӯ нарасиданд, ҳатман пас аз маргаш ба қадри каломии волою дилнишиниаш мерасанд ва ангушти пушаймонӣ мегазанд:

Пас аз вафоти ту, Шоҳин, суҳанварон сӯзанд

Ба ҷои шамъ туро бар сари мазор ангушт [14, 71].

Албатта, ин дард на танҳо дарди Шоҳин, балки дарди бисёре аз шоирони соҳибистеъдоду бузург низ буд, ки дар вақти зиндагиашон ба қадри онон намерасиданд, аммо пас аз ғавташон дареғу афсӯс меҳӯрданд. Ба ин маънӣ Назирӣ низ дар як шеъри худ хеле хуб ишора намудааст ва мисли Шоҳин аз ноқадрдонии аҳли замон шикоят кардааст:

Ту, Назирӣ зи фалак омада будӣ чу Масеҳ,

Бозпас рафтиҳо кас қадри ту нашнохт дареғ! [8, 215].

Шоҳин дар ҳамаи навъҳои шеърӣ маҳорати баланд доштааст. Бинобар ин, ӯ аз таъби баланд ва қудрати волои худ дар анвои гуногуни калом суҳан дар миён оварда, на танҳо дар ғазалу маснавию қасида, балки дар ҳичо низ мумтоз будани худро зикр менамояд ва зимнан аз устои ин навъи шеърӣ дар адабиётмон Абдурахмони Мушфиқӣ чунин ёд менамояд:

Ғар маро дастӣ суҳан дода Худо, кина мағир,

Панҷ ангушт кӣ дидаст, баробар бошад?..

Манам он маърақаорон ҳичо, к-аз дастам

Ҳанҷари Мушфиқӣ омодаи ханҷар бошад... [14, 236].

Шоҳин, ки дар анвои гуногуни шеърӣ, аз ҷумла қитъа низ маҳорати хос доштааст, дар яке аз муқаттаоташ аз Камол ва аз ҷойгоҳи рафеи ӯ бо эҳтиром ёд мекунад.

Зимнан бояд гуфт, ки муносибати Шоҳин бо пешиниён фақат бо ин адибоне, ки ӯ дар осораш аз эшон ба ин ё он навъ, дар ин ё он маврид, барои мақсаде, тасдиқи матлабе, ихлосу алоқааш ба осори онон ном бурдааст ва мо аз онҳо ёд кардем, маҳдуд намешавад. Мутолиаи дақиқи осораш нишон медиҳад, ки ӯ ба осори шоирони дигари адабиётмон низ назар доштааст ва аз каломашон суд ҷустааст. Инро ҳамсониҳои осори шоир бо онҳо собит менамояд. Ба ҳарфи равшантар, Шоҳин на танҳо аз шоироне, ки таъсир пазируфтааст, дар осораш аз онҳо бо сароҳат ном бурдааст, балки аз шоирони дигар низ баҳраёб будааст ва аз эшон дарси шеърӣ ва хунари офарандагӣ омӯхтааст. Инро мо аз ҳаммонандии мавзӯ, суvari ҳаёл, забону баён, ғоя ва амсоли инҳо низ мушоҳида менамоем. Дар воқеъ, агар Шоҳин шеърӣ адаби гузаштаро ба ҳадди

зарурӣ намеомӯхт, аз осори бузургони пешин суд намечуст, касби маҳорат намекард, танҳо ба неруи илҳом ва истеъдод, таъби волои хеш наметавонист дар як муддати кӯтоҳ ба дараҷаи шоири баркамол комат афрозад, дар адабиёт ном барорад, мавриди ситоиши ҳамзамонони хеш ва пасиниён қарор бигирад. Беҳуда Низомӣ нагуфтааст:

*Эй басо тезтаъби қоҳилкӯш,
Ки шуд аз қоҳилӣ сафолфурӯш.
В-эӣ басо кӯрдил, ки аз таълим*

Гаши қозиолқуззоти ҳафт иқлим [9, 64].

Аммо, хушбахтона, Шохин на танҳо тезтаъб, балки бисёркӯш ҳам будааст. Бинобар ин дар як муддати кӯтоҳ тавонистааст, ки осори пешиниёну ҳамрӯзгорони худро ба дараҷаи зарурӣ фаро бигирад ва осоре дархури аҳамият офарад ва номашро дар таърихи адабиёти нимаи дувуми асри XIX ба таври ҳамешагӣ сабт намояд. Бад-ин маънӣ, устод Расул Ҳодизода дар рисолаи «Шохин» чунин навиштааст: «Тарбияи адабӣ-эстетикӣ Шохин ба мероси бузурги адабиёти форсу тоҷик асос ёфта буд, ки ин аз тамоми осори манзуму мансури ӯ намудор аст. Аз ҳар байту мисраи ашъори лирикӣ ва маснавиёти шоир хонанда ҳис мекунанд, ки ӯ тамоми нуктаҳои борики мазмун ва сабку услуби шоирони гузаштара ба тамоми нозукиву дақиқкорӣ медонистааст ва онҳоро ба тарзи табиӣ ва эҷодкорона дар ашъори худ истифода намудааст... Аммо он чӣ мо дар ин рисола таҳқиқ намудем, ба хубӣ собит менамояд, ки Шохин дар адабиёти нимаи дувуми асри XIX яке аз афроди намоёни адабиёт ва эҷодиёти ӯ ҳам дар замони худ ва ҳам баъд аз ӯ дар равиҷи ривоби ҳаёти адабӣ аҳамияти калон дошт [12, 118-133]. Дар ҳақиқат, Шохин аз пешиниён хунари эҷод қарданро омӯхт, аз эшон таъсир пазируфт ва дар як муддати кӯтоҳ ба дараҷаи адиби таъсиргузор ба адибони ҳамаҳди хеш ва пасиниён расид ва мавриди таҳсину ситоиши ҳамқаламони худ қарор гирифт. Аммо мавзӯи таъсиргузори Шохин ба ҳамзамонони худ ва шоирони пасин мавзӯи дигар аст ва таҳқиқи алоҳидаро тақозо менамояд. Бинобар ин, мо дар ин мавқеъ фақат бо овардани чанд байти Туграл, ки аз муътақидону шогирдони маънавии ӯ будааст, ба сухани худ хотима мебахшем:

*Мекунад ҳар дам ба авҷи мӯшикофӣ ошён,
Сайди маънӣ Тугралам аз ҷанги Шохин оварад [13, 110].*

*Маонӣ сайд шуд, Туграл зи Шоҳин,
Ки сайди чангулаш анҷо, на боз аст [13, 67].*

*Аз он гардидаам дар авҷи дониш Туграле маънӣ,
Ба қайди лафзи нозук баски Шоҳин буд сайёдам [13, 193].*

Китобнома

1. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик / Айнӣ С. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 сах.
2. Айнӣ С. Осори баргузида. Ҷ.1. / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 480 сах.
3. Айнӣ С. Мирзо Абдулқодири Бедил / Айнӣ С. – Сталинобод: Нашр.дав. Тоҷ., 1954. – 340 сах.
4. Бедил Дехлавӣ. Девон / Дехлавӣ, Бедил. -Техрон, 1389.
5. Гулшани адаб. Ҷ.3. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 384 сах.
6. Мирзо Асадуллоҳон Ғолиб. Ғазалиёти форсӣ / Мирзо Асадуллоҳон Ғолиб. –Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 390 сах.
7. Мирзозода Холиқ. Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт. / Холиқ Мирзозода. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 272 сах.
8. Назирии Нишопурӣ. Девон / Нишопурӣ Назирии. -Техрон, 1379. – 648 сах.
9. Низомии Ғанҷавӣ. Куллиёт. Ҷ. 3. / Ғанҷавӣ, Низомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 416 сах.
10. Ҳашмат. Тазкират-уш-шуаро, 2729, 2728 (ТШ), в. 119 а, в. 88 а.
11. Ҳодизода Р. Шоҳин / Расул Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1974. –144 сах.
12. Ҳофизӣ Шерозӣ. Куллиёт / Ҳофизӣ Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 сах.
13. Туграл, Нақибхон. Гиёҳи меҳр / Нақибхон Туграл. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 352 сах.
14. Шамсиддин Шоҳин. Куллиёт / Шамсиддин, Шоҳин. – Душанбе: Адиб, 2006. – 640 сах.
15. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-Аҷам. Ҷ.4. / Нуъмонӣ Ш. – Душанбе: ДДОТ, 2016. – 576 сах.
16. Шоҳин Шамсиддин. Ашъори мунтахаб / Шамсиддин Шоҳин. – Сталинобод: Нашр.дав.Тоҷ., 1959. – 444 сах.
17. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. - Душанбе, 2004, – 524 сах.

ТААССУРИ ШОҲИН АЗ ШОИРОНИ ПЕШИН

Дар мақола дар бораи таъсирпазирии Шоҳин аз адибони пешин суҳан меравад. Шоҳин агарчи умри кӯтоҳ дид, аммо осори пураарзиш аз худ ба ёдгор гузошт. Ӯ яке аз шоирони маъруфи нимаи дуюми асри XIX маҳсуб мешавад. Шеърҳои Шоҳин, ки дар замони тасаллути сабки ҳиндӣ, ба вижа осори Бедил дар Мовароуннаҳр, зиндагиву эҷод кардааст, содаву равшан буда, дур аз печидагию тақлид қарор дорад, зеро вай асосан ба намояндагони сабкҳои хуросониву ироқӣ, аз ҷумла Фирдавсӣ, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Ҳилолӣ, Мушфиқӣ ва дигарон, пайравӣ менамояд, на ба шоирони сабки ҳиндӣ, алаҳқусус, Бедил. Шоҳин яке аз намояндагони равияи бозгашти адабӣ дар Мовароуннаҳр ба ҳисоб меравад, ки шеърро аз асорати осори сарбастаи Бедил раҳо намуда, ба маҷрои табиӣ равона сохтааст. Аз ин лиҳоз хидмати ӯ дар ривочу раванқи ҷараёни солими адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX хеле назаррас аст.

Вожаҳои калидӣ: Шоҳин, Фирдавсӣ, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, «Бӯстон», «Тухфаи дӯстон», маснавӣ, ғазал, сабки ҳиндӣ, бозгашти адабӣ.

ПРЕЕМСТВО ШАХИНОМ ТРАДИЦИЙ ПОЭТОВ ПРОШЛОГО

В статье рассматривается вопрос о влиянии поэтов прошлого на творчество Шохина, одного из выдающихся поэтов второй половины XIX века, прожившего короткую жизнь, но оставившего ценное литературное наследие. Шохин жил и творил в период господства индийского стиля, особенно наследия Бедили, в литературных кругах Мавареннахра. Однако его творчество, в частности поэзия, была далека от усложнённого индийского стиля и от подражательства Бедиллю. Шохин в своей поэзии в основном был последователем хорасанского и иракского стилей, и по своему продолжал традиции, сложившиеся в творчестве таких выдающихся их представителей, как Фирдоуси, Низами, Саади, Хафиз, Джами, Хилоли, Мушфики и другие. Поэтому его можно считать ярким представителем течения так называемого литературного возвращения (бозгашти адабӣ).

Ключевые слова: Шохин, Фирдоуси, Низами, Саади, Хафиз, Джами, «Бӯстон», «Тухфаи дӯстон», месневи, ғазель, индийский стиль, литературное возвращение.

THE INSPIRATION OF SHOHIN FROM THE PAST POETS

The article considers the question of the influence of the past poets Shohin's letarecy, as one of the eminent poets of the second half period of XIX century, who had a short life, but left a valuable literary heritage. Shohin lived and worked during the period of the domination of the Indian style, especially inspired Bedil's heritage, among Movareunnahr territory. However, his work in particular is literal and was far from the sophisticated Indian style and from imitation of Bedil's heritage. Shohin in his poetry was mainly followed the Khorasan and Iraqi styles, and in his own way he continued the traditions established the prominent representatives as Firdousi, Nizami, Saadi, Hafiz, Jami, Hiloli, Mushfiqi and

others. Therefore, it can be considered a vivid representative of the flow of the so-called literary return.

Keywords: Shohin, Firdousi, Nizami, Saadi, Hafiz, Jami, Buston, Gift of friend, masnevi, gazel, Indian style, literary return.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷамолиддин Саидзод - ходими калони илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми педагогика.

Сведения об авторе: Джамолиддин Саидзод - старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ кандидат педагогических наук.

Information about the author: Jamoliddin Saidzod - senior researcher of the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan, Ph. D. in pedagogy.

УДК 83,3 (0) 3

ББК 8Т +82+82(091)

**ШАМСИДДИН ШОҲИН - ШОИРЕ АЗ МАКТАБИ
ПАЙРАВОНИ БЕДИЛ**

Нуров Нуралӣ Норович

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Адабиёти тоҷикии асри нуздаҳ дар заминаи пайванд бо ҷараёнҳои фикрии маорифпарварӣ ва баъдан ҷадидӣ (поёни асри XIX ва ибтидои асри XX) рӯ ба таҳаввул дошта, таҷассуми афкори ин наҳзатҳои фикрӣ бештар дар доираи мазмуну муҳтаво ва дарунмояи осори мансур мучассам гардидааст. Вале дар навбати аввал ба иттифоқи оро ва диду назари шоирони ин аҳд, инчунин нақду баррасии муаллифони тазкираҳои ҳамин айём ва пажӯҳишоти анҷомёфта роҷеъ ба адабиёти рӯзгори мавриди омӯзиш дар қаламрави шеърӣ тоҷикии асри нуздаҳ асосан мактаби пайравони Бедил нуфуз дошт, ки сарчашма ва омили аслии интишори он таваҷҷуҳи ҷомеаи он айёми шаҳрҳои Самарқанду Бухорову Хуҷанду Фарғона ба шеърӣ андешаи Абулмаъони Бедил ва ривочи маҳфил ва маҷолиси бедилхонӣ ба таъбири устод Айнӣ “дар чойхонаву сари бозорҳо”-и ин шаҳрҳо махсуб меёбад. Ҳарчанд гурӯҳе аз шуаро бо така шояд бар пояи дасти тавфиқ наёфта дар роҳи истиқбол аз шеваи суҳанварии Бедил ба эҷоди ҷараёне зерини унвони мактаби бозгашти адабӣ рӯҷуъ намуда, сабки шуарои қадимро авлабият

бахшиданд, ки ин мактаб бештар аз ҳавзаҳои адабии Эрон роиҷ буд ва теъдоде аз шоирони Фароруд низ ба ин шева бозгаштанд, вале дар умум мурур ба куллияи сурудаҳои шоирони равиши бозгашти адабӣ низ ин амро мусаллам месозад, ки онҳо асосан таҳти таъсири шеър ва андешаи Мирзо Бедил боқӣ монданд. Ҳатто таассури пешгомони чараёни бозгашти адабӣ, чун Сабоҳии Бедгулӣ, Табиби Исфаконӣ ва дигар суханварон аз тарзи сухани Бедил ва истиқболи шеваи иншои ӯ ба таври барҷаста эҳсос мешавад, ки дар ин маврид баҳсе ҷудогона дар мақолае аз муаллиф чараён гирифтааст. (Ниг: Нуров Н. Сабоҳии Бедгулӣ ва Бедил Дехлавӣ //Суханшиносӣ, №2, 2014. Саҳ. 92-101).

Нуфузи бештари мактаби пайравони Бедил дар адабиёти тоҷикии Фароруди асри нуздаҳ омил бар ривоҷи сабки суханвариҳои шоирони ин рӯзгор гардид. Ба таъбири дигар, дар айёме, ки дар қаламрави Эрон сабки давраи бозгашти адабӣ рӯи қор омад, дар паҳнои адабиёти тоҷикии Фароруд асосан шеваи мактаби пайравони бедилӣ ривоҷ дошт. Аммо на ҳамаи шоирони ин мактаб муваффақ шуданд, ки дар сабки бедилӣ то чое даст ёбанд ва дар натиҷа дар оғоз ҳамчун шоирони пайрави Бедил ба шеърҳои оғоз намуда, пасон аз ин роҳ баргаштанд ва ба истилоҳ сабки қудаморо пеш гирифтанд. Ҳарчанд ба сабки давраи бозгашти адабӣ дар шеъри форсии Фарорудӣ ин аҳд ишорат намешавад, аммо рӯч ба сабки қадима ва гурез аз шеваи бедилӣ сарехан дар сурудаҳои шоирони ин аҳд таҷассуме дорад. Масалан, шоире бо номи Фориг, ки қаблан пайрави Бедил буда, баъдан аз ин сабк даст қашидааст, дар ғазале аз худ фармудааст:

*Чанд созам шона чун машиқта гесӯи сухан,
Аз Ҷунайдӯ Шавкату Бедил маро нанг асту ор.
То ба назми Хусрави фаррухшишон бастам рақам,
Ғаит мазмунро зи эҷози қаломам ошкор [5, 147].*

Агарчи дар сабки давраи бозгашти адабии Эрон бештар шоирон шеваи рӯч ба равиши қудаморо ба сабки хуросонӣ таъкид мекунанд, шоирони фарорудии асри нуздаҳ бештар шеваи Ҳофизу Саъдӣ, Амир Хусраву Камоли Хучандиро ба истилоҳи сабки қудамое мутақаддимин ихтиёр қарда, ба гунае бо ин роҳ аз сабки сухани пешинӣ истиқбол намудаанд. Маъруфтарин намоёндогони пайрави сабки қудамое дар Фароруд Мирзо Содикӣ Муншӣ, Шӯҳии Хучандӣ, Парии Ҳисорӣ, Фориги Ҳисорӣ, Қонеи Насафӣ, Сарир, Сират, Исо, Мирзо Атои Бухорӣ, Шавқӣ, Ҳайрат, Хумулии Ургутӣ

ва дигарон буданд, ки аксаран аз Ҳофиз истиқбол мекарданд ва шеваи ӯро ҳамчун равиши бозгашт аз услуби бедилӣ унвон карданд. Ҳатто Мирзо Содиқи Муншӣ, ки дар аввали эҷодиёташ тазкиранависон ӯро «Абулмаонии сонӣ» унвон карда буданд, дар поёни умр ба сабки Ҳофиз баргашт ва ҳатто аз 14 мухаммаси мавҷуд дар таркиби мероси адабии ӯ 12 тояш ба тарзи ғазалҳои Лисонулғайб суруда шудаанд.

Устод Айни низ дар китоби худ «Мирзо Абдулқодири Бедил» бо така ба мулоҳизоти Аҳмади Дониш дар мавриди ин баҳс навиштаанд: “Услуби Бедил бо сабаби душворфаҳмиаш қобилияти умумӣ шудан надошт... Бинобар ин баъзе шоироне ҳам, ки услуби Бедилро бомуваффақият тақлид карда намунаҳои дуруст дода буданд, дар охир аз ин роҳ баргашта ба оммафаҳм кардани асарҳои худ кӯшиш намуданд”. Дар робита ба ин баҳс аз ҳамсухбатии хеш ба Аҳмади Дониш ёдовар шудаанд, ки гуфта буд: «Бедил пайғамбар аст, муъҷизаро дар ихтиёри пайғамбар гузоштан даркор аст. Шумо валии шуда қаромат нишон диҳед ҳам мешавад». Ба андешаи устод Айни шояд таъсири ҳамин гуна суҳбатҳо бошад, ки «Сарир, Сират ва Исо баъд аз он ки умри ҷавониашонро ба тақлиди Бедил сарф карданд, дар пирӣ шеъри худро сода карданд» [1,116].

Аммо дар ин миён суҳанвароне ҳам аз худ дарак доданд, ки ҳарчанд аз оғоз аз шеваи ҳоси шоирони пешин, мисли Саъдӣ ва Ҳофиз истиқбол намуда, бехтарин суннатҳои ин бузургони адабиётро идома бахшиданд, вале дар таҳаққуқи шеваи суҳанварии Бедил низ дар каломии хеш тавфиқ ёфта, ба қавле бо татбиқи вижагиҳои муҳимтарини ҳарду мактаб тозақорихое дар шеъри ин давра ба зухур расониданд, ки бегумон яке аз чунин шоирони муваффақ дар ин арса Шамсиддин Шохин мебошад. Мутолеаи мачмӯаҳои ашъори Шохин ин амрро муқаррар месозад, ки ӯ худ мустақиман бо тазмини бархе аз ғазалиёти Ҳофиз ба истиқболи сабки суҳани ин шоири муқтадири адабиёти тоҷик таъкид меварзад. Масалан, ғазале бо матлаби зерин ба равшанӣ бозгӯи он аст, ки Шохин аз нахустғазали Девони Ҳоҷа Ҳофиз истиқбол намудааст:

*Ало ё айюҳа-с-солик, даъи н-нафсу ва қотилҳо,
Ки ин аммора меҳаҳад ба чандин саъй ботилҳо* [9, 27].

Аммо аз ин байти Шохин ин нукта равшан мешавад, ки ҳарчанд шоир аз вазну қофия ва шеваи Ҳофиз истиқбол мекунад, аммо иқдом дар тарҳи матлаби ҷадид намуда, ки ин фарқият аз мисраи аввал ба

сурати барчааста таҷассум дорад. Агар тарҷумаи маъноии мисраи аввали байти Ҳофиз мурочиат ба соқист, ки хостори гардонидани май ба даври майкашон аст, вале Шохин ба солиқ рӯҷӯ мекунад ва аз ӯ даъват ба амал меоварад, ки дар куштани нафси аммора иқдом намояд.

Ё ин ки ғазали дигари худро бо мисраи Ҳофиз оғоз намудааст:

“Кулбаи эҳзон шавад рӯзе гулистон, ғам махур”,

Бишқуфад гулҳои васл аз хори ҳичрон, ғам махур [6, 66].

Ин ҷо низ Шохин ҳарчанд матлаби суҳанро бо мисраи Лисонулғайб оғоз мекунад, аммо аз мисраи дувуми байт равшан мешавад, ки ӯ иқдом дар изҳори матолиби хеш дар қолиб ва шеваи суҳанвари Ҳофиз мекунад. Агар умеди расидан ба висолро Ҳофиз тавассути ишорат ба достони Юсуф изҳор дорад, Шохин онро бо усули таъбирсозии хоси сабки ҳиндӣ дар сурати шукуфтани гулҳои васл аз хори ҳичрон тафсир мекунад, ки ибтикори суҳанвар дар ҷустуҷӯи тарзи ифодаи дигари матлаб ба мушоҳида мерасад.

Шамсиддин Шохин дар достони “Тухфаи дӯстон” беҳтарин суннатҳои маснависароии классикиро идома дода, муваффақ бар он гардидааст, ки яке аз беҳтарин ва охири чавобияро ба “Бӯстон”-и Саъдӣ ба қалам оварад. Худи ӯ дар сабаби навиштани достон борҳо ба ин матлаб ишорат мекунад ва мақоми Шайх Саъдиро ҷун устои хеш арҷ мегузорад:

Туро хирқае чобук ояд ба дӯш,

Ки нӯшид Саъдӣи паиминаи ӯш.

Аз ӯ монд гар “Бӯстон” ёдгор,

Ту бар дӯстон “Тӯҳфае” вогузор.

Чу фикрат баланд асту табъат қавӣ,

Рақам зан чу “Бӯстон” яке маснавӣ...

...Яке нусха ҷун “Бӯстон” сохтам,

Сипас «Тухфаи дӯстон» сохтам.

Ҳар он дур, ки Саъдӣ ба “Бӯстон” бисуфт,

Дар ин “Тухфа” Шохин беҳ аз ӯ нагуфт [8, 268-269].

Дар яке аз абёти ғазале Шохин худро шогирди “устоди ҷаҳонгард”, яъне шайх Саъдӣ мешуморад, ки шарафи хусравии мулки суҳан аз ӯ барояш аз файзи таҳсил дар ҳамин мактаб расидааст:

Шарафи хусрави мулки суҳан Шохинро

Файзи шогирди устои ҷаҳонгарди ман аст... [6, 30].

Вале бо ин ҳама мутолеаи ашъори Шамсиддин Шохин моро бар ин натиҷа меоварад, ки дар баробари ин ҳама табаххур дар

истикболи сабки сухани кудамо ва идомаи муваффақонаи суннатҳои адабии шоирони мазкур дар мактаби пайравони Бедил ҳам тавфиқ ёри ӯст ва ҳатто тавре гуфта омад, гоҳо чунон аносири ин ду сабкро ба ҳам имтизоҷ мебахшад, ки ин равиши кори ӯ омили тозақориҳое дар гуфтор ва тарзи баёни суханвар гардидаанд. Дар навбати аввал Шохин нисбат ба Бедил низ эҳтироми хоссае зоҳир мекунад ва ҳатто дар пешорӯи азамати дарёи сухани Абулмаъонӣ худро ба масобаи як қатра қарор дода, бо арзи эҳтироми олии таъкид месозад, ки:

Чи нисбат аст ба Бедил камина Шохинро,

Ки қатраро натавон ҳаминони қулзум кард [8,66].

Бахсу баррасии ҷойгоҳи мақоми Шохинро дар паҳнои мактаби пайравони Бедил дар адабиёти тоҷикии асри нуздаҳ аз чанд равзана метавон ба миён гузошт.

Нахуст, таҳқиқ дар ғазалҳои ҷавобӣ ва истикболиҳои Шохин аз Бедил ва ибтикороти шоир дар таҷаддуди фикриву ҳунари дар мактаби пайравони Абулмаъонӣ дар Девони Шохин дар қанори вучуди ғазалиёти истикболӣ аз сурудаҳои Саъдиву Ҳофизу Камол ва дигар суханварон пайравӣ аз Бедил низ ба мушоҳида мерасад. Истикболиҳои Шохин аз Бедил низ чун дигар шоирон аз тазмини нахустгазали Девони Абулмаъонӣ оғоз мешаванд. Бо итминон метавон изҳор дошт, ки аксари шоирони пайрави Бедил ва ҳатто шоирони мактаби бозгашти адабӣ ба ин ғазали нахустини девони ӯ, ки матлаъаш ба гунаи зайл аст:

Ба авҷи кибриё, к-аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо,

Сари мӯе гар ин ҷо ҳам шавӣ, бишкан қулоҳ он ҷо

ҷавоб гуфтаанд. Шамсиддин Шохин низ ба мактаби пайравони Бедил тавассути ғазали ҷавобии хеш ба ин ғазал ворид мешавад, ки матлаи он чунин садо дода:

Ба авҷи кибриё, к-аз саъйи озодист роҳ он ҷо,

Бикун тарки қулоҳ ин ҷо, шикан тарфи қулоҳ он ҷо [9,26].

Ҷолиби таваҷҷуҳ он аст, ки ҳарчанд аз назари фароғии луғавӣ абёти мазкур ба ҳам хеле қаробат доранд, аммо қорбасти “ибораи саъйи озодӣ” омил ба тағйири қулли маъно дар байти Шохин гардидааст. Ин суханвари мумтоз вачҳи расидан ба авҷи кибриёро тавассути саъйи озодӣ, яъне раҳой аз маҷмӯи тааллуқоти дунявӣ муяссар медонад, Абулмаъонӣ онро дар қамоли аҷз, ки таркиби он аз ғурутаниву хоксориву шикасти нафс иборат аст, шарҳу тавзеҳ медиҳад. Дар мисраи дувум, ҳарчанд асли матлаб ба сухани Бедил

қаробат дорад, аммо Шоҳин ба тарзе ифодаи худро дигаргунӣ бахшида, навъе ибтиқори ҳунари зоҳир намудааст. Ӯ ҳамоно таъбири “тарфи кулаҳ қач ниҳодан”-ро аз Ҳофиз ба орият гирифта, аз он бо дигар шева таъбири “тарки кулаҳ қардан”-ро ҳосил мекунад, ки маънои аз такаббуру гуруру уҷб ворастанро медиҳад. Вобаста ба ин, ибораи дигари бо шеваи худ тавассути така бар асли он сохтаи Шоҳин, яъне “тарфи кулаҳ шикастан” ҳамон матлаби манзури Бедил, яъне ба мақоми олий ё ба авҷи қибриё расиданро тафсир мекунад. Ин ҷо равшан мешавад, ки Шоҳин иқдом дар имтизочи ҳарду шеваи суҳанварӣ мекунад, то аз тақлид ва пайравии хушк ва номуваффақона парҳез намуда, зимнан тавассути тарҳи таъбироти дигаргуна ва ҳатто дар бисёр маврид тозаи шоирона иқдом дар навҷӯиву навовариҳо намояд. Аз ин рӯ, бо итминони комил метавон гуфт, ки пайравиҳои Шоҳин аз Бедил дар баробари муваффақона анҷом шудан ҳамон андешаи аҳли таҳқиқро, ки дар асл мактаби пайравӣ аз Бедил дар адабиёти асри нуздаҳ навъе меъёри ҳунари шоирӣ шинохта ва эътироф гардида буд, ба субут мерасонад.

Академик Абдучаббор Раҳмонов низ зимни таҳлили қиёсии ин ду байт ба тозақориҳои Шоҳин ишорат намуда, аз ҷумла навиштааст, ки “Шоҳин шакли шеъри Бедилро қомилан нигоҳ дорад ҳам, вале мазмун ва мундариҷаи онро тағйир медиҳад [6,99].

Шоҳин бештар қӯшидааст, аз он ғазалҳои Бедил истиқбол кунад, ки дар вусъати онҳо тозақориҳои ҳунари мучассаманд. Мусаллам аст, ки яке аз иқдомоти нодири ҳунарии Бедил дар ғазал қорбурди радиқҳои нодир ва шеваи ҳоси радиқсозӣ маҳсуб меёбад. Ба мушоҳида мерасад, ки Шамсиддин Шоҳин ағлаб маврид аз ҳамин навъи ғазалиёти Абулмаъонӣ бо усули ҳоси худ истиқбол намуда. Мирзо Бедил дар “Девон”-и хеш ду ғазал бо радиқи “баҳс” дорад: Матъали ғазали аввал чунин садо дода:

Бемағзиву дорӣ ба мани сӯхтаҷон баҳс,

Эй пунба макун ҳарза ба оташинафасон баҳс [3, 448].

Матлаби ғазали дувум ба гунаи зайл аст:

Хорист ба ҳар қачманиши аз ростравон баҳс,

Бар хок ғитад тир чун ғирад ба қамон баҳс [3, 448].

Шоҳин низ бо ҳамин вазну қофия ва радиқи ғазалҳои мазкури Бедил ғазале ба қалам оварда, ки чунин шурӯъ мешавад:

Аз чашими ту қардем ба абрӯи ту он баҳс,

К-аз бодапарастон ба ҳилоли рамазон баҳс.

Танҳо муқоисаи матлаъи ғазалиёти мазкур ин нуктаро мусаллам месозад, ки ҳарчанд Шохин дар вазну қофия ва радиф аз Бедил истиқбол мекунад, аммо ӯ дар қолиби ғазали сабки ҳиндӣ бо шеваи сабки ироқӣ суҳан мекунад ва аз ин роҳ навъе тозагӣ ба каломи хеш ато менамояд. Ин ҷо боз ҳам кӯшиши суҳанвар дар имтизочи аносири ду сабки адабӣ ба мушоҳида мерасад, ки қорашро ба самти тозагӯиву тозаназарӣ мекашонад. Равшан мегардад, ки Бедил дар ҳарду ғазали хеш суҳанро аз шарҳу тавзеҳи мабоҳиси фалсафиву иҷтимоӣ оғоз мекунад ва бо ҳамон шеваи хоссааш тафсири чунин масоилро идома мебахшад, яъне шикоят аз афроди бемағзу қачманиш тарҳи баррасии матолибро дар сурудаи шоир санги асос мегузорад. Аммо Шохин дар ин вазну қолаб як ғазали ҷаззоби ошиқона сурудааст ва суҳани ӯ низ бо шикоят ибтидо меёбад, аммо ин шикваву афғону фарёди шоир на аз ҷаври рӯзгору қачманишону бемағзон, балки аз баҳси ҷашми маъшук бо абрӯяш мебошад. Қолиби таваҷҷуҳ он аст, ки Шохин дар мисраи дувум боз ҳам тариқи қори шоирони пайрави Бедилро дар қорбурди ирсоли масал пеша мекунад ва барои шарҳу тафсири матлаби аслии хеш ба ҳолу ҳавои бодапарастон масал мезанад, ки бо ҳилоли Рамазон, яъне моҳи нав, ки омадани рамазонро башорат медиҳад, баҳс меорад.

Ҳамин гуна матни қомили ғазали Шохин тафсири баҳсу муомилаҳои ошиқона аст, ки онро ба сурати як ғазали ҷаззоби ошиқона даровардааст, аммо дар ғазалиёти Бедил бештар тафсири масоили иҷтимоиву фалсафӣ нуфуз дорад. Аз лиҳози сохтор низ Шохин асосан шеваи ғазалҳои шашбайтиро нигоҳ доштааст, ки ҳоси суҳанварони гузаштаи мо буд, аммо абёти ҳар ду ғазали Бедил ҳам аз ин ҳадди маъмулӣ боло қарор доранд, яъне аввалӣ аз 11 ва дувум аз 12 байт таркиб ёфтаанд ва маҷмӯан равиши сабки ҳиндиро дар сохторшиносӣ ва ҳаҷми абёти он дар худ мучассам медоранд.

Ғазали дигаре дар “Девон”-и Бедил ба ҷашм меҳӯрад, ки бо радифи “сурх” эҷод шуда ва матлаъи он сурати зайлро дорост:

Боз аз пон ғашт лаъли навхати дилдор сурх,

Ғунҷааш омад бурун аз пардаи зангор сурх [3, 459].

Шамсиддин Шохин низ бо ҳамин радиф ғазале сурудааст, ки матлаъи он ба гунаи зайл иншо гардида:

Эй мақолат ишрину в-эй лаъли гаҳварбор сурх,

Тӯтиӣ, гӯё, ба хунам қардаӣ минқор сурх [8, 49].

Аз абёти аввали ҳарду ғазал равшан мешавад, ки миёни онҳо қаробате маъноӣ ва сабқӣ вучуд дорад ва ҳатто Шоҳин боз ҳам дар мисраи дувум ба навъе бо шеваи шоирони мактаби пайрави Бедил аз тамсил қор гирифтаву ба масал задан ба тӯтии гӯё маъшукро ба он мушобеҳ месозад, ки ба хуни ошиқ минқор сурх қардааст. Қорбурди таъбири “аз пон сурх ғаштани лаъли ғаҳварбори маъшук” дар ғазали Бедил ва “сурхии лаъли ғаҳварбори маъшук” дар байти Шоҳин миёни ҳам қаробатҳои маъноӣ доранд, вале Бедил сурхии лаби маъшукро аз гиёҳи пон медонад. Тибқи тавзеҳи фарҳангҳо гиёҳи мазкур асосан дар Ҳинд мерӯяд, ки барои истеҳсоли маҳсулоти ороишӣ, ки ҷиҳати сурх намудани лаби бонувон истифода шавад, қорбасти мегардад. Дар гузашта, албатта, ба хоҳири хушбӯй гардонидани лабу даҳон аз он истифода мешуд, ки омил ба сурхии лаб низ мегашт. Пас, агар сурхии лаби маъшук дар каломии Бедил асари ҳамон гиёҳи пон бошад, лаъли ғаҳварбори маъшуқи Шоҳин худ табиатан сурх аст, чун худ лаъл бошад. Аммо қиёси мундариҷаи ҳар ду ғазал таассури шоиронаи Шоҳинро аз Бедил бо шеваҳои ҳоси дигар мучассам мегардонад. Масалан, пайванде миёни мисраи дувуми байти мазкури Шоҳин ва байти дигаре аз ҳамин ғазали Бедил ба ҷилва меояд:

Инчунин гар нола хунолуда хоҳад қард гул,

Андалеби мо чу тӯтӣ мекунад минқор сурх [3, 360].

Агар дар сурудаи Бедил андалеб мисли тӯтӣ минқор сурх мекунад, дар байти Шоҳин ҳуди тӯтист, ки ба хуни ошиқ минқор сурх намудааст. Равшан мегардад, ки ҳарчанд шабоҳатҳои дар шеваи истифодаи образҳои шеърӣ, таъбирҳои шоирона, мавзӯӣ ва мазмунсозӣ ба ҷашм мерасанд, аммо Шамсиддин Шоҳин кӯшидааст, ки аз айни такрори матолиб аз тақлид иҷтиноб варзида, дар шеваи тарҳи маъниофарӣ иқдомоте аз худ нишон диҳад, то омил бар изҳори диду назари ҳоссаи ҳеш дар заминаи муҳокоти мазкур гардад.

Омили дигари ворид намудани Шоҳин ба шумули шоирони мактаби Бедил қорбурди шеваҳои шоиронаи таркибсозиву таъбирифаринӣ, мазмунофариниву маънисозӣ ба шумор меравад. Дар қанори дигар аносири шеърӣ дар каломии Шоҳин истифода аз усулҳои ҷолиби таркибсозӣ, ибораорӣ, тарҳрезии вожагони мураккаб ба мушоҳида мерасад, ки сарчашма дар тарзи суҳанварии Бедил ва шоирони сабки ҳиндӣ доранд. Масалан, рӯчу бар ду байт

аз ғазали мазкур бозтоби ин вежагиҳои ҳунариро ба тарзи барҷаста мучассам мегардонад:

*Як қалам аз файзи шеърм рангубор афтодааст,
Варна табъам рашки сад гулшанбаҳор афтодааст.
То ба мижгон тифли ашкам найсаворӣ кардааст,
Гиряам сомони сад шӯҳи баҳор афтодааст* [8, 19].

Ин ҷо таркибҳои “як қалам”, “файзи шеър”, “як қалам рангубор афтодан аз файзи шеър”, “табъи рашк”, “рашки сад гулшанбаҳор”, “рашки сад гулшанбаҳор афтодан”, “тифли ашк”, “найсаворӣ кардан”, “ба мижгон найсаворӣ кардани тифли ашк”, “сомони сад шӯҳи” ва амсоли ин дар шумори ибороте қарор доранд, ки сарчашма аз калом ва тарзи таъбирсозии Бедил гирифтаанд. Баробари ин, яке аз вижагиҳои нодири таркибсозӣ дар сабки Бедил тарҳи таъбирҳо тавассути арқоми шуморагон меравад, ки онро устод Қадканӣ таъбирсозӣ тавассути “вобастаҳои ададӣ” унвон кардааст. Ин ҷо ибороте чун “як қалам”, “сад гулшанбаҳор”, “сомони сад шӯҳи баҳор” ва амсоли ин таркибҳое аз ин шуморанд, ки барои ифодаи матолиб тавассути қорбурди вобастаҳои ададӣ эҷод шудаанд. Ҳамзамон, вожагони “гулшанбаҳор”, “найсаворӣ” бошад таҷассуми навъи таркибсозӣ дар каломии Бедил- сохтмони вожагони мураккаби шоиронаро мучассам мегардонанд, ки ҳамагӣ аз муҳимтарин авомили шумули Шохин дар силки шоирони муваффақи мактаби Бедил маҳсуб меёбанд.

Дар шумори шеваҳои ҳоси таркибсозӣ ва таъбирифаринӣ дар каломии Бедил рӯчу ба ибораҳои, ки дар фарҳанги мардум сарчашма доранд, ҷойгоҳи ҳоссае касб кардаву қорбурди онҳо барои тақвияти ҷанбаи ҳунарии шеър муассир омадааст. Шохин низ аз ин шева муваффақона истиқбол намудаву тавассути қорбурди ин навъ иборот каломии ҳешро музайян ва ҷаззоб гардонид. Аз ҷумла, дар байти зер ибораи “як сару гардан”-ро, ки дар муоширати мардум барои ифодаи меъёри фарқияти миёни инсонҳо ба қор бурда мешавад, дар мавриди худ шоирона ба қор бурда, ҳатто тавассути он як таҷниси зебо ҳам офаридааст:

*Як сару гардан нигори ман чу аз гулшан гузашт,
Обро оби хичолат то сару гардан гузашт* [8, 32].

Дар мисраи аввал ибораи “як сару гардан гузаштан” аслан ба маънии боло рафтани мақом қорбасти шудааст, яъне манзалати зебоиву назокати нигори ман чун як сару гардан аз гулшан гузашт, он

гоҳ оби хичолат, яъне шарму инфиоли оби гулшан то сару гарданаши рафт. Ба таъбири дигар, оби гулшан саропо дар хичолат афтод. Ҷолиб он аст, ки Шохин зимнан дар тарҳи маънӣ ибораи маъруфи “об аз сар гузаштан”-ро ҳам ҷой додааст, ки ба маънии кор аз кор гузаштан дар гуфтори мардум роиҷ аст.

Албатта, барои тафсири ин шеваи марсум дар каломи Шохин, ки сарчашма дар сабки сухани Бедил дорад, метавон ҳазорон намуна гулвожахову таркибҳо аз Девони ӯ барҷид, ки ҳамагӣ ба ҳунари шоирии вай дар тарҳи мазмуну маъниҳои шоирона далолат доранд. Худ тафсири чанд намуна гувоҳи он аст, ки дар ин равиши кори шоирони мактаби Бедил низ Шамсиддин Шохин муваффақ аст, чун баробари ҳифзи суннатҳои хоси сабки бедилӣ дар маънисозӣ ва тарҳи таъбирҳо тозақориҳое низ аз худ ба намоиш мегузорад. Маҳз ҳамин мақоми шоистаи Шамсиддин Шохин дар қаламрави мактаби пайравони Бедил сабаб гардид, ки аксари шоирони нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX-ум услуби бедилро аз тариқи истиқбол аз каломи ӯ пайравӣ намоянд. Ҳатто намояндаи барҷастаи мактаби пайравони Бедил Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ Шохинро устои хеш эътироф намудааст, ки яке аз муҳимтарин авомил барои истиқболи муваффақонаи шоир аз падидаҳои сабки сухани Абулмаъонӣ ба шумор меравад.

Дар маҷмӯъ, тавре гуфта омад, дар баробари ин ки Шохин сарехан ба истиқбол ва иродати хеш аз сабки шоироне чун Саъдиву Ҳофизу Камол ва дигарон ишорат мекунад, вале мутолеаи девони ӯ собит месозад, ки барҳақ яке аз шоирони муваффақи мактаби пайравони Бедил низ ҳаст ва бегумон дар ҳарду равиш комғориҳои вай бармало ба ҷашм мерасанд. Ин суханвари мумтоз дар заминаи омезиши унсурҳои ҳунарии ҳарду сабки суханварӣ муваффақ ба эҷоди падидаҳои ҳунарие гардидааст, ки омили муассир дар зухури бархе навғониҳои бадеиву мавзӯӣ шудаанд. Баробари ин, ҳарчанд гоҳо маврид шаклу навъи шеърии Бедилро ҳифз намудааст, аммо таҳлили қиёсии ғазалҳо чи аз назари сохторӣ ва муҳтавоӣ, чи аз дидгоҳи тарҳи масъалагӯзорӣ, қорбурди шигардҳои ҳунари ва маъноӣ дар шеър бозгӯ аз он аст, ки Шохин дар суроғи тафсиру шарҳу андешаву афкори худ дар қолиби ин суннатҳои дар сабки Абулмаъонӣ тарҳрезӣшуда ва зухури қорномаҳои ҳунарии хеш низ будааст, ки маҷмуан ибтикороташро дар таҳаввули шеъри асри XIX ва таҷаддудҳои дар мактаби пайравони Бедил таъкид менамояд.

Китобнома

1. Айнӣ С. Куллийёт. Ҷ.11. китоби якум. / С. Айнӣ. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. - 507 сах.
2. Айнӣ С. Мирзо Абдулқодири Бедил. Баргардон ва пажӯҳиши Шаҳбози Эраҷ / С. Айнӣ. -Техрон: Сураи меҳр, 1384. – 259 сах.
3. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Нусхаи илмӣ - интиқодии ғазалиёт. Ҷ.1. Ба эҳтимоми Абдулваҳҳоби Ғоиз /Мирзо Абдулқодири Бедил. – Рутердом. Нидерланд: ISKAMP printing, 2018. – 740 сах.
4. Кадканӣ, Шафеъии Муҳаммадризо. Шоирӣ оинаҳо. / Шафеъии Кадканӣ, Муҳаммадризо. – Техрон: Огоҳ, 1366. –338 сах.
5. Каримов, Усмон. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва аввали асри XIX. Қисми якум./ Усмон Каримов. – Сталинобод: Наш. Дав.Точ, 1974. -188 сах.
6. Раҳмонов Абдучаббор. Шамсиддин Шохин ва анъанаи ғазалсароӣ дар адабиёти тоҷикӣ нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX / А.Раҳмонов. – Душанбе, 2006. -216 сах.
7. Шохин, Шамсиддин. Девон. / Шамсиддин Шохин. – Сталинобод: Тартибдиханда Холиқ Мирзозода. Наш.Дав.Точ., 1959 (бо хати форсӣ) - 448 сах.
8. Шохин, Шамсиддин. Ашъори мунтахаб. / Шамсиддин Шохин. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1960. - 366 сах.
9. Шохин, Шамсиддин. Куллийёт / Шамсиддин Шохин. – Душанбе: Адиб, 2006. – 640 сах.

ШАМСИДДИН ШОХИН – ШОИРЕ АЗ МАКТАБИ ПАЙРАВОНИ БЕДИЛ

Мақола ба таҳқику баррасии мақоми Шамсиддин Шохин ҳамчун шоири мактаби пайравони Бедил бахшида шудааст. Муаллиф зимни баррасии масъалаҳои меҳварии мақола кӯшидааст, ки шеваҳои истиқболи Шохинро аз падидаҳои сабки хиндӣ ва вежаҳои сабки суҳанварии Мирзо Бедил ба риштаи таҳқиқ кашад. Дар ҷараёни пажӯҳиши анҷомёфта нависандаи мақола бар ин натиҷа расидааст, ки ҳарчанд Шохин бештар аз сабки суҳани шуароӣ гузаштае чун Ҳофизу Саъдӣ истиқбол мекунад, бо назардошти ривочи мактаби пайравони Бедил дар ин аср аз мутолеаи сурудаҳои равшан ҳувайдост, ки ӯ низ аз таъсири мактаби суҳанварии ин шоири бузург ва соҳибмактаб берун намондааст.

Вожаҳои калидӣ: Шамсиддин Шохин, мактаби пайравони Бедил, адабиёти тоҷикӣ асри XIX, радифҳои нодир, сабки хиндӣ.

**ШАМСИДДИН ШОХИН – ПОЭТ ШКОЛЫ
ПОСЛЕДОВАТЕЛЕЙ БЕДИЛЯ**

Статья посвящена исследованию статуса Шамсиддина Шохина как поэта школы последователей Бедия. Рассматривая ключевые вопросы статьи, автор предпринимает попытку выявить и проанализировать приемы и способы перенимания Шохиним элементов и явлений, присущих индийскому стилю и творческой манере Мирзо Бедия.

На основе проведенного исследования автор статьи приходит к выводу, что хотя Шохин в основном следует творческой манере таких поэтов, как Хафиз и Саади, принимая во внимание расцвет школы последователей Бедия в XIX веке, знакомство с его произведениями выявляет, что он также не оставался в стороне от влияния упомянутой школы.

Ключевые слова: Шамсиддин Шохин, школа последователей Бедия, литература XIX века, уникальные редифы, индийский стиль.

**SHAMSIDDIN SHOHIN BEING A POET OF THE TENET
OF BEDIL'S SUCCESSORS**

The article under consideration dwells on the role of Shamsiddin Shohin as a poet of the tenet of Bedil's successors. Adducing the analysis dealing with actual issues, the author of the article makes an endeavor to canvass the features and styles of Mirzo Bedil's speech under the angle of phenomenon of Indian style. In the course of the conducted research, the author of the article comes to the conclusion that Shohin proceeded from Sadi and Hofiz's literary style in most cases.

Key words: Shamsiddin Shohin, gazal, tenet of Bedil's successors, literature of the XIX-th century, rare lines, Indian style.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нуров Нуралӣ Норович - дотсент, ходими илмии Институти илмҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, номзади илмҳои филологӣ, e-майл: nurali74@mail.ru.

Сведения об авторе: Нуров Нуралӣ Норович - дотсент, научный сотрудник Общественно-исследовательского института Худжандского государственного Университета имени академика Б. Гафурова, кандидат филологических наук, e-майл: nurali74@mail.ru.

Information about the author: Nurov Nurali Norovich - Scientific officer of the scientific-research institute of social sciences under Khujand State University named after acad. B. Gafurov, candidate of philological sciences, e-майл: nurali74@mail.ru.

УДК: 891,550.09

ШЕЪР ВА ШАХСИЯТИ ШОХИН

Бехрӯзи Забехулло

Маркази мероси хаттиш АИ ҶТ

Дар таърихи адабиёти тоҷик мо ду гурӯҳ шоир дорем: аввал, шоироне, ки шеърашон болотар аз шахсияташон меистад ва дувум, шоироне, ки шахсияташон аз шеърашон барҷастатар аст. Шоҳин аз зумраи маъдуд шоиронест, ки шеър ва шахсияташон ба таври мувозӣ рушд карда, таъсири амике дар афкори дӯстдорони адабу фарҳанг гузоштааст. Шамсиддини Шоҳин аз шоирони номовари нимаи дуюми асри XIX-и тоҷик буда, дар ташаккули завқи маънавӣ ва зебоишиносии даврони хеш нақши асосӣ бозидааст. Табъи равону завқи ниҳон, балоғату фасоҳати каломи Шоҳин дар давраи ҷавонии ӯ вирди забони аҳли адаб ва хосу оми Бухоро гардида, дар муддати кӯтоҳе роҳи ӯро ба дарбор ҳамвор мекунад. Танҳо василае, ки Шоҳини ҷавонро аз сарои узлат ба сурайёи иззат кашонид, истеъдоди фитрӣ, табъи оташбор ва ашъори гуҳарбори шоир буд. Вагарна дар замони Шоҳин шоирони зиёде фаъолият доштаанд ва ҳар яке даъвои бузургии хешро бар руҳи дигаре мекашид ва талош мекард, ки роҳаш ба дарбору маҳофили бузургони дарбор боз шавад. Вале шеъри воло ва барҷастаи Шоҳин бидуни воситагарӣ ва майли шахсии шоир ӯро ба дарбори амирони Бухоро бурда, дар садри шоирони замони хеш қарор дод. Тамоми ҳамзамонони Шоҳин, аз ҷумла шоирон, муаррихон, тазкиранависон ва аҳли адаби Бухоро дар ёддоштҳои хеш истеъдоди беназир ва ашъори дилпазири шоирро эътироф карда, мақоми баланди ӯро дар густараи суҳанварӣ ситоиш кардаанд. Тазкиранависони асри XIX ба монанди Мирсиддиқи Ҳашмат, Афзал Маҳдуми Пирмастӣ, Садри Зиё ва Абдуллоҳочаи Абдӣ аз Шоҳин зикри хайр намуда, афқору андешаҳои ӯро ситудаанд. Яке аз шоирони номаълум дар бораи мақоми Шоҳин дар суҳанварӣ фармуда:

*Гул дафтари худ надид боби суҳанаи,
Булбул набарад номи ҷавоби суҳанаи.
Ҳаргиз набувад ба соф қардан муҳтоҷ
Дар майкадаи фикр шароби суҳанаи* [4, 432].

Табиатан, ин андеша дар зехни ҳар муҳаққиқ хутур мекунад, ки Шоҳин аз кадом роҳ ба ин мақому мартаба даст ёфтааст? Чӣ омилҳои сабаб шуданд, ки шоире бисёр ҷавон ин қадар қудрати парвоз дар

фазои маъонӣ ба даст оварад? Бо каме таваҷҷуҳ дар ғазалиёти дилошӯби Шоҳин ошкор мешавад, ки рози маҳбубияти шоир дар пайравии ӯ аз Ҳофиз нухуфтааст. Шамсиддини Шоҳин дар синни 12-солагӣ девони Ҳофизро аз бар карда буд. Бидуни шак, ин талоши шоир дар шаклгирии шеърӯ шахсияти ӯ бетаъсир набуд. Аз ин ҷост, ки Шоҳин аз ибтидои фаъолияти шоирии хеш ашъори худро дар пайравӣ аз ғазалиёти Ҳофизӣ Шероз оғоз кардааст. Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик шоирони зиёде аз хоҷаи аҳли роз - Ҳофизӣ Шероз пайравӣ намудаанд, аммо камтар касе дар татаббуи Ҳофиз муваффақ будааст. Аммо Шоҳин сарфи назар аз ҷавонии хеш ҳангоми пайравӣ аз назари баён, парвози фикру ҳаёл, истехкоми абёт ва инсиҷоми мантиқу маъно аз бисёр ҷиҳат ба Ҳофиз наздик шудааст. Суннати ғазалсароиро ҳам Шоҳин, ба андешаи мо, дар пайравӣ аз Ҳофиз оғоз кардааст. Аввалин ғазали девони Ҳофиз чунин аст:

Ало, ё айюҳассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо,

Ки шиқ осон намуд аввал, вале афтод мушиқилҳо [7].

Шоҳин дар пайравии ин ғазал фармуда:

Ало ё айюҳассолик, даъи н-нафса ва қотилҳо,

Ки ин аммора меҳоҳад ба чандин саъй ботилҳо [6, 27].

Қобили зикр аст, ки дар дастхати 785-и мавҷуд дар Ганҷинаи Маркази мероси хаттии АИ ҶТ, ки тавассути Мирзо Қобили Гиждувонӣ мутахаллис ба Савдойӣ китобат шудааст, ғазали мазкури шоир дувумин ғазали девони Шоҳин баргузида шудааст. Савдойӣ ғазали “Ба авҷи кибриё, к-аз саъйи озодист роҳ он ҷо”, ки дар пайравӣ аз ғазали “Ба авҷи кибриё к-аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо”-и Бедил суруда шудааст, ба унвони якумин ғазали девони Шоҳин интиҳоб кардааст, ки иллати ин амр барои мо номаълум аст. Аммо бо таваҷҷуҳ ба ин нукта, ки Шоҳин аз пайравони содику муваффақи Ҳофиз буда ва аксари ғазалиёти шоир дар пайравӣ аз ғазалиёти ӯ суруда шудаанд, мантиқан бояд ғазали “Ало, ё айюҳассолик, даъи н-нафса ва қотилҳо” ба унвони ғазали аввали девони Шоҳин баргузида мешуд, зеро аксари ғазалиёти Шоҳин дар пайравии Ҳофиз буда, танҳо чанд ғазали ангуштшумор дар пайравии Бедил аст. Пайравии Шоҳин аз Ҳофиз ҳам дар шакл ва ҳам дар муҳтаво сурат гирифтааст. Аксари ғазалиёти Ҳофиз дар авзони рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф (фоилотун, фоилотун, фоилотун, файлан); мучтаси мусаммани

махбуни маҳзуф (мафоилун, фаилотун, мафоилун, фаилан); рамали мусаммани маҳзуф (фоѝлотун, фоѝлотун, фоѝлотун, фоѝлун) қазаҷи мусаммани солим (мафоилун, мафоилун, мафоилун, мафоилун); қазаҷи мусаммани ахраб (мафъӯлу мафоилун, мафъӯлу мафоилун) ва ғ... ки дар маҷмӯъ 24 вазро дар бар мегирад, иншо шуда ва аксари кулли ғазалиёти Шохин низ дар ҳамин авзон суруда шудаанд. Барои мисол, ғазалиёти “Ало, ё айюҳассолик даъи н-нафса ва котилҳо”, “Эй маҳви интизори ту чашми сафеди мо”, “Ман ки бошам, сар кашам аз хатти фармони шумо”, “Рӯзгорест ба абрӯи ту ҷанг аст маро”, “Дӯш ба хоби хештан дидаам офтобро”, “Майи муғона ба бонги ҷағона хуш бошад”-и Шохин дар пайравӣ аз вазнҳои маъруфи ғазалиёти Ҳофиз суруда шудаанд.

Маънӣ ва муҳтавои ғазалиёти Шохин низ бо ғазали Ҳофиз ҳамгонӣ дорад, ки намунаҳои он дар ашъори зер мушоҳида мешаванд.

Ҳофиз:

*Биё, ки қасри амал сахт сустбунёд аст,
Биёр бода, ки бунёди умр бар бод аст [7].*

Шохин:

*Биё, ки вазъи ҷаҳон тарзи дигар афтадаст,
Ки ҳар кӣ шод дар ўзистааст, ношод аст [6, 44].*

Ҳофиз:

*Боги маро ҷӣ ҳоҷати сарву санавбар аст,
Шамшоди хонапарвари мо аз кӣ камтар аст.
Эй нозанинписар, ту ҷӣ мазҳаб гирифтаӣ,
К-ат хуни мо ҳалолтар аз шири модар аст [7].*

Шохин:

*Он ҳуққати даҳони ту ё тунги шаккар аст,
Ё чашмаи ҳаёт ва ё ҳавзи Кавсар аст.
Хунам хуриву бок надорӣ, ки хуни ман
Гӯӣ, ҳалолтар ба ту аз шири модар аст [6, 46].*

Ҳофиз:

*Биёву киштии мо дар шати шароб андоз,
Хуруҷи валвала дар ҷони шайху шоб андоз.
Маро ба киштии бода дар афган, ай соқӣ,
Ки гуфтаанд: нақӯӣ қуну дар об андоз [7].*

Шохин:

*Кушой пардаву бар фарқи офтоб андоз,
Зи мушки бофта бар рӯи маҳ ниқоб андоз.
Ҳамеша хуни дили худ нисори дида кунам,
Ки гуфтаанд: накӯй куну дар об андоз [6, 127].*

Ҳофиз:

*Эй рухат чун ҳулду лаълат салсабил,
Салсабилят карда ҷону дил сабил [7].*

Шоҳин:

*Эй гарав бурда зи маҳ ҳусни ту бар ваҷҳи ҷамил,
Пеши лаъли ту ҳама оби ҳаёт аст сабил [6, 147].*

Ҳофиз:

*Ба азми тавба саҳар гуфтам истихора кунам,
Баҳори тавбашикан мерасад чӣ чора кунам [7].*

Шоҳин:

*Шаббе, ки ёд зи васли ту моҳпора кунам,
Зи ашқи хунишуда доман пур аз ситора кунам [6, 165].*

Ба ҳамин тартиб, феҳристи пайравии Шоҳин бар ғазалиёти Ҳофизро метавон идома дод, аммо барои аҳли назар мисолҳои боло кофист, то қабул кунанд, ки Шоҳин дар миёни шоирони нимаи дуюми асри XIX-и Бухоро яке аз иродатмандону пайравони Ҳофиз будааст. Бояд зикр кард, ки татаббуъ аз шоирони пешин як амри табиӣ буда, ҳатто ҳуди Ҳоҷа Ҳофиз ба шеърӣ пешиниёни худ аз ҷумла Рӯдакӣ, Муиззӣ, Анварӣ, Амир Хусрав, Ҳоҷи Кирмонӣ, Саъдӣ ва дигарон дар шаклҳои мухталиф пайравӣ кардааст. Шоҳин низ дар пайравӣ аз суннати пешиниён беш аз ҳама таҳти таъсири Ҳофиз қарор доштааст. Шоҳин агар дар баъзе ғазалиёти хеш бархе мазмунҳо, таркибҳо ва таъбирҳои Ҳофизро ба кор гирифта бошад, дар мавриди дигар дар интиҳоби вазну қофияву радиф ва дигар зарофатҳои шеърӣ низ аз Ҳофиз пайравӣ кардааст. Аммо нуктаи муҳим ин аст, ки ҳангоми пайравӣ шахсияти шоир дар сояи нуфузи Ҳофиз беасар нагардида, балки симои наво аз ӯ ба зухур мерасад, ки далолат бар истеъдоди фитрӣ ва таъби гуҳарбори Шоҳин дорад. Гарчанде Шоҳин дар ғазалиёти хеш аз таркиб - таъбир ва мазомини Ҳофиз фаровон истифода мекунад, вале абёти ӯ дорои истиқлоли маъноӣ буда, таровату тозагии ҳешро ҳифз кардаанд. Ин амр барҳоста аз шахсияти барҷастаи шоирии Шоҳин аст, ки дар ҳама гуна ҳолат қудрати муаррифии “Ман”-и ҳешро дорад. Он ҷо, ки мегӯяд:

*Натавон бар гули рӯи ту зад аз бим гулоб,
К-аз латофат дамадаи оина монанди ҳубоб.
Зад рақам дар сифати ҳусни ту Шоҳин газале,
Ки ҷуз “аҳсанта” касеро нарасад ҳадди ҷавоб [4, 18].*

Шоҳин шоири бисёр оташинсухан буда, аз қудрати тахайюли болое бархӯрдор будааст. Ӯ бар асоси таъбиру таркибҳои пешиниён маъониеро кашф мекунад, ки аз назари шеърят бештар аз корбурди қаблии онҳо медурахшанд. Шоир дар бораи ин истеъдоди ғавқулодаи хеш мегӯяд:

*Хирад ба шеъри ту, Шоҳин, аз он бувад вола,
Ки як ҳадису ҳазораи нукот муҳтамаал аст [4, 24].*

Аз ин лиҳоз шахсияти маънавии Шоҳин бо шахсияти Ҳофиз дар ғазал бисёр монанд аст. Шеъри Шоҳин он қадар баландмазмун ва баландпарвозона аст, ки худситоии шоир низ боиси малоли хотири хонанда намешавад, балки муҳотаби ҳешро мисли оҳанрабо бештар ба худ ҷазб мекунад. Шоҳин вақте мегӯяд, ки

*Ҳарифи табъи расои ту кас нашуд, Шоҳин,
Зи бас ягонаи офоқ дар суҳандонист,*

ин худситоӣ аз ҷинси игроқ нест, балки ҳақиқатест, ки дар матни ашъори шоир нуҳуфта аст. Аз ин рӯ, ин иддаои Шоҳин, ки мегӯяд:

*Суҳан ҳар он чи ки хуштар бувад, манаи гуфтам,
Гуҳар ҳар он чи, ки беҳтар бувад, манаи суфтам [4, 103],*

ҳаргиз боиси малоли хонандаи шеъри Шоҳин нахоҳад шуд, балки майли ўро барои мутолиаи ашъори шоир афзунтар мекунад. Он чӣ Шоҳинро дар миёни шоирони ҳамасри ў мумтоз кардааст, сароҳати баён, латофати гуфтор, инсиҷоми маъно ва истехкоми сохтор дар ғазалиёти ўст. Вижагиҳое, ки ғазали Ҳофизро низ дар тули таърих аз дигарон мутамойиз кардааст. Шоҳин ба унвони муриди содиқ ин хусусиятҳои хоси устодаш - Ҳофизро бо маҳорати тамом дар ашъори худ идома додааст. Шоҳин худ низ аз ин мавҳибати илоҳӣ, ки ба ў расидааст, огоҳ буд ва дуруст мисли пиру муршиди хеш мегӯяд:

*Шеъри равони ман, ки пас аз марг ҳар кӣ дид,
Гӯяд ҳазор раҳмати ҳақ бар равони ў.
Шоҳин, ки сити шахнари маънӣ бар ари бурд,
Дар пеи тоқи Сидра сазад оиёни ў [8, 183].*

Абёти Шоҳин сареху равон ва бисёр барҷаста офарида шудаанд. Дар шеъри Шоҳин тақаллуфот ва изофоти дилгиркунанда дида намешавад. Ҳангоми интихоби шохбайт муҳаққиқ дармемонад, ки кадоме аз абёти Шоҳинро бипазирад, зеро шохбайтҳои барҷаста дар ғазалиёти шоир фаровон ба ҷашм меҳӯранд. Шоҳин мегӯяд:

*Эй, ҷону дили халқ ба гесӯи ту дар банд,
Равиан зи руҳи хуби ту анвори худованд.
Қанде набувад чун лаби ширини ту дар Миср,
Себе набувад чун руҳи хубат ба Самарқанд* [6, 98].

Ин гуна абёти равону барҷаста дар осори шоир ба вузӯҳ мушоҳида мешавад. Барои мисол ба поре аз абёти ин ғазал таваҷҷуҳ намоед:

*Гар чунин ояд дамодам сели об аз ҷаиши ман,
Хонаи мардум шавад охир хароб аз ҷаиши ман.
Шаб ба ёди талъати ту гар ниҳам паҳлу ба хоб,
Мешавад равшан саҳаргаҳ офтоб аз ҷаиши ман* [4, 131].

Ба ҳамин тариқ Шоҳин ба ғайр аз Ҳофиз дар идомаи фаъолияти кӯтоҳи эҷодии хеш аз дигар шоирони классик низ пайравӣ намуда, дар он ҷо ҳам шахсияти тавонои шоирии хешро ба намоиш гузоштааст. Шоҳин ҳамчунин дар пайравии Бедил, Анварӣ, Саъдӣ ва Низомӣ осори мондагоре эҷод кардааст. Ё асари “Лайлӣ ва Маҷнун”-ро дар пайравӣ аз Низомӣ ва асари нотамоми “Тухфаи дӯстон”-ро дар пайравӣ аз Саъдӣ навишта, ки ҳар ду асар баёнгари қудрати бузурги шоирии Шоҳин мебошанд. Шӯҳрати Шоҳин сабаб шуд, ки Абдулқодири Парвоначӣ духтари худро ба никоҳи шоир дароварад ва ҳамсари ӯ ҳангоми таваллуди фарзанд дори фониро видоъ гуфт ва шоир дар сӯғи ҳамсари вафодораш достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-ро ба риштаи назм даровард. Дар ҳамин айём буд, ки обрӯ ва эътибори Шоҳин дар дарбор ба хоҳири истеъдоди баландаш дар шоирӣ афзоиш ёфт ва ин шӯҳрат, ҳасодат ва бухли дарбориёнро барангехт. Шоири нозуктабъ ин ҳама разолату ҳасодати бадхоҳонро эҳсос менамуд ва ин вазъ дар ашъори ӯ, ки бештар оҳанги шиква ва эътироз дорад, ба равшанӣ мушоҳида мешавад.

Беҳуда нест, ки Зухурӣ (шоири тоҷики ҳиротии асри XIX) хитобан ба Шоҳин гуфтааст: “Эй низоминазму ҷомитабъу фирдавсикалом” [4, 424]. Дар ҳақиқат, дар ашъори Шоҳин балоғату шаҳомати сухани

Ҳофиз, латофати сухани Саъдӣ, назокати баёни Низомӣ ва сароҳату ғалаёни рӯҳи Фирдавсӣ ба ҳам омехта, аз ӯ шоири тавоно сохтаанд.

Шоҳин дар айни камолоти эҷодӣ, яъне дар синни 35-36-солагӣ дори фониро падруд гуфт. Агар умр ба ӯ вафо мекард, шоир, ки ҳамзамононаш аз ӯ ба унвони “Моҳи сипеҳри суханварӣ”, “шаҳбози фалаки шоирӣ” [4, 424], “тӯтии оинагуфтор ва булбули чамани ашъор” [4, 425] зикр кардаанд, осори фаровону мондагоре барои ояндагон ба ёдгор мегузошт. Аммо муҳити тираву тор ва шароити саҳти рӯзгор ба ин шоири равшанзамир ва бедордил амон надод, то он чи дар фикру ҳаёли гардунсайраш мечархид, барои дӯстдорони аҳли адаб рӯи коғаз биёварад. Шоир худ аз тақдири ояндаи хеш шояд огоҳӣ дошт, ки фармуда:

*Маро чу шона бибояд ба каф ҳазор ангушт,
Ки то барам ба хами турраи нигор ангушт.
Пас аз вафоти ту, Шоҳин, суханварон сӯзанд,
Ба ҷойи шамъ, туро бар сари мазор ангушт* [4, 46].

Китобнома:

1. Абдӣ, Абдуллоҳхоча. Тазкират-уш-шуъро / Абдуллоҳхочаи Абдӣ. Матни илмӣ интиқодӣ бо тавзеҳу муқаддимаи Асгар Ҷонфидо. – Душанбе: Дониш, 1983. -243 саҳ.
2. Дастхати № 1774-и Ғанҷинаи Маркази мероси хаттии АИ ҶТ. – с.
3. Дастхати № 785-и Ғанҷинаи Маркази мероси хаттии АИ ҶТ. – с.
4. Мирзозода Х. Шамсиддин Шоҳин / Х. Мирзозода. -Сталинобод: Нашр.давл.Точ., 1956. - 258 саҳ.
5. Муҳтарам Н. Тазкират-уш-шуъро / Н.Муҳтарам. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи А. Ҷонфидо ва дебоҷаи К.Айнӣ. -Душанбе: Дониш, 1976. - 369 саҳ.
6. Ҳодизода Р. Шоҳин / Тадқиқоти нав дар ҳаёту эҷодиёти шоир. / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1974. -140 саҳ.
7. Ҳофизи Шерозӣ. Девон. <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh263/>
8. Шоҳин, Шамсиддин. Куллийёт / Шамсиддин Шоҳин, – Душанбе: Адиб, 2006. - 637 саҳ.

ШЕЪР ВА ШАХСИЯТИ ШОҲИН

Шоҳин яке аз шоирони номовари нимаи дувуми асри XIX-и тоҷик мебошад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки Шоҳин аксари ғазалиёти дилнишини худро дар пайравӣ аз Ҳофизи Шерозӣ эҷод кардааст. Пайравии Шоҳин аз Ҳофиз ҳам дар шакл ва ҳам дар мазмун сурат гирифтааст. Муаллиф бар ин

назар аст, ки гарчанде Шохин дар шаклу муҳтаво аз Ҳофиз пайравӣ карда бошад, аммо бар асоси таркибу таъбирҳои Ҳофиз мазмуни тоза эҷод карда, истиқлоли шоирии ҳешро ҳифз кардааст.

Вожаҳои калидӣ: шеър, шахсият, Шохин, пайравӣ, истиқлол, адабиёт, асри XIX, дарбор, ғазал, шоир.

ПОЭЗИЯ И ЛИЧНОСТЬ ШОХИНА

Шамсиддин Шохин считается одним из известных поэтов второй половины XIX века. Исследование показало, что Шохин сочинял большинство своих прекрасных газелей подражая творчеству знаменитого Хафиза Ширази. Такое подражание ощущается в форме и содержании стихотворений. Автор считает, что несмотря на подражание Хафизу по форме и содержанию, поэт своим новаторством придает новое содержание подражаниям, и таким способом стремится сохранить свою самобытность.

Ключевые слова: поэзия, личность, Шохин, подражание, литература, XIX век, двор, газель, поэт.

SHOHIN'S POETRY AND PERSONALITY

Shamsiddin Shokhin is one of the famous poets of the second half of the XIX century. The research shows that Shohin composed most of his beautiful ghazals, imitating his famous ghazals goes after Hafiz Shiraz's steps. These imitations are felt in the form and content of the poems. The author believes that despite the imitation of Hafiz by form and content, he sings with his innovation gives new content to imitation, and in this way seeks to preserve his originality.

Keywords: poetry, personality, Shokhin, imitation, literature, XIX century, residence, ghazel (lyric poems), poet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забехулло Саидхоҷа - ходими илмии Маркази мероси хаттии АИ ҶТ. Е-майл: sapeyama@mail.ru, тел.: + 992 937592521.

Сведения об авторе: Бехрузи Забехулло Саидходжа - науч. сотр. Центра письменного наследия АН Республики Таджикистан. Е-майл: sapeyama@mail.ru, тел.: + 992 937592521.

Information about the author: Behruzi Zabehullo Saidkhoja – Researcher at the Center of Written Heritage of Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: sapeyama@mail.ru, Phone: +992 937592521.

УДК: 891.550 (092)

АНЪАНАИ МУЛАММАЪНИГОРӢ ДАР АСРИ XIX (дар мисоли ашъори Шамсиддини Шохин)

Холов Аълохуча

Институту забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Гуногунжанриву гуногуннавъй ва истифодаи саноеи адабии лафзиву маънавӣ дар назму насри форсӣ-тоҷикӣ аз вижагиҳои адабӣ буда, ҳатто таваҷҷуҳи адабиётшиносони хориҷиро низ ба худ ҷалб намудааст. Ин матлабро адабиётшиноси арабӣ Абулҳодӣ Қиндил дар асари хеш «Фунун-аш-шеър ал-форсӣ» низ тасдиқ намудааст [1].

Мусаллам аст, ки адабиёти садаи VIII-IX-и форсу тоҷик, ки онро «адабиёти хомӯш» медонистанд, ҳамчун адабиёти арабизабони форсу тоҷик шинохта шудааст. Дар ин замон шоирону адибоне монанди Ибни Мукаффаъ, Абунувос, Михёр ад-Дайламӣ, Абулфатҳи Бустӣ ва дигарон ба забонӣ арабӣ эҷод менамуданд. Пас аз ҷудошавии давлати Сомониён аз ҳилофати Аббосӣ ҳукумати навбунёд барои таҳкиму густариши забону адабиёт ва фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ иқдоми назаррасеро роҳандозӣ намуд. Аз ҷумла, шоирон дигар метавонистанд, ки эҷодиёташонро ба забони модарии хеш таълиф намоянд. Чунин вазъи адабӣ, - интиқоли ашъори тозӣ ба порсӣ ва ҷойгузинии забони форсӣ-тоҷикӣ ба ҷойи забони арабӣ боис гардид, ки ашъори дузабонӣ падида ояд, зеро шоирону адибон наметавонистанд, ки ба қуллӣ аз забони арабӣ канор монанд. Устод Тоҷиддин Мардонӣ ҳолати рӯй овардани шуарои форсу тоҷикро ба ашъори дузабонӣ чунин шарҳ додааст: «Маълум аст, ки забони форсӣ-тоҷикӣ дар охири асри IX ва дар асри X нуфузи худро дар соҳаҳои адабию илмӣ Хуросону Мовароуннаҳр пайваста васеъ ва мустаҳкам намуда, забони арабро дар ҳама соҳаҳо танг карда мебаровард. Бо вучуди ин забони арабӣ мавқеи худро ҳанӯз пурра аз даст надода, миёни аҳли илму адаб ва дарбори шоҳони Сомонӣ мустаъмал буд. Аз ҳамин сабаб ҳам арабиғӯй миёни шоирони ин сарзамин чун анъана ҳамоно идома меёфт. Маҳз дар ин давра як гурӯҳ шоирони зулҳисонайн (дузабона) зухур намуданд, ки ҳам ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва ҳам арабӣ абёти баландмазмун ва пурбалоғат эҷод мекарданд» [2, 41].

Маҳз дар ҳамин давра ба шарофати шуарои дузабона санъати муламмаъ падида омад. Ин санъатро суҳанварону суҳаншиносон қариб як навъ таъриф намудаанд. Аз ҷумла, Рашидаддини Ватвот дар «Ҳадоиқ-ас-сеҳр фи дақиқ аш-шеър» дар бораи муламмаъ менависад, ки «ин санъат ҷунун бошад, ки як мисраи тозӣ ва яке порсӣ ва раво бувад, ки як байти порсӣ ва яке тозӣ ва ё ду байти тозӣ ва ду байти порсӣ ва ё даҳ байти тозӣ ва даҳ порсӣ биёваранд» [3, 63].

Минбаъд шоирони зиёди классики форсу тоҷик ба монанди Робияи Балхӣ, Шаҳиди Балхӣ, Салмони Соваҷӣ, Масъуди Саъди Салмон, Саъдӣи Шерозӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Ломеии Гургонӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Абдуллоҳи Қомӣ, Биноиву Сайидо ва дигарон ба ин санъат рӯй оварда, яке андаку дигаре зиёд дар он шеър эҷод намудаанд.

Анъанаи муламмаънависӣ дар асрҳои баъдина сусти идома ёфта бошад ҳам, дар ҳар қарне метавон шоиреро пайдо намуд, ки дар асри худ пешгомотарини шуарон замон дар муламмаънигорӣ шинохта шавад. Чунончи дар нимаи дууми асри XIX Шамсиддини Шоҳин (1858-1894) ҳамчун шоири муламмаънигори мумтози ин қарн зухур кардааст.

Дар замони Шамсиддини Шоҳин сохти феодалии Осиёи Миёна ва зулму истисмори ҳукумати подшоҳии Руссия ҳукумрон буд, ки ба ақибмондагиву пастравии вазъи иқтисодию маданияи мамлакат оварда расонид. Мардум аз зулму ситам ва бедодгариву беадолатии ҳокимону амирон ба танг омада, дар ҳолати бухрони шадиди иқтисодӣ қарор доштанд.

Дар ин замон аз аҳли илму адаб нафароне буданд, ки муомилаву рафтори зишту ваҳшиёнаи табақаҳои болоиро беиба, ошкоро дар асарҳояшон зерӣ тозиёнаи танқид гирифта, аз набудани ҳокимону вазирони боадлу оқил ва хирадманду фозил шикоят мекарданд. Аз ҷумла, Шамсиддини Шоҳин дар ин маврид мегӯяд:

*Қаҳонбинию ҳукмрониро дод
Сазовори он гурди фарзона бод,
Ки ҷон бар сари марди доно қунад,
Ба қоме, ки хоҳад, тавоно қунад.
Дихад ганҷу омӯзад асрори илм,
Қунад ҳосили мулк дар қори илм.
Чу омӯхт аҳкоми ҳикмат тамом,
Дихад мулки худро ба ҳикмат низом.
Ҳилофи амирони ин марзу бум,
Ҳуморо надонанд фарқе зи бум.
Дарего, ки ин аблаҳон беҳисанд,
Тавонгар ба зар, дар ҳунар муфлисанд...* [8, 533- 555]:

Дар қанори Шоҳин шоирону адибони шуҷоу тавоноӣ дигаре низ буданд, ки аз аҳволи бади замонаи ҳеш менолиданд. Ба ин ҳама ҳаводиси ногувор нигоҳ накарда, шуарову удабоӣ зиёде чун Аҳмади Дониш, Абдуллоҳи Қомӣ, Савдо, Возеҳи Бухорӣ, Тошхӯҷаи Асирӣ,

Хайрат, Мирзоазими Сомӣ, Парии Ҳисорӣ, Нақибхони Туграл, Искандархоҷаи Розӣ, Гулханӣ, Неъматуллоҳи Мухтарам, Садри Зиё ва даҳҳо шоиру донишмандони дигар ба эҷоди осори арзишманду гаронқадр машғул буданд.

Агар пешгоматарин носир дар ин замон Аҳмад Маҳдуми Дониш бошад, саромади назм, бешубҳа, Шамсиддини Шохин аст. Профессор Холиқ Мирзозода ба ин мавзӯ низ ишорат кардааст [4, 80].

Шамсиддини Шохин дар муддати умри кӯтоҳи худ (35 сол) асарҳои зиқиматро таълиф намуда, ки осори гаронбаҳову пураарзиш мебошанд. Шохин дар жанру анвои гуногуни адабӣ осор таълиф намудааст. Ӯ аз суннатҳои бадеӣ ва анъанаи адабиёти классикӣ мутаассир гардидааст. Х.Мирзозода ин ҷанбаи эҷодии Шохинро чунин баён менамояд: «Шохин аз шоиронест, ки барои дар ҳамаи шаклҳои адабиёти классикӣ асар навиштан ва барои давом додани шакл ва анъанаи адабиёти классикӣ кӯшидааст. Вай дар шакл аз адабиёти классикӣ фоида бурда, мазмуни нави асри ва фикрҳои тараккипарвариро акс кунонидааст» 4, 80].

Бемуҳобо, шоирону адибони классики мо аз фарҳангу забону адабиёти араб истифода бурдаанд. Ин раванд аз вуруди дини ислом ба манотиқи Мовароуннаҳру Хуросон маншаъ гирифта, то ҳол идома дорад. Шохин низ аз ин шеваи таъсирпазирии адабиёти классикӣ мутаассир гардидааст. Аз ҷумла, аслу сарчашмаи маснавии «Лайливу Мачнун»-аш, ки дар пайравии Низомии Ганҷавиву Хусрави Деҳлавӣ эҷод шудааст, ба адабиёти араб мерасад. Ҳамчунин таъсирпазирии Шохин аз забону адабиёти араб дар истифодаи таркиботу таъбироту ҷумлаҳои арабӣ, ба хусус дар «Бадоеъ ас-саноеъ», иқтибосоту талмехоти фаровони қуръониву аҳодиси набавӣ, зарбулмасалу мақолҳои тозӣ, қасидаву ғазалиёту абёти муламмаъ ва амсоли ин бештар зоҳир мегардад.

Муламмаъ дар эҷодии Шохин мавқеи устуворро ишғол мекунад. Қасоиду ғазалиёти муламмаъ ва абёти ҷудогонаи ширу шакари ӯ гувоҳ ба он аст, ки ӯ миёни шуарои ҳамазамонаш дар баробари забони модарии хеш аз забони арабӣ иттилоъи комил дошта, дар санъати муламмаъ беназир будааст. Ва тавониста, ки дар ин ҳунари адабӣ гоми муваффақонае бардорад. Х. Мирзозода муваффақияти шоирро дар нимаи дууми асри XIX беҳамто хондааст [4, 80].

Мавзӯи муламмаоти Шохин гуногун буда, дар мадҳу ситоиши амирон, ҳаҷви ашхоси манфур, ифшои камбудихову нуқсонҳои

замони хеш, мавзӯҳои ошиқонаву орифона суруда шудаанд. Шоҳин дар эҷоди қасида низ аз сохту бофти қасоиди классикӣ пайравӣ карда [6, 114], дар ситоишу васфи амирон аз санъати баланди суханварӣ истифода кардааст. Чунончи дар мадҳи Амир Абдулаҳадхон, ки аз амирони сулолаи Мангитияи амортаи Бухоро буда, солҳои 1885-1910 ҳукмронӣ кардааст, қасидаи муламмаи зебӯе гуфта, ӯро дар беҳтарин сурат ситоиш намудааст:

*Ҳуснат фузуду меҳри ту кам шуд зи ошиқо,
Альона мо нурику камо кунта собиқо!
Доништам он, ки бо ту вафо нест, варна ман
Карран аҳазту минка алағҳади мавсиқо!
Мо борҳо муоҳада кардем бар ту, лек
Мо кунти билъухуд камо кунти восиқо!
Гуфти ба васли хеш навозам туро шабе,
Ҷаррабту мо вағадти биҳи ласти содиқо!
Дил барнадорам аз ту, агар ҷон диҳам зи бас
Алқалбу ошиқун бики ва-р-рӯҳу шойиқо!
Аз хатту холу кокулу зулфат румузи шиқ,
Қад ашқалат алайи кашиқол мантиқо!
Кам кун ҷафо, ки аз ту шиқоят ҳамебарам,
Индаламир из ҳува билъадли фойиқо!
Шоҳе, ки аз сиёсати ӯ беҳтар аз асас
Инналбуюта йухрасу ман кона сориқо!
Шоҳанишаҳе, ки миҳҷаи тӯғаи ҷу офтоб,
Йамҳуззалом мин дуҷишдаҳ биллиқо!
Гардун ба ҷойи об кунад пур зи шаҳди ноб,
Лав лока лассиқояти билмоъ идҳиқо!
Шоҳин чи гуна ҷодаи мадҳат ба сар барад,
Фоқассамо мадҳаҳу ҳайҳота-л-арбақо?! [7, в; 63, а-б].*

Тарҷумаи мисраъҳои арабӣ:

*Ҳоло мо туро чунон намебинем, ки дар собиқ будӣ.
Борҳо аз ту аҳду паймон гирифтам.
Дар вағдаҳоят чунонки содиқ будӣ, он гуна нестӣ!
Қалб ошиқи туву рӯҳ шайдои ту.
Онҳо бар ман чун шакли мантиқӣ намудор шуданд.
Назди амуре, ки дар адл дастболост.
Хонаҳоро касе, ки дузд буд, посбонӣ мекунад.
Торикиву тирагии даҳро бо разм маҳв месозад.*

Агар гӯяд, онро бо об лабрес кунад.

Гардун мадҳатро ба осмонҳои баланди дур бардоштааст.

Қасидаи мазкурро метавон ба ду бахш тақсим намуд: бахши аввал шикоят аз ошиқу бахши дуюм изҳори шикваву гила ба амири одилу кордон. Дар бахши якум шоир аз маҳбубаи худ нола намуда, мегӯяд, ки чун ҳусну ҷамоли ту зиёда гардид, меҳри ту кам шуд ва дигар туро чун пештара намебинам. Чун донистам, ки дар ту ҳеҷ вафое нест, бо вучуди ин борҳо аз ту аҳду паймон гирифтам. Ҳар боре бо ман паймон бастӣ, дар он устувору бовафо набудӣ. Ҳатто боре ваъда кардӣ, ки шабе дар висоли ҳам бошем, ин ваъдаатро низ санҷидам, аммо бовафо набудай! Бо вучуди ин ҳама бевафоӣҳоят ҳаргиз дил аз ту барнакандам, ҷуз он ки ҷон бидиҳаму қалбу рӯҳи ман ошиқу шайдои ту боқӣ монад. Ин ҳама дуриву хичрони ту бар ман ҷунон гардид, ки гӯё ҳолу кокулу зулфи ту забон баровардаву ҳарф заданд.

Сипас шоир дар байти ҳафтум ба шикояту гила пардохта, изҳор медорад, ки ин ҳама ҷабру ҷафоятро аз ман кам кун, ки аз ту бар амире шикоят мебарам, ки дар адолат дастболост. Ё ҷунон подшоҳест, ки дар ҳукуматаш дуздоне, ки қаблан ба ин амал даст мезаданд, хонаҳои мардумро хубтар аз посбонон ниғаҳбонӣ мекунад. Парчами ё чун офтоб дурхшиш мекунад, ки тамоми торикиҳои дунёро махву нобуд месозад. Ин ҳама адолату фазли ўст, ки агар ба гардун гӯяд, ки борон бирез, он ба ҷойи борон заминро аз шахду шакар лабрес месозад. Вақте ки васфи ту ҷунин аст, ин Шохини нотавон ҷӣ тавр ба мадҳи ту пардозад, ки гардун васфу ситоишатро ба осмонҳои баланди дур бурдааст.

Ҷунончи мушоҳада гардид, мисраъҳои тоҷикӣ бо мисраъҳои арабӣ хеле муносибу салису равои сурат гирифта, ки барои боз ҳам равшантар ифода кардани ғояту мақсуди шоир мусодиат намудааст.

Шоир дар мадҳи амир аз тавсифоти шоиронаи баланд истифода кардааст, ки беихтиёр хотиру диққати ўро ҷалб мекунад.

Қасидаи мазкур дар «Куллиёт» (-Душанбе, 2006) пурра зикр нашудааст. Гузашта аз ин, ҷойивазкунии мисраъҳо ба маъниву мазмуни абёт ҳалали ҷиддӣ ворид сохтааст. Мисраъи дуюми байти шашум ба ҷойи мисраи якуми байти панҷум қарор гирифта, мисраъи дуюми байти шашум ва мисраъи аввали байти панҷум аз матни шеър афтодаанд. Ин амал боис гардида, ки дар маънии байт як навъ ҳаробӣ падида ояд. Ҳамчунин дар «Куллиёт»-и мазкур мақтаи қасида оварда нашудааст.

Қасидаи мазкур яке аз беҳтарин намунаҳои ашъори муламмаи Шохин ба шумор меравад, ки дар асри худ назир надорад.

Муламма дар ғазалиёти Шохин низ мақоми намоён дошта, хеле ҷолибу муассир сурат гирифтааст, ки байни оҳанги арабиву тоҷикӣ як навъ муносабату ҳамоҳангӣ ба миён омадааст. Шоир дар ғазалҳои ошиқонаву орифона аз муламмаот хеле зиёд истифода намудааст. Чунончи дар ин ғазал ишорат менамояд:

*Изо таҳочамакалҳамму фаирибилақдоҳ,
Фарубба мушкилин инҳалла мин зучоҷати роҳ.
Ба ёди зулфу руҳаи нағзарад шабе бар ман,
Ки хуни дида нарезам, зи шом то ба сабоҳ,
Мағӯ, ки дарди ғамаш дар дил аз қучо омад,
Раъайту фил-ҷусаси кайфа йанфадуларвоҳ.
Хати руҳат, ки аз он сеҳри Сомирий варақест,
Лақад раъоҳу фаалқал-Калим билалвоҳ.
Ба дастӣ тири мугон тавба кардаам зи вараъ,
Фамо ағӯду лав анбоқ ҳуссаматаиннасоҳ...[7, в; 14, а].*

Тарҷумаи мисраъҳои арабӣ:

*Вақте ки андӯҳ ба ту ҳуҷум мекунад, қадаҳ биёру бинӯи,
Зеро гоҳ мушкилот аз иншии май ҳал мешаванд.
Дидам, ки аз қисадҳо чӣ гуна ҷонҳо бурун мераванд.
Чун Калим ўро бидид, лавҳаҳоро раҳо кард.
Тамоми носеҳон насиҳат кунанд ҳам, барнамегардам.*

Шоир дар ғазали мазкур шароби ишқу муҳаббатро рафъкунандаву маҳвкунандаи ғаму андӯҳ доништа, таъкид мекунад, ки бисёре аз мушкилиҳо аз қадаҳҳои шароб ҳал мегарданд. Ёду хотири ӯ маро ба худ ҷунон банд сохтааст, ки шабе бе ёди зулфу руҳаш намегузараду ҳама шаб то ба субҳ аз дида хун мегирям. Бар ман мағӯ, ки ғами дил аз қучо падид омад. Ин ғам ба манзалатест, ки ҷонҳо аз ҷасад берун меоянд. Рухсори ту чун сеҳри Сомирист, ки Мӯсо – Калимуллоҳ (а) аз дидани он лавҳаҳоро раҳо кард. Қиссаи сеҳри Сомирий ва қавми Мӯсо (а) дар сураи Тоҳо (оятҳои 83-98) омадааст. Вақте Мӯсо (а) бо шитоб аз миёни қавмаш ба кӯҳи Тӯр меравад, Сомирий аз ғайбати паёмбар истифода карда, бо сеҳраш гӯсолаи заррин сохта, қавми Мӯсоро ба парастии он меҳонад, ки баъдан эшон гӯсолапараст мешаванд. Сипас Мӯсо (а) омада, Сомириро аз қавмаш дур месозад ва дубора онҳоро ба яктопапрестӣ меҳонад.

Шоир дар идома мегӯяд, ки ман ба дасти пири муғон аз рӯйи парҳезгорӣ чунон тавба кардам, ки дигар тамоми насихаткунандагону воизон насихатам кунанд ҳам, аз роҳи худ барнамегардам. Дар ғазали дигаре матлаъу мақтаи он бо абёти муламмаъ зинати дучанд ёфта, ба оҳанги тоҷикиву арабӣ ороставу пероста шудааст.

Ба санои ту, ки очиз бувад аз вай идрок,

Наҳну ло нақдиру из айна ано, айна санок...

То чӣ арзад, ки ба пойи ту фишионад Шоҳин

Кона ли муҳҷатун из ҷиғту ҷағалноҳу фидок [7, в; 31, а-б]

Тарҷумаи мисраъҳои арабӣ:

Мо нотавонем, пас ман кучову санои ту кучо?!

Ҳамоно як ҷон дошам, омадам ва онро фидои ту кардам.

Дар ин ғазал шоир изҳор медорад, ки дар баробари маҳбуби ҳақиқии худ очизу нотавон аст, ки барои сано гуфтан ҳеҷ қудрате надорад. Аз он рӯ, ки ҳеҷ дороие надорад, ки бар ту фидо созам, омадам, ки як ҷони доштаамро фидоят созам.

Расул Ҳодизода дар мавриди мавзӯоти ишқии Шоҳин ва татаббӯи ӯ аз мавзӯоти анъанавии классикӣ менависад, ки «Мавзӯи ишқ ва образи ошиқ, ки дар назми классикӣ форсу тоҷик мавзӯи ҷовидонӣ ва анъанавӣ ба шумор меравад, дар назми Шоҳин низ мавқеи муҳимме ва асосие дорад [5, 84].

Дар баробари қасидаву ғазалҳои муламмаъ дар маснавиҳои шоир, ба хусус дар маснавии “Лайливу Мачнун” низ абёти ширу шакари зебову шево ба назар мерасад. Абёти муламмаъи маснавии мазкур бештар дар ситоиши Офаридгор ва ситудани ҳазрати Муҳаммад (с) суруда шудаанд, ки дар аксар маворид дар матлаъи маснавиҳо омадаанд. Аз ҷумла, достони “Лайливу Мачнун”-ро бо ин абёт оғоз намудааст:

Алҳамду лилмулҳими-л-ҳақоик

Вашиҷукру лилмунъими-д-дақоик.

Мо аъзаму шаънуқ ай Худованд,

Ҷуз худ зи ҳама бурида пайванд [7, в; 133, б].

Тарҷумаи байти арабӣ:

Санову ситоиш ба илҳомбахши ҳақиқатҳо

Ва шукру атоқунандаи дақиқаҳои зиндагӣ.

Албатта, шоир ин ҷо барои бобаракату пурхайр шудани асари хеш маснавиро бо ёду зикри Худо ва бо истифода аз абёти муламмаъ оғоз менамояд, ки хеле ҷолибу диққатҷалбкунанда аст.

Ва ё маснавии таҳти унвони “Фи наъти Набӣ алайҳиссалом” (*Дар наъти Паёмбар, салому дуруд бар ӯ бод*) бо ин матлаъ шурӯъ шудааст:

Ай хутбаи ту ба олами пок,

Лав лока ламо халақтулафлок [7, в. 135 а].

Тарҷумаи мисраи арабӣ:

Агар ту намебудӣ, оламро намеофаридам!

Шоир ҳангоме ба ситоиши ҳазрати Мухаммад (с) мепардозад, нахуст каломашро бо сухани он ҳазрат оғоз менамояд. Ин як навъ эҳтирому қадрдонии ӯ нисбат ба Паёмбар (с) бошад ҳам, аз ҷиҳати дигар баҳрабардории ӯро аз аҳодиси набавӣ нишон медиҳад.

Ҳадиси мазкур назди шуарову урафо машҳур буда, онро дар ситоишу манқабати Паёмбар (с) месароянд. Аммо аз нигоҳи муҳаддисону фақеҳон аз ҷумлаи аҳодиси сохтаву бофта ба ҳисоб меравад.

Мутаассифона, ин байт, ба сабаби ошноӣ надоштан ба ҳадиси мазкур ва мазмуну шарҳи он, дар матни “Куллийёт” бо иштибоҳи ҷиддие ҷоп шуда, мазмуни ҳадисро баръакс ифода кардааст. Байт дар “Куллийёт” чунин омадааст:

Эй хутбаи ту ба олами пок,

Лав лока лимо халақталафлок? [8, 322].

Дар ин сурат маънои мисраи арабӣ чунин мешавад: “Агар ту набудӣ, барои чӣ афлокро офаридӣ?”.

Ҳамин тариқ, анқариб дар тамоми жанрҳои шеърӣ осори Шамсиддини Шохин муламмаъот ва абёти ширу шакарро дучор меоем, ки аз хунари волои ӯ дар ин санъат гувоҳӣ дода, аз беҳтарин намунаҳои шеърӣ дар асри шоир ҳисоб меёбанд. Дар нимаи дуҷуми асри XIX шоиреро пайдо карда наметавонем, ки дар муламмаънигорӣ ба пояи Шамсиддини Шохин бирасад. Бо назардошти ин ҳама, метавон гуфт, ки Шохин идомадиҳандаи барҷастаи анъанаи муламмаъсароӣ дар асри XIX мебошад.

Китобнома

1. Абдулҳодӣ, Қиндил. Фунун аш-шиър ал-форисӣ / Қиндил Абдулҳодӣ. –Бейрут: Дор ал-Андалус, 1402/1981. – 395 сах.

2. Ватвот, Рашидаддуни. Ҳадоиқ-ас-сеҳр фӣ дақиқ аш-шеър / Рашидаддуни Ватвот / Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Аббос Иқбол. –Техрон: Маҷлис, 1308. – 150 саҳ.
3. Мардонӣ, Тоҷиддин. Саҳифаҳое аз равобити адабии Арабу Аҷам (гузашта ва имрӯз) / Тоҷиддин Мардонӣ. –Душанбе: Ирфон, 2010. – 236 саҳ.
4. Мирзозода, Х. Шамсиддин Шохин / Х.Мирзозода,. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. - 258 саҳ.
5. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX. Қисми аввал / Р.Ҳодизода. –Душанбе: Дониш, 1968. – 293 саҳ.
6. Ҳодизода Р. Шохин / Р.Ҳодизода. –Душанбе: Дониш, 1974. – 140 саҳ.
7. Шохин, Шамсиддин. Девон / Шамсиддин Шохин, Дастнависи №785/3, махфӯз дар ганҷинаи Маркази мероси хатии АИ ҚТ.
8. Шохин, Шамсиддин. Кулӣёт / Шамсиддини Шохин. Таҳия ва тавзеҳоти Музаффар Муҳаммадӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. - 640 саҳ.

АНЪАНАИ МУЛАММАӢНИГОРӢ ДАР АСРИ XIX

(дар мисоли ашъори Шамсиддини Шохин)

Дар мақола, ки ба муносибати 160-умин солгарди Шамсиддин Маҳдуми Шохин (1858-1894) навишта шудааст, маҳорати истифодаи санъати шеърӣи муламмаъ ва мақоми он дар ашъори шоир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқ дар навбати аввал муламмаъро аз нигоҳи истилоҳ дар асоси осори илмӣи суҳанварон шарҳ дода, сипас мавқеи онро дар ашъори Шамсиддини Шохин баён сохта, мақомашро дар муламмаъсарой дар замони шоир нишон додааст.

Калидвожаҳо: Шамсиддини Шохин, шоир ва нависандаи тоҷик, муламмаъ, анъана, қасида, ғазал, маснавӣ, суҳанвар.

ТРАДИЦИИ СОЧИНЕНИЯ МУЛАММАӢ В XIX ВЕКЕ

(на примере поэзии Шамсиддина Шохина)

В данной статье рассматривается использование поэтического искусства муламмаъ и его место в поэзии Шохина. Исследователь в первую очередь объясняет терминологическое значение слова муламмаъ на основе взглядов учёных литературоведов, затем определяет её место и значение в поэзии Шамсиддина Шохина, показывает мастерство поэта в написании муламмаъ.

Ключевые слова: Шамсиддин Шохин, таджикский поэт и писатель, муламмаъ, традиция, касида, газель, месневи, красноречивость.

TRADITIONS OF MULAMMA IN THE 19-TH CENTURY

(in the example of poetry Shamsiddin Shokhin)

This article, written on the 160th anniversary of Shamsiddin Mahdum Shahin (1858-1894), discusses the ability to use the poetic art of Mulam and its place in the poetry of the poet. The researcher first of all explains the terminological meaning of the word mulamma based on the views of literary scholars, then determines its place and meaning in the verses of Shamsiddin Shahin and shows skill in writing mullam during the poet's life.

Keywords: Shamsiddin Shokhin, Tajik poet and writer, mulamma, tradition, qasidi, ghazals, masnavi, eloquent.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Аълохуча - аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: +992937058405, e-mail: xolov.a@list.ru.

Сведения об авторе: Аълохуджа Холов - аспирант Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, тел.: +992937058405, e-mail: xolov.a@list.ru

About the author: Alokhuja Kholov – graduate student of the Institute Language and Literature of the Academy of Sciences of Republic of Tajikistan, тел.: +992937058405, e-mail: xolov.a@list.ru.

ЗАБОНШИНОСӢ

ТДУ-809, 155.5

ТҚД 81.2И-13

ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНӢ ВА ҚОФИЯ ДАР ҒАЗАЛҲОИ
ШАМСИДДИН ШОҲИН

Темурова Момагул

Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ

Шамсиддин Шоҳин аз лиҳози арзиши афкори иҷтимоӣ ва ҳунари дар муҳити адабии Бухоро баъди Аҳмади Дониш шахсияти дуҷум буд. Аз замона ва «ҳарифони кинозмой» [3, 162] ҷабри зиёд дида, ҷавонмарг шуда бошад ҳам, номаш, ҳунараш дар таърихи адабу фарҳанги мо ҷойгоҳи хос дорад. Садри Зиё аз ӯ ҳамчун шоири тавоно ёд кардааст:

*Вале он қадар буд ўро гурур,
Ки аз хизмати шоҳ будӣ нафур.
Бад-он поя будӣ гаюру далер,
Ки инъоми шахро намудӣ ҳақир* [5, 127].

Воқеан ҳам Шоҳин ҳамчун шахсият ва шоир дар рӯзгораи мисли Аҳмади Дониш бемонанд буд. Вале, мутаассифона, сарнавишт ва ҳунари ӯ, ки мелоки ҳунари ва ғазалҳои иҷтимоии замони зиндагии шоир мебошад, то ба имрӯз, ба дараҷае ки лозим асту месазад, арзёбӣ нашудааст. Дар ин мақола хостем ба қадри қудрат дар боби ҳунари қофияандешиҳои Шоҳин дар ғазал чанд нуктаро баён кунем.

Гузаштагони мо қофияро яке аз рукнҳои аслии шеър донистаанд, аз ҷумла Шамси Қайси Розӣ «сухани беқофиятро шеър» намешумурд [3]. Қофия ба ҷуз он ки шеърро аз наср фарқ мекунонад, ҳамчунин дар шеър таносуб ва оҳанг эҷод намуда, таъсири оҳангнокии онро меафзояд, ҳар калимаро таҳхис медиҳад, зебоии шеърро ваҳдат мебахшад, фикру эҳсосро танзим мекунад, миёни шаклу мазмун таносуб ба вучуд меоварад, унсури қолабсоз аст, тасвирҳо ва маониро вусъат мебахшад.

Шоҳин дар эҷоди шеър, аз ҷумла ғазал, шаклҳои гуногуни қофияро корбаст ва риоя карда, ба ғазалҳояш ватҳи ҳунари бахшидааст. Аз ин назар, сохти қофия дар ғазалҳои шоир вижагиҳои хос дошта, намоёнгари ҳунари қофияандешии ӯст.

Қофия дар ғазалҳои Шоҳин ҳамчун унсури низомсоз хусусияти ҳоси мазмунсозӣ ва зебоишиносӣ низ дорад. Аз ин ҷиҳат луғоти шеъри

шоир ороишоти ҳисси дошта, баёнгари таассурот ва андешаҳои муассири ӯст. Ҳамин равиш муносибати Шоҳинро ба ҳама гуна шаклҳои забони муайян карда, ба онҳо хусусияти ифоданокӣ медиҳад. Бинобар ин, шеъри ӯ, аз ҷумла ғазалҳояш, аз калимоти нарму пурмаънӣ, исмҳои ғайримаъмулӣ (**кибриё, тирабахтӣ, содалавҳӣ, камолхона, гӯшанишин...**), феълҳои маҷозӣ пур мебошанд. Ба ин тартиб Шоҳин талош кардааст, ки бо интиҳоби калимаҳои сермаъно ва муассир ҷанбаи маъноӣ ва ҳиссии ғазалҳояшро тақвият бахшад. Ин хусусият дар таҷрибаи қофияандешии Шоҳин ҷолиби диққат мебошад.

Шоҳин барои қофия аксаран калимаҳоеро интиҳоб кардааст, ки таъсири ҳисси ва маъноии зиёд доранд. Ба ифодаи дигар, калима ё худ лафз дар қофия барои шоир ба манзалаи ҷисм буда, маънӣ рӯҳи он аст. Ба андешаи соҳиби «Шеър-ул-Аҷам», «иртиботи ин ду бо ҳам иртиботи рӯҳ аст бо ҷисм, ки агар он нотаваон шуд, ин низ нотаваон хоҳад буд» [7, 231]. Аз ин мавқеъ Шоҳин дар қофияи ғазалҳояш бештар алфози нозуку латиф, суфтаву соф, равону ширин, баланду матин ва шавқангезро ба қор гирифтааст, ки баёнгари хусусияти сабки ӯ низ мебошад.

Дар ин равиш хусусияти лафзи қофияшавандаро талаффузи ғайриодии он, ки бо маънӣ омехтааст, муайян мекунад. Дар ғазалҳои Шоҳин, ба ифодаи Ю. М. Лотман, «бо қофия он ҷузъи мундариҷа шурӯъ мешавад, ки хусусияти муҳими шеърро ташкил медиҳад» [5, 37]. Аз ин назар, дар қофияандешии шоир, пеш аз ҳама қоркарди мазмун ва тасвирифаринӣ арзиши хос дорад.

Яке аз ҷилваҳои офариниш ва ороиши қофия дар таҷрибаи Шоҳин интиҳоби калима барои густурдани суҳан ва офариниши тасвир мебошад, ки ба нахве баёнгари озодии шоир дар интиҳоб низ ҳаст.

Шоҳин замоне, ки осорашро меофарид, таъсири сабки ҳиндӣ дар ҳавзаи адабии Бухоро низ ҷашмгир буд. Аз ин назар, барои Шоҳин лафзе, ки ҳукми қофия шуданро дорад, танҳо баёнқунандаи як манзури сода набуд, балки арзиш ва аҳамияти хоси ҳунари низ дошт, ки ҳаёлангезӣ ва оҳангнокии ҷузъи он буд. Бинобар ин, шоироне мисли Шоҳин дар вақти интиҳоби қофия ба робитаи калимаҳо бо якдигар, диққат медоданд.

Дар забон миқдори калимаҳое, ки метавонанд бо ҳам қофия шаванд, зиёд аст. Вақте ғазалиёти Шоҳинро қиёсан аз назар мегузаронем, мушоҳида мешавад, ки шоир аз калимаҳо ва сохтҳои мухталифи қофия огоҳона истифода кардааст. Дар ин миён сохтҳои

қофияи "оҳ" (роҳ, кулоҳ, нигоҳ, сиёҳ, дастгоҳ ва ғ.), «илҳ» (қотилҳ, ботилҳ, анодилҳ, дилҳ, мушқилҳ, гилҳ, манзилҳ ва ғ.), «анг» (фаранг, танг, ланг, наҳанг, хаданг, ранг, чанг, банг, паланг ва ғ.), «аро» (симбаро, чаро, дидадаро, кӯҳнасаро, дигаро, асаро, баро, саро...), «он» (фаттон, райҳон, домон, ғолияфшон, намакдон, парешон, хон, саноҳон...), «ед» (сафед, умед, калид, навид...), «об» (гулоб, хубоб, уқоб, хизоб, шароб, итоб, ҷавоб...) ва ғайра дар эҷодиёти шоир имтиёздоранд, ки ба тамоюли мазмунсозии ӯ саҳт пайванд меҳӯранд. Муқоиса нишон медиҳад, ки дар баъзе сохтҳои қофия миқдори калимаҳо зиёд буда, дар баъзеи дигар кам аст, мисли «иф» (шариф, ташриф, тавсиф, ҳариф, радиф...), «ок» (идрок, пок, хок, ҳалок, мисвок...), «ол» (камол, завол, сол, иқбол, вубол...), «ил» (ҷамил, сабил, нил, бахил, залил...) ва ғайраҳо.

Аммо ҳунари шоир дар истифодаи сохтҳои гуногуни қофия, ки дар ғазалиёташ ба назар мерасад, баён шудааст, ки намунаҳои онро зикр мекунем: «-ост», «-аст», «-ҳар», «-им», «-ол», «-ал», «-ор», «-онист», «-об», «-ох», «-анист», «-ир», «-ан», «-ат», «-ун», «-ум», «-оз», «-аб», «-он», «-ам», «-анд», «-ор», «-о», «-анг», «-ид», «-ас» ва ғайра.

Чунонки ба мушоҳида расид, сохтҳои «-он», «-анд», «-ост», «-аст», «-ох», «-аста», «-оз» ва ҷанде дигар дар ғазалҳои Шохин бештар такрор шудаанд. Баъзе сохтҳо, аз ҷумла «-ог», «-ақ», «-ик», «-оч», «-оҳ» кам мавриди истифода қарор гирифтаанд. Сохтҳои қофияи ғазалиёти Шохинро аз назар гузаронида, метавон мизони содагӣ ва нармӣи қофияро низ муайян кард. Сохтҳои мисли «-он» (ҷон, арзон, каримон, зиндон, гиребон, гулистон, марҷон, ҷавгон), «-об» (тоб, об, маҳтоб, мизроб, дӯшоб...), «-о» (ҷудо, раҳо, даво, қазо, чаро, ҷиҳо...), «-анд» (банд, баланд, қанд, каманд, даванд, каланд, саманд, ҷанд, пайванд, гиламанд, писанд...), «-анда» (ҳанда, банда, ганда, даванда, қанда, басанда, раванда, ҷанда, паранда...), «-оҳ» (моҳ, шоҳ, коҳ, роҳ, огоҳ...), ва монанди инҳо гувоҳи латоғат ва равонӣи қофияҳои истифодакардаи Шохин мебошанд.

Яке аз афзалиятҳои ҳунари Шохин он аст, ки қофияҳои таниндорро, ки бо сохтҳои **-онаш**, **-аш**, **-ораш**, **-ӯш**, **-аш** хатм мешаванд, ҳунармандона қорбаст кардааст. Шохин ба қофияҳои, ки оҳанги таманно ва боодабона доранд, ҷунонки баъзеашон бо садоноки баланд (**о**, **и**) хатм мешаванд, диққати бештар додааст.

Шоир ба ҷойи ҳарфи рағӣ низ аксаран аз ҳарфҳои равон, мисли **н**, **м**, **л**, **а**, **х**, **б** истифода кардааст, ки намунаи он дар ғазалҳояш зиёданд. Ин

тарзи истифода нишонаи рӯҳияи нарму латифи худи шоир низ мебошанд. Ин дар ҳолест, ки аз равии **ғ**, **ъ**, **қ** ба нудрат истифода кардааст.

Шафеъии Кадканӣ таъкид мекунад, ки «яке аз муҳимтарин ҳунарҳои қофия дар як шеър таъсирест, ки дар ҳифзи ваҳдати эҳсос ва ҳолати ҳунарманд дорад. Ҳангоме ки қофия меояд, хонанда ё шунаванда ба ёди қарина меафтад ва аз он қарина матолиберо, ки ба он пайвастагӣ доранд, тадоъӣ мекунад ва ин тадоъӣ боис мешавад, ки ваҳдати зеҳнӣ ва ҳолати куллии тааммулоти шоир ба хонанда мунтақил шавад» [6, 79]. Тарзи қофиясозии Шохин ба воситаи қофия ва унсури қофиясоз танини хосеро дар ғазал эҷод кардааст, ки намунааш калимаҳои (фарёдаш, додаш, истибдодаш, устодаш, бунёдаш, муборакбодаш, ёраш, ободаш ва ғайра) аз ғазале мебошад, ки бо байти

Дили бечора, ки ҳар шаб ба фалак фарёдаш

Мебарад, кист, ки аз зулф ситонад додаш [5, 130].

сар мешавад ва овози **-ш** дар калимаҳои қофияшуда «оҳанги шеърро ба вучуд оварда, ҷаҳони ҳоси берунии бевосита ҳисшавандаи шоиронаро эҳё кардааст» [2, 191].

Яке аз хусусиятҳои дигари тарзи қофиясозии Шохинро коркарди ҳунармандонаи мусаввитаҳои баланд мушаххас месозад, ки далели огоҳии шоир аз вижагиҳои таъсири равонӣ ва маънавии он мебошад. Ғазалҳое, ки қофияи онҳо бо мусаввити баланд хатм мешавад, оҳанги рӯҳбахш дошта, ба хонанда таъсири равонӣ мебахшанд. Ин гуна қофияҳо устувории сохтори ғазалро низ таъмин мекунад.

Аз ин ҷиҳат таҷрибаи шоирӣ Шохин дар коркарди ҳуруфи қофия ҷолиб ва ҳунармандона сурат гирифтааст. Вақте ки дар ғазалҳои ӯ ҳуруфи қофия, аз ҷумла ҳуруфи равиро мушаххас карда, мутаносибан бо мундариҷаи ғазал маънии калимаҳои қофияро таҳлил мекунем, ҳунармандияш ҷашмрас аст. Дар ин замина калимоти қофия на фақат мусиқӣ ва оҳанги ғазалро камол бахшидаанд, балки тобишҳои маъноии онро низ густариш додаанд. Аз ҷумла истифодаи **-а** ва **-н**, ки дар охири феълҳо ба маънии сифати касе ё чизе тобишҳои маъноии қофияро афзудааст. Ҳарфҳои **-о** ва **-н** дар қофияи ғазали поён чунин хусусият доранд:

Бурида бод забони суҳанварони замон,

Зи бас ба таънаи Шохин кушодаанд забон.

Хирад қай аз сари тавфиқ мекунад инсоф,

Шавад ба дидаи таҳқиқ ин нухуфта аён,

*На дар маҳосини атвораи аз асаре,
На дар макорими ахлоқи аз адил нишон...
Чӣ мекуни гила аз мардуми замон, Шоҳин,
Ба гӯши хар натавон дод ҳарза бонги азон.
Гузор, то ки занад шиква аз ту аҳли ҳасад,
Саги гурусна бихил, то биафиурад анбон [5, 178].*

Агар ба ифодаи Шамси Қайси Розӣ бигӯем, ки коркарди ин унсури қофия дар охири мисраъ на фақат ба номҳо «фоидаи (натиҷаи – шарҳи мо) чамъ» [5, 188] бахшидааст, мисли равон, камбағалон, қирон, онакалон, ҷаҳон, балки дар якҷоягӣ маънӣ ва мазмуни ғазалро тақвият медиҳад. Шоҳин ба ин тарзи қофиясозӣ таваҷҷуҳи хос доштааст, барои намуна ҷиҳати дарку таъсири ҳунари ва маънавии ҳаракати ҳои ҳаваз (а) байтеро аз як ғазали ӯ меорем:

*Хокам ба сар, ки бе ту дар майхона
Май хӯрдаму ханда мезадам мастона [5, 311].*

Ҳадафи Шоҳин аз истифодаи ҳарфу ҳаракат дар қофия тақмил бахшидани таносуби сохт ва мундариҷа мебошад. Муқоиса нишон медиҳад, ки қофия ваҳдати шакливу маъноӣ сохти ғазалҳои ӯро тақмил бахшидааст. Сохтори ғазали поёнро, ки бо байти

*Ба ҳавои лабу дандони ту, эй офати ҷон,
Гаҳам аз дида ҷакад лӯлӯ, гоҳ марҷон*

шурӯъ мешавад, маҳз ҳамин гуна ваҳдат ва устуворӣ бахшидааст.

Дар байти иқтибосшудаи ин ғазал калимаҳои ҳамқофияи **ҷон** ва **марҷон** ва дар байтҳои дигар **фигон**, **миён**, **поён**, **равон**, **даҳон** ва **ҷавон** илова бар -он ҳарфҳои -ҳ ва -в низ омили ваҳдат ва устувории сохтори ғазал мебошанд. Сохтҳои қофия, ки маркази савтиро дар ғазалҳои Шоҳин ташкил медиҳанд, низ омили устувории сохтори он аст. Ифоданокии ин унсури қофия бар тақрори овоиву оҳангии алфоз асос меёбад, ки ба ифодаи Л. Тимофеев «таъйини фардиву ҳисси» [9, 147] дар шеър тақмил мебахшад. Дар поён қиёсан калимаҳои қофияшудаеро аз ғазалҳои Шоҳин иқтибос мекунем, ки онҳо маркази савтии қофияро ташкил дода, ягонагии мундариҷавию зебоишинохтии ғазалро ба вучуд овардааст: **ҷон**, **марҷон**, **фигон**, **миён**, **поён**, **равон**, **даҳон**, **ҷавон**, **ирфон**, **нишон**, **нуксон**, **бедармон**, **вайрон**, **ниҳон**, **гардон**, **сустпаймон**, **ғалтон**, **домон**, **ҷонон**, **маҳон**, **забон**, **тобистон**, **ҷаҳон**, **яксон**, **султон**, **тифлон** ва ғайра.

Таҳлили қиёсии қофияҳои (-он) дар ғазалҳои Шоҳин нишон медиҳад, ки шоир ба воситаи ин қофия ба шакл ва мазмуни ғазал

ягонагӣ бахшида, зарби мусиқии қофияро низ ба назар гирифтааст. Дар баъзе мавридҳо шоир аз ғанои қофия чашм пӯшида, такрорро низ ба қор бурдааст, вале ин амал ба сохтори умумии ғазал осебе нарасондааст.

Дар бисёре аз ғазалҳои Шоҳин қофия паҳлуи дигари ҳунари ӯро менамояд. Яъне таносуби аҷзои байти ғазал бо қофия дар тарзи ниғориши Шоҳин ифодагари нақши оҳангнокии ин унсuri сохтории шеър аст. Ба ин тартиб, яке аз нақшҳои қофия дар ғазалиёти Шоҳин «ҷазби калимот ва асвотест, ки бо он ташобеҳ дошта бошад ва ин як қонуни ом дар саросари осори адабии манзуми устодони шеъри форсӣ аст» [6, 437]. Вале ин равиш дар шеъри Шоҳин хусусияти хоси худро дорад. Дар ин ҳол фақат такрори садои хос наметавонад мусиқии комили шеърро ба вучуд оварад. Шоир дар бештарин ҳолатҳо талош варзидааст, ки сохти овой, мусиқӣ ва оҳанги ғазалро такмил ва вусъат бахшад. Дар ин замина таносуб ва ваҳдати бонизомии ғазалҳои шоир ба тарзи қорбурди қофия ва ғанои овозию маънавии он саҳт вобаста мебошад. Дар ғазале, ки бо байти

Ғар ба наззори боғам ҳавасе меояд,

Бе туам гул ба назар хору ҳасе меояд [5, 116]

оғоз мешавад, ҳарфи *-е* равии қофия ва *-д* охири ҳарфи радиф буда, ҳарду хусусияти хоси овой доранд (яке дандонӣ, дигаре гулуйӣ). Дар як ғазали ҳафтбайтӣ низдаҳ бор такрор шудаанд. Ҳамин таносуби овой ва маъноӣ дар тарзи қофияандешии Шоҳин омилест, ки мусиқии ғазал ҳассосиятро афзоиш медиҳад.

Дар ғазале, ки ёд шуд ва дар бисёре аз ғазалҳои дигари Шоҳин «кайфияти қироат» (Шафеъии Кадканӣ) хусусияти овоии унсурҳои сохтории ғазалро муайян мекунад. Дар ин тарз ҳунари шоир дар такрори ҳарфҳо набуда, балки дар таносуби овой, маъноӣ ва мавзунии онҳост. Ба ифодаи дигар, дар тарзи қофияандешии Шоҳин қофия зарбу оҳанг ва инкишофи пайиҳами мазмун ва мундариҷаро таъмин намудааст.

Дар заминаи таҷрибаи қофияандешии Шоҳин метавон ҳулоса кард, ки ӯ дар табақабандии робитаҳои ҳарфҳову ҳаракатҳо пеш рафта, пайвандҳои савтии калимаҳоро дар занҷираи маънавии ғазал амалӣ сохтааст. Ба ин тартиб, ӯ тавонистааст аз қонуниятҳои маъмул дар савтиёти калимаҳои забони форсии тоҷикӣ боҳунаро на истифода кунад.

Маълум аст, ки гузаштагон, аз ҷумла Шамси Қайси Розӣ хуруферо, ки баъд аз равӣ меояд, васл, хуруҷ, мазид ва ноира номидаанд [3, 214 - 217]. Муҳаққиқони имрӯз, аз ҷумла Шафъии Кадканӣ афзоиши мизони сомитҳо ва мусаввитҳои муштараки калимоти қофияро омили афзоиши мусиқии шеър донистааст [6, 68]. Ба ҳамин сабаб мусиқии қофияҳое, ки илова ба равӣ унсурҳои дигар низ доранд, бештар мебошад.

Таҳлили қиёсӣ нишон дод, ки ҳудуди бист дар сади ғазалҳои Шоҳин қофияҳои илҳокӣ доранд ва ин ҳодиса ба табиати забони форсии тоҷикӣ вобаста мебошад. Ба ин маънӣ Баҳром Сирӯс навиштааст, ки «чун дар қофия **васл** доимо аз суффикс ба вучуд меояд, аз пасоянд сохта шудани он бисёр кам дида мешавад ва калимаҳои дар охир суффиксдошта дар забони тоҷикӣ бисёр дучор мешаванд» [1, 37]. Аз ин рӯ яке аз ҷиҳатҳои муҳими қофияандешӣ дар таҷрибаи Шоҳин корбурди унсурҳои муштараки қофиясозӣ баъд аз равӣ мебошад. Дар мисоли ғазале, ки бо байти

Эй мулоимтар зи тухми нимдунбул ғабгабат,

Рустаи Қарий ҳаловатпарвари қунҷи лабат [5, 37]

сар мешавад, **-б** ҳарфи равӣ буда, **-ат** унсури илҳокӣ аст. Дар маҷмӯъ - **абат** қофия аст, ки ба ғазал зарбу оҳанги хос бахшидааст.

Дар ғазали дигар, ки байти матлааш

Дили сиришта ба дарде, ки дар канори ман аст,

Гарам ғаме расад аз даҳр, ғамгусори ман аст.

мебошад, вожаҳои канори, **ғамгусори**, **нигори**, **кори**, **узори**, **бахори**, **ёдгори**, **шикори** калимаҳои муқоффо ҳастанд. Ҳарфи **-р** равии қофия ва **-о** унсури аслии буда, **-и** унсури илҳокӣ мебошад. Сохти қофия дар таносуб бо радиф ба мисраҳои ғазал, баҳусус дар охири он ҳамохангӣ ва зарби хос ба вучуд оварда, тақрори таркиби «**-ори** ман аст» хонандаро бештар ҷазб мекунад, ки омилаш тарҳи ҳунаромандонаи қофия аст.

Ҳамин тариқ, аз ин таҳлил ва арзёбии мухтасар метавон ба ин натиҷа расид, ки ғазалҳои Шамсиддин Шоҳин бо ғаномандии қофия ва сохтори хос имтиёз дошта, шоир тавонистааст сохтҳо ва унсурҳои гуногуни қофияро бо маҳорати тамом истифода кунад ва ба ин васила таносуби шакливу мундариҷавии ғазалро таҳаввул бахшад.

Китобнома:

1. Баҳром Сирус. Қофия дар назми тоҷик /Баҳром, Сирус. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1955. - 183 саҳ.
2. Кожинов Вадим. Стихи и поэзия /В. Кожинов. - Москва: Советская Россия, 1980. - 304 стр.
3. Лотман Ю. М.. Анализ поэтического текста / Ю. М.Лотман. - Ленинград: Просвещение, 1972. - 237 стр.
4. Садри Зиё. Тазкори ашъор. Иқтибос баргирифта аз рисолаи Саҳобиддини Сиддиқӣ. Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ / Садри Зиё. - Душанбе. 2010. - 200 саҳ.
5. Тимофеев Леонид. Слово в стихе / Тимофеев Леонид. – Москва. Советский писатель. 1987. - 424 стр.
6. Шамсиддин Мухаммад Қайси Розӣ. Ал – муъҷам / Шамси Қайси Розӣ. - Душанбе: Адиб, 1991. - 464 саҳ.
7. Шамсиддин Шохин. Куллиёт / Шохин Шамсиддин. -Душанбе: Адиб, 2006. - 640 саҳ.
8. Шафеъии Кадканӣ. Мусикии шеър / Кадканӣ Шафеъии – Техрон: Огоҳ, 1370. - 672 саҳ.
9. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-Аҷам. Ҷ. 3. / Нуъмонӣ Шиблии. – Душанбе: ДДОТ, 2015. - 575 саҳ.

ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНӢ ВА ҚОФИЯ ДАР ҒАЗАЛҲОИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Шохин дар эҷоди шеър, аз ҷумла ғазал, шаклҳои гуногуни қофияро корбаст ва риоя карда, ба ғазалхояш ҷанбаи ҳунари бахшидааст. Аз ин назар сохти қофия дар ғазалҳои шоир хусусиятҳои хос дошта, намоёнгари ҳунари қофияандешии ӯст.

Аз таҳлил ва арзёбии мухтасар метавон ба ин натиҷа расид, ки ғазалҳои Шамсиддин Шохин бо ғаномандии қофия ва сохтори хос имтиёз доштааст. Шоир тавонистааст сохтҳо ва унсурҳои гуногуни қофияро бо маҳорати тамом истифода кунад ва ба ин васила таносуби шакливу мундариҷавии ғазалро таҳаввул бахшад.

Вожаҳои калидӣ: Шамсиддин Шохин, вижагиҳои забонӣ, қофия, таносуби шаклу мундариҷаи ғазал, ғаномандии қофия, мазмунсозӣ.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ И РИФМЫ В ГАЗЕЛЯХ ШАМСИДДИНА ШОХИНА

В сочинении поэзии, в частности газели, Шамсиддином Шохинем использованы различные формы и способы рифмовки, способствующие художественному совершенствованию стихотворений. С этой точки зрения структурные особенности рифмы в газелях поэта могут служить показателем его художественного мастерства в использовании традиционных и создании новых способов рифмовки.

Краткий обзор и анализ рифмы в газелях Шохина свидетельствует о том, что он максимально используя языковые и поэтические возможности, постоянно стремился к соответствию формы и содержания в своих газелях, и при этом особое значение придавал рифмовке своих стихов.

Ключевые слова: Шамсиддин Шохин, языковые особенности, рифма, соответствие формы и содержания газели, обогащение рифмы, содержательность.

LINGUESTICS FEATURES AND RHYME OF SHAMSIDDIN SHOHIN'S LYRIC POEMS

In this article the author describes the features of the language and rhymes of Shamsiddin Shohin's poetry. Shohin always observe the rhymes and all literal significance and took them the best views. Also one of the best way to create a poem it is including drafts and various ideas, to give them more attention for critics. In this regard, the rules of poet's poetry mentioned as a characteristic formation.

Also in Shohin's poetry there are many characteristic of descent and beauty. Therefore, the poet's poetry has the impression of his or her own impressions and thoughts. From the analysis and evaluation of conclusions, it can be concluded Shamsiddin Shohin's exertions, which have a distinctive advantage in terms of linguistic and specific structures. The poet has been able to use the various techniques of the rhymes with the ability to use the conceptual and theoretically literal form.

Keywords: Shamsiddin Shohin, linguistic features, abstraction, shape and content of journalism, misunderstanding, insertion.

Маълумот дар бораи муаллиф: Темурова Момагул - номзади илми филология, дотсенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ, тел.: (+992) 907 68 68 70, e-майл: momagul @List.ru.

Сведения об авторе: Темурова Момагул - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикских языков Таджикский технический Университет имени М. С. Осимӣ, тел.: (+992) 907 68 68 70, e-майл: momagul @List.ru.

About the author: Temurova Momagul – candidate of philological sciences, Associate Professor of Department of Tajik Languages Tajik technical University named after M. S. Osimi, ph.: (+992) 907 68 68 70, e-mail: momagul @List.ru.

УДК: 801.3

ТАҲҚИҚИ ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА НАБОТНОТ ДАР “ЛУҒАТИ НИМТАФСИЛИИ ТОҶИКӢ БАРОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИК”-И САДРИДДИН АЙНӢ

Зоитова Моҳира
Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи С.Айнӣ

Таҳқиқи таркиби луғавии осори адабӣ ва илмие, ки дар онҳо калимаю истилоҳоти соҳавии зиёде маҳфуз аст, яке аз масоили мубрами забоншиносӣ ба шумор меравад. Махсусан, баррасии лексикаи осори устодоне мисли Абӯабдулло Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Носири Хусрав, Ҳофизӣ Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Абдулқодири Бедил, Аҳмади Дониш, Садриддини Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат ва дигарон аҳамияти бузурги илмӣ дорад, зеро дар онҳо калимаю истилоҳоти фаровони соҳавие ҳифз шудааст, ки омӯзиши онҳо дар давраи нави тараққиёти забони тоҷикӣ муфид буда, барои аз нав ба истеҳсолоти забонӣ ворид кардани онҳо шароити мусоид фароҳам омадааст, зеро дар замони истиқлолият ва давлатӣ шудани забони тоҷикӣ ниёзҳои истилоҳофаринию истилоҳсозӣ ва ё зинда кардани истилоҳоти дар захираи луғавии осори мавҷудбуда рӯз то рӯз моҳияти илмию амалӣ касб мекунад.

То чое, ки мо маълумот дорем, дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба баррасии анвои растаниҳо рисолаи алоҳидаи илмӣ ба вучуд наомадааст, аммо дар робита ба ин мавзӯ мақолаҳои алоҳида, бахшҳои алоҳида дар рисолаҳои илмӣ ва ҳамчунин ишораҳоро дар осори илмӣ-таҳқиқотӣ дидан мумкин аст, ки аҳамияти баланди илмӣ доранд. Махсусан, дар рисолаи “Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика)” (Ҷӯраев, 1980) муҳаққиқ Ғ.Ҷӯраев дар бахши лексика фасли алоҳидаеро бо унвони “Номи дарахтони мевдор ва бемева” ҷудо карда, роҷеъ ба хусусиятҳои лексикӣ номи дарахтони мевдор ва бемева таҳқиқоти пураризиши шевашиносӣ анҷом додааст. Ҳамчунин, Н.Ғадоев дар рисолаи “Лексикаи лаҳҷаи Тағнов” (2012) фасли алоҳидаеро ба ин масъала бахшида, вожаҳои марбут ба растаниҳоро дар лаҳҷаи Тағнов таҳлили илмӣ кардааст.

Дар робита ба масъалаи мазкур мақолаҳои алоҳидаи илмӣ аз тарафи муҳаққиқон М.Маҳмудов, С.Хоркашев, Р.Сангинова, И.Сулаймонов, С.Юсупова, М.Каримова ва дигарон ҷоп шудааст, ки дар баррасии воҳидҳои луғавии марбут ба наботот аҳамияти муҳимми илмӣ доранд. Ҳамчунин, ишораҳои махсус дар осори илмӣ муҳаққиқон Ҳаким Тирмизӣ, Д.Саймиддинов, Д.Ҳочаев, С.Назарзода, М.Султонов, С.Раҳматуллозода, А.Юсуфов, А.З.Розенфелд, М.Ҷумъаев ва дида мешавад, ки ҳоизи аҳамият мебошанд.

Лозим ба ёдоварист, ки то имрӯз аз рӯйи осори адибони алоҳида роҷеъ ба номи анвои растаниҳо таҳқиқоте анҷом нагирифтааст. Махсусан, омӯзиши осори устод Садриддин Айний дар ин чода аҳамияти калони илмӣ дорад, зеро ин адиби забардаст аз забони адабиёти ғании классикии тоҷик ва забони зиндаи мардум – шеваҳои забонамон самаранок истифода кардааст. Устод Айний донандаи хуби шеваҳо ва ҷонибдори истифодаи истилоҳоти мардумӣ дар осори адибон буданд.

Агар нек назар кунем, дар осори устод С.Айний доир ба ҳамаи соҳаҳо калимаю истилоҳотро мушоҳида мекунем, аммо мо ин ҷо назди худ мақсад гузоштаем, роҷеъ ба истилоҳоти соҳаи наботот, ки як бахши калони истилоҳоти кишоварзиро ташкил медиҳанд, аз рӯйи “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айний маълумот диҳем.

Воқеият ин аст, ки калимаҳои марбут ба дарахтону гулу гиёҳҳо дар луғати мазкур хеле зиёд аст. Адиб барои шарҳи воҳидҳои луғавии марбут ба наботот аз калимаҳои **дор**, **дарахт**, **ниҳол**, **мева**, **гиёҳ** фаровон истифода кардааст. Вожаи **дор** ба чанд маъно омадааст, ки онҳо хусусияти омонимӣ доранд. Устод С.Айний на танҳо хусусияти луғавӣ, балки моҳияти грамматикӣ вожаҳоро низ шарҳ додаанд: **дор I**. 1. *асоси замони ҳозира аз доштан*. 2. *амр ба доштан (яъне бидор, нигоҳ дор)*¹. 3. Доранда (*ба ин маънӣ бо исм меояд: молдор, пулдор*); **дор II**. 1. *чӯби бар сари ду чӯб баста, ки дар вай дар замони амир бандиёро овехта мекуштанд*. 2. *ресмонест бар сари чӯби дарозе баста кашидашуда, ки бар болои вай баромада бозӣ кунанд*. 3. *дарахт*. **Дори баланд** орзуи калони пурбим (*маҷоз*); **дор III**. *ҳавлӣ, хона (дорулфунун, дорушшифо аз ҳамин маънӣ аст)*.

Дар баробари ин устод дар луғатнома тавассути калимаи **дор** ба вучуд омадани чанд вожаи дигарро ҳам нишон дода, шарҳи онҳо ва мансубияташонро ба растаниҳо зикр менамояд. Аз ҷумла, бо лексемаи **дор** сохтани вожаҳои **дорчин** (растаниест хушбӯй, ки пӯшташ ба доруҳо ҳамроҳ шавад ва барои хушмаза кардани таом ба ош андозанд); **дорхол** (1. *дарахти бепайванд*. 2. *қаламчаи растаниҳо*. 3. *ниҳоли бехчасти ба ҷои дигар шинондашуда*); **дорбӯй** (*чӯби уд, ки хушбӯй аст*); **доркиса** (*ғуррии пурпашша, ки дар баъзе дарахтон пайдо мешавад (ҷунончи дар дарахти гучум падид меояд)*); **сафеддол** (*нигоҳ кун ба сафедор, маънии*

¹ Шарҳхое, ки устод С.Айний дар луғаташон додаанд, дар қавсӣ баъд аз калимаҳо меорем.

таркибии ин калима «сафедбарг» ё ин ки «сафеддарахт» гуфтан аст, ки сафеддор ҳам дарахти сафед, сафедбарг аст. Ва бо қоидаи умумии тоҷикӣ «л» ба «р» бадал шуда, «сафеддор» гардидааст ва аз ҷиҳати дар як ҷо омадани ду «д» якеаш партофта шуда «сафедор» шудааст); **сафедор** ҳамчун дарахти сафедҷӯб, хокистарипӯстлох ва сафедчабарг, ки хеле баландқад мешавад ва ғ. зикр мегардад, ки доираи истифодаи ин калимаро дар сохтани воҳидҳои луғавӣ нав исбот мекунад.

Калимаи **дарахт** дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айнӣ ҳамчун моддаи луғавӣ наомадааст, аммо барои шарҳи калимаҳои марбут ба дарахтон 204 маротиба истифода шудааст. Дар баробари вожаи **дарахт** калимаҳои дигари ифодакунандаи ин мафҳум низ дар луғатнома чун моддаҳои луғавӣ шарҳ ёфтаанд. Монанди **шачар** (дарахт); **ашҷор** [ҷамъи **шачара**] – шачарҳо, дарахтҳо); **шачара** (1. дарахт. 2. аслу насаб); **давха** (дарахт); **дол** (1. нагдаи борики дарахт (**долу барг**)). 2. нақшу нигор, ғозаи рӯй); **ниҳол** (дарахти навраста то ба сесабзагӣ). Яъне барои баёни мафҳуми мазкур устод С.Айнӣ ба калимаи тоҷикии **дарахт** таъя қарда, дар ташреҳи воҳидҳои луғавӣ, хоҳ номи растанӣ бошад ва хоҳ шоху барг ва ё мансубияти моддаҳои луғавӣ ба растанӣҳои гуногун аз вожаи мазкур истифода менамояд. Масалан:

- **барои шарҳи номи дарахтон:** **ар-ар** (як хел дарахти сафеддор); **балисон** (як хел дарахтест, ки рағани он захмҳои тозаро зуд ба ҳам орад); **бурс** (дарахти арча); **газм** (дарахти газ); **гучум** (дарахти сада аст, ки ду хел мешавад: норван ва чинӣ); **зақум/закқум** (1. як навъ дарахтест талхшира. 2. захре, ки аз дарахти зақум гиранд (вайро **захри зақум** гӯянд); **захир** (1. дарахти пуршукуфа. 2. ранги одаме, ки аз бемории бисёр сафеди зардча шуда бошад); **зайтун** (як навъ дарахти рағандор).

- **барои шарҳи қисмҳои растанӣҳо:** **фаръ** (шохи дарахт); **шох** (шохи дарахт); **гулбун** (дарахти гул, ки хордор ва патагӣ мебошад); **зифт** (шираи дарахти санавбар, ки вайро **зифти рум** номанд); **кунда** (1. қисми зерини танаи дарахт, ки бо решаҳо тақсим ёфта ба зерӣ хок меравад); **тана** (пояи дарахт аз рӯи замин то рӯидани бозуҳояш); **лиф** (1. пӯсти дарахти хурмо); **модарак** (нагдаи ҳосилдиҳандаи ток ва дарахтони мевадор); **муқл** (шилми як хел дарахт аст, ки дар давоҳо ба қор меравад); наррак (1. нагдаҳои мевадихандаи дарахтони мевадор ва ток. 2. ҳосилдиҳандаи сабзавоти беҳмева (сабзии наррак, пиёзи наррак).

- **барои шарҳи ҳолати растаниҳо:** **навбар** (дарахти нав ба мевадихӣ даромада); **навчанг** (дарахти нав ба мевадихӣ даромада); **пахлӯдор** (дарахти сершох ва пахншох); **сархушк** (дарахтест, ки бештарини шохҳояш хушкидааст); **хазон** (1. резиши барги дарахтон ва дигар растаниҳо дар сармои тирамоҳӣ. 2. баргҳое, ки дар тирамоҳ аз дарахтон мерезанд); **шамшод** (дарахтест чӯбаш бағоят сахт ва баргаш мӯймонанд, ки дар кӯхистони Қафқоз ва канори баҳри Сиёҳ бисёр мерӯяд ва аз чӯби вай шона ва дигар асбобҳо созад).

- **барои ташреҳи ҳосилот:** **китф** (меваи пухтарасидаи дарахт, ки чинда шудааст; **қоқула** (бори дарахтест аз чинси хел ва бузургтар аз он, ки дар давоҳо ҳамроҳ мешавад); **бевардарахт** (дарахти бемева); **беморак** (меваи сардарахтӣ, ки пеш аз пухтан зард шуда мерезад); **бор** (меваи дарахт, ҳосили дарахт); **газмозак** (меваи дарахти газ); мозу (бори дарахтест, ки дар рангрёзӣ ба кор равад); **мусмир** (дарахти мевадор); **тармева** (меваҳои сардарахтӣ ва палакӣ дар ҳолати тарии онҳо); **хасакӣ** (меваи дарахти бепайванд); **чилғӯза** (меваи дарахти санавбар).

- **барои ташреҳи макон:** **беша** (дарахтзор ва ҷангалзорҳои хурдӯи фароҳ); **калбоғ** (боғе, ки дарахти мевадораш кам бошад ё набошад); **ҷорбоғ** (боғест, ки дар вай дарахтони мевадор, ток, дарахтони соядор ва гулзор бошад); **ғалбо** (ҷои сардарахти дарахтонаш бо ҳам печида); **ҷангал** (дарахтзори ба ҳам печидаи хордор, беша).

- **барои ташреҳи исмҳое, ки номи машғулияти боғдориро ифода мекунанд:** **бӯстонпиро** (1. боғбон. 2. касе, ки дарахт ва тоқҳоро пироиш медиҳад); **нахлбанд** (наққоше, ки ҳайкали растаниҳоро аз мӯй, ғач ва монанди инҳо созад).

Калимаи **ниҳол** назар ба вожаи **дарахт** дар луғатномаи устод Айнӣ камистеъмол аст. Ин калима ҳамчун “**дарахти навраста то ба сесабзагӣ**” шарҳ ёфта, барои шарҳи калимаҳои **бехҷаст** (ниҳоле, ки аз решаи дарахт мебарояд) ва **дорхол** (ба маънои сеюм “ниҳоли бехҷаст ба ҷои дигар шинондашуда”) истифода гардида аст. Калимаи **ниҳолӣ** // **наҳолӣ** тавассути пасванди **-ӣ** сохта шуда, чунин шарҳ ёфтааст: 1. Қолинчае, ки дар вай нақши ниҳол андохта, бофта бошанд. 2. Бистар, рахти хоб.

Ҳамчунин, вожаи **мева** чун моддаи луғавӣ истифода нашуда, барои ташреҳи вожаҳо 130 бор омадааст. Ҷиҳати ифодаи ин маънӣ, ки дар забонамон чун муродифи вожаи **мева** мебошанд, калимаҳои **бар** (меваи дарахт); **бор** (меваи дарахт, ҳосили дарахт); **фоқиҳа** (мева) ҷамъаш

фавокеҳ ([чамъи **фокиҳа**] меваҳо); **самар** (мева) чамъаш **симор** ([чамъи самар] меваҳо) дар луғатнома оварда шудааст, аммо дар ташреҳи калимаҳо, асосан, вожаи **мева** истифода гардидааст. Барои калимаи **бар** мутаазоди он ҳам оварда шудааст: **бебар** (беҳосил, бесамар); **бебардарахт** дарахти бемева).

Калимаи **мева** мисли вожаи **дарахт** дар ташреҳи воҳидҳои луғавии зиёде мустаъмал аст. Аз ҷумла:

-барои ифодаи номи меваҳои дарахтон. Зимни ташреҳи меваҷот усулҳои гуногун истифода мешавад. Баъзан ибораи “**меваи маълум**” бештар тавзеҳ шуда, роҷеъ ба монандию тамъу мазаи растаниҳо ва ё аз кадом чинс будани онҳо маълумот дода мешавад: **ангур** (меваи маълум); **анор** (меваест маълум); **анҷир** (меваест маълум); **шафтолу** (меваи маълум); **харбуза** (меваи палакии маълум); **санҷид** (меваест маълум, ки пӯшташ сурхранг, гӯшташ ордак ва донакаш ба тарзи донаки хурмост); **бихӣ** (меваест себмонанд, ки нопухта хӯрда намешавад); **газмозак** (меваи дарахти газ); **дӯлона** (меваи олучамонанди камоби бемаза аст, ки ҳам дар боғ ва ҳам дар кӯҳ мерасад); **муруд** (меваест хуштам ва сероб, ки гуногунхел мешавад); **ношпотӣ** (меваи сардарахтиест аз чинси муруд); **нок** (меваи сардарахтиест аз чинси муруд ва калонтар аз мурудҳои мукаррарӣ); **сафарчал** (бихӣ (номи мева); **унноб** (челон, меваест санҷид (ҷигда) монанд, ки аз вай сурхтар ва сергӯшттар мешавад); **хурмо** (меваест донакаш монанди донаки санҷид ва гӯшташ монанди гӯшти зардолу, ки дар Арабистон ва дигар ҷойҳои гармхаво рӯянд); **челон** (меваест санҷидмонанд, аммо ширинтар аз он); **чормағз** (донаи (меваи) лӯндаи дуруштпӯчоқ аст, ки дар дарунаш чор мағзи равшандор дорад; **бон** (номи дарахте ва меваи он аст, ки бағоят хушбӯ мешавад); **беданҷир** (растаниест, ки аз тухми вай равшани касторка кашида мешавад) ва ғ.

-барои ифодаи ҳолатҳои гуногуни ҳосил, аз қабилӣ хомӣ, беморӣ, нимпухта, мансубияту ҳамчинсӣ, пайвандӣ ва ғайра: **норас** (меваи хом); **норасида** (меваи нопухта); **беморак** (меваи сардарахтӣ, ки пеш аз пухтан зардшуда мерезад); **навбова** (1. меваи аз ҳамчинсони худ аввал расида (пешпазак). 2. аввалин меваи боғ); **наврас** (меваи наврасида, навпухта); **пӯла** (меваи ба сабаби зада шудан нармагардида (харбузаи пӯла, себи пӯла); **расида** (меваи тамои пухта); **тармева** (меваҳои сардарахтӣ ва палакӣ дар ҳолати тарии онҳо); **тархурӣ** (меваест, ки дар мавсими ҳудаш ва дар ҳолати тариаш ба хӯроки соҳиби боғ сарф

мешавад); **хасакӣ** (меваи дарахти бепайванд); **хонарас** (меваи аз шох хомканда дар хона пазондашуда); **забони гунчишк** (меваи дарахтест, ки ба шакли забони гунчишк мешавад ва ба давоҳо ҳамроҳ мешавад);

- **барои ифодаи макон: бўстон** (боғест, ки дар он ҳар гуна меваҳо, гулҳо, сабзавот ва поллиз бошад); **калбоғ** (боғе, ки дарахти мевадораш кам бошад ё набошад); **хурмостон** (хурмозор); **чакалак** (сафедор ва дигар дарахтони бемева, ки дар як ҷо бо анбӯхи расида бошанд); **чорбоғ** (боғест, ки дар вай дарахтони мевадор, ток, дарахтони соядор ва гулзор бошад).

-**барои ифодаи аҷзою ақсоми растаниҳо ва бемории онҳо: азҳор** (*ҷамъи захрат*) (шукуфаҳои дарахтони мевадор); **гул** (шукуфаи дарахтон ва гиёҳҳо); **модарак** (навдаи ҳосилдиҳандаи ток ва дарахтони мевадор); **оташак** (бемории мева (себ, зардолу) аст, ки ба сабаби тағйироти ҳавой пайдо мешавад, дар ин беморӣ бар рӯи мева холҳои сиёҳи саҳт падидор мегардад, ки ба ин сабаб он мева ҳам саҳт ва камоб мешавад); **фузла // фазла** (шоҳҳои нармаки дарахт ва ток, ки мева намедиханд ва буридани онҳо лозим аст); **хасту** (донаки меваҳо (*монанди зардолу, шафтолу, хурмо*)).

Калимаи **гиёҳ** ҳам чун моддаи луғавӣ наомадааст, аммо барои шарҳи калимаҳои марбут ба растаниҳо 32 маротиба истифода гардидааст. Калимаи **алаф** низ ба унвони муродифи вожаи **гиёҳ** дар луғатномаи устод С.Айнӣ ҷиҳати шарҳи вожаҳои марбут ба гиёҳон истифода мешавад ва чун моддаи луғавӣ дар шакли **алаф** (хӯрокворӣ, озуқа) шарҳ ёфтааст. Дар ҳамин замина дар луғатнома вожаи **набот** ҳам шарҳ меёбад ва чун моддаи алоҳидаи **набот** (гиёҳ ва ҳар чизе, ки аз замин рӯяд) оварда мешавад. Барои мисол чанд моддаи луғавиеро меорем, ки калимаҳои мазкур барои шарҳи онҳо истифода шудааст. Бо вожаи **гиёҳ: дифлӣ** (гиёҳест захрдор, ки агар вайро ҳайвоне хӯрад, мемирад); **исфанҷ** (гиёҳи дарёист, ки онро абр низ мегӯянд); **хасбеда** (хушкидани гиёҳҳои гуногун (ғайри алафи юнучқа). Бо калимаи **алаф: беда** (алафи юнучқаи хушконида; **бандак** (як навъ алафест, ки навдааш заминрав ва сербанд аст); **дарза** (тӯдаи алаф, пуштаи хору хошок); **дурушга** (беда ё алафи резакарда ба коҳ омехташуда); **исфанох** (алафест, ки онро дар баҳорон бирён карда меҳӯранд ва аз он бичак низ мепазанд); **рашам** (алафҳои навхез); **себарга** (растани монанди алафи юнучқа, ки почай дароз надорад ва камбарг аст); **харландон** (як хел алафи худрӯи биёбонист, ки хӯрдани он ҳайвонот, хусусан гӯсфандро зуд фарбеҳ мекунад); **хошок** (растаниҳои

борикпоча, ҳар гуна алафҳои хурдрӯ (*хоҳ хушк бошанд, хоҳ тар*); **ширинча** (як хел алафи ширадор ва часпак аст, ки дар байни киштзор баромада, киштро аз пешрафт боз медорад); **юнучқа** (алафест баргашт монанди барги себарга, аммо дарозпоя, ки барои хуб кардани заминҳо ва ҳӯроки ҳайвонот вайро коранд. Хушкидаашро **беда** номанд); **қимчӣ** (алафи худрӯи дарозбарги кунгурадор, ки дар баҳорон дар вақти навхезиаш бирён карда хӯранд) ва ғ.

Ҳамин тавр, дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айнӣ истилоҳоти марбут ба наботот як бахши асосиро фаро гирифтаанд. Ворид кардани воҳидҳои луғавӣ ва ташреҳии онҳо дар луғатнома барои ниғаҳдошту ҳифз ва таҳқиқи истифодаи онҳо аҳамияти муҳими илмӣ амалӣ дорад. Баррасии ҳаматарафаи масоили таҳқиқи гурӯҳҳои мавзӯӣ ва хусусиятҳои грамматикӣ ин қабати луғавӣ яке аз масоили илмӣ ба шумор меравад, ки мақолаи мо сайри иҷмолие перомунӣ ин масъала буд.

Китобнома:

1. Айнӣ С. Куллийёт. Ҷ. 12. / С.Айнӣ. –Душанбе: Ирфон, 1976. – 558 сах.
2. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов / Н.Гадоев. –Душанбе: Эр-граф, 2012. –208 сах.
3. Каримова М. Баррасии лингвистии номи анвои растаниҳо дар лаҳҷаи Ҷиргатол / М. Каримова // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серияи филология. -Душанбе: Сино. 2017, № 4/4, – С. 30-35.
4. Неменова Р.Л. Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика). Ҷ.1. –Душанбе: Дониш 1980, -2030 сах.
5. Саймиддинов Д. Вожашиносии форсии миёна. – Душанбе: Дониш, 2001. – 305 сах.
6. Сангинова Р. Истилоҳоти соҳаи боғдорӣ дар лаҳҷаи Конибодом/ Р.Сангинова // Суханпарвар (маҷмӯаи илмӣ). –Душанбе, 2005. с.46-52.
7. Сулаймонов И. Вожаҳои ифодагари мафҳуми анвои ангур дар лексикаи лаҳҷаи кӯхистони Ҳисор // Абкори маонӣ. –Душанбе, 2002. –С.129.
8. Хоркашев С., Юсупова С. Истилоҳоти марбут ба дарахтони мевадор дар шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. №6-2 (67). -Душанбе: 2015, с. 57-60.
9. Тирмизӣ Ҳ. Наврӯзнама / Ҳ.Тирмизӣ. –Душанбе, 2016. - 4 сах.
10. Фарҳанги тафсилии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. -Душанбе: ҶДММ Шӯҷоиён, 2010. – 996 сах.

ТАҲҚИҚИ ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА НАБОТОТ

ДАР “ЛУҒАТИ НИМТАФСИЛИИ ТОЧИКӢ БАРОИ ЗАБОНИ АДАБИИ
ТОЧИКӢ”-И САДРИДДИН АЙНӢ

Дар мақола истилоҳоти марбут ба растаниҳо дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷикӣ”-и Садриддин Айни мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтаанд. Дарачаи истифода ва қорбурди калимаҳои **дарахт**, **мева**, **ғиёҳ** барои ташреҳи истилоҳоти марбут ба растаниҳо дар луғати мазкур таҳлили илмӣ шудааст. Маълум мегардад, ки дар луғатнома барои шарҳи истилоҳоти марбут ба растаниҳо калимаи **дарахт** 204 маротиба, **мева** 130 бор ва **ғиёҳ** 32 маротиба омадааст, ки шарҳи илмӣ онҳо ва тавзеҳи муродифоти ин вожаҳо дар гурӯҳҳои махсус дар мақола баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: луғатнома, адиб, дарахт, мева, ғиёҳ, морфема, истилоҳот, растанӣ, алаф.

АНАЛИЗ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ НАЗВАНИЯ
РАСТЕНИЙ В “ТАДЖИКСКОМ ПОЛУТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ДЛЯ
ТАДЖИКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА” С.АЙНИ.

В данной статье подвергаются научному анализу лексические единицы, обозначающие названия растений в “Таджикском полутолковом словаре для таджикского литературного языка” С.Айни. Рассматривается степень использования таких слов, как **дарахт** (дерево), **мева** (фрукт), **ғиёҳ** (растение) в данном словаре. Анализ показывает, что для толкования лексемы, обозначающей названия растений, лексическая морфема **дарахт** (дерево) используется 204 раза, слово **мева** (фрукт) 130 раз и лексема **ғиёҳ** (растение) 32 раза. Классифицируется группа слов и разрабатывается синонимичность данных единиц с другими словами словаря С. Айни.

Ключевые слова: словарь, писатель, дарахт (дерево), **мева** (фрукт), **ғиёҳ** (растение), морфема, термин, растение.

THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS OF PLANTS’ NAMES IN “TAJIK
HALF-EXPLANATORY DICTIONARY OF TAJIK LITERARY
LANGUAGE” OF S.AYNI

In this article the lexical units, which denoting the plants’ names in “Tajik half-explanatory dictionary of Tajik literary language” of S. Ayni. There are also considered the scientific analysis the particular words, such as **daraht** (tree), **meva** (fruit), **giyoh** (grass) in this dictionary. The analysis shows that to comment the lexical words of the denoting names of plants, the lexical morphemes as **darakht** (tree) was used 204 times, the word **meva** (fruit) was used 130 times and the word **giyoh** (grass) was used 32 times. The categorize groups of synonyms with other words were elaborate by S. Ayni in this dictionary.

Keywords: dictionary, writer, **darakht** (tree), **meva** (fruit), **giyoh** (grass), morpheme, term, plants.

СУХАНШИНОСИ, №3 2018

Маълумот доир ба муаллиф: Зоитова Моҳира, унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел: 919614528. Zoitova92@mail.ru.

Сведения об авторе: Зоитова Моҳира, соискатель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Телефон: 919614528. Zoitova92@mail.ru.

About the author: Zoitova Mohira – Research student of the Theory and Practice Linguistics Department of Tajik State Pedagogical University by name S. Ayni, phone: 919614528, E-mail: zoitova92@mail.ru

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК 891.55.092

РОБИТАИ РУБОӢ ВА ДУБАӢТӢ БО ЧӢЮЭЧӢЮЭӢОИ
ЧИНӢ

Бухориев Олим

Институти забон ва адабиётӣ ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Нигоҳе ба робитаҳои фарҳангии Чин ва Аҷам

Кишвари бузурги Чин дорои таъриху фарҳанги бою рангин буда, ҳанӯз аз даврони бостон дар заминаи муносибатҳои тичоратӣ бо давлатҳои ҳамсояи худ робитаи хубу ҳасанаи сиёсӣ ва фарҳангӣ низ доштааст. Сарзамини Аҷам дар даврони шукуфоии хеш, баҳусус дар аҳди Ҳахоманишиҳо, Сосониён ва Сомониён бино бар доштани мавқеи муҳимми геополитикӣ дар минтақа яке аз марказҳои машҳури тичоратӣ ва қудратҳои таъсиргузори сиёсӣ ба шумор мерафт ва бо аксари давлатҳои ҳамҷавор, баҳусус Ҳинд ва Чин ҳамкориҳои муштараку муфиде анҷом медод.

Кишвари Чин дар дунё ҳамчун маҳди ҳикмат, фалсафа, хирад ва андеша шинохта шудааст. Шеърӯ адаб низ дар ин сарзамин собиқаи тӯлонӣ дошта, ба андешаи пажӯҳишгарони чинӣ, «...ҳамон гуна ки Эрон (мурод сарзамини ориёитаборон – Б.О.)-ро ба масобаи «кишвари шеър» мешиносанд ва дар ин замина шуҳрати ҷаҳонӣ дорад ва шеъри он низ дар милали Осиёи Марказӣ ва Ғарбӣ бисёр таъсиргузор будааст, Чин низ аз ҷумлаи сарзаминҳоест, ки «маҳди шеър» ба ҳисоб меравад ... Аввалин девони шеъри чинӣ бо номи «Девони классикӣ»... 600 сол қабл аз милоди Масеҳ эҷод шуда, ҳовии 305 шеър аст» [9, 171]. Ҳамчунин, мардуми Чин яке аз ҷашнҳои миллии худро, ки ба номи «Ҷашни дарёнавардӣ» [13, 17] маъруф мебошад, ҳар сол дар таърихи 5-уми моҳи 5 баргузор мекунанд. Ин муносибат ба мусибати ғарқшавии шоири машҳур Кю Юнг, ки ҷараёни ин фочиа тахминан солҳои 480-222-и пеш аз милод дар даврони шоҳигарии дудмони Тзин (Ҳон) рӯй додааст, пайванд дорад ва чунин рӯйдодҳои сиёсӣ аз арҷгузорӣ ва қадршиносии мардуми ин сарзамин нисбат ба шеърӯ шоирӣ дарак медиҳад.

Пешинаи шеър адаби мардуми ориёитабор ба даврони зиндагии Зардушт («асрҳои X-VII пеш аз милоди Масех») [2, 262] рост меояд. Бо така ба баррасиҳои дар ин замина анҷомёфта метавон гуфт, ки «госаҳо (бахши “Ясно”, ки қисме аз китоби Авасто ба шумор меравад) ё ҳабадаҳ суруди Зардушт ... аз шумори бехтарин шоҳкориҳои ҳаҳон мебошанд» [3, 13]. Маъмулан, забони шеър аз забони расмӣ бо обу ранги бадеии худ фарқ дорад. Далели мазкур, ки пайғамбаре барои даъвати ом аз забони шеър истифода кардааст, ба ин маънӣ далолат мекунад, ки дар он рӯзгор байни мардуми ориёитабор забони шеър сухани шинохта ва мақбул буда, аксари мардум завқу салиқаи гуфтан ва дарк кардани каломӣ манзумро доштаанд. Пас, баёни ин нукта, ки шеър аз даврони қадим бо сиришту сарнавишти мардуми ориёӣ пайванди ногуастани дорад, дурусту мантиқӣ ба назар мерасад.

Донишмандони чинӣ тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва адабии хеш нишон медиҳанд, ки ҳанӯз аз аҳди бостон байни мардумони чинӣ ва ориёӣ робитаи дучонибаи фарҳангӣ вучуд доштааст. Мувофиқи гуфтори онҳо, дар соли 148-и милодӣ яке аз шоҳзодагони сулолаи ашқонӣ ба Чин ворид мегардад. Вай ба худ номи чинӣ Он Чингро гирифта, 39 китоби муқаддаси буддоиро аз санскрит ба чинӣ тарҷума менамояд ва забони тарҷумааш мавриди ситоиши хоссу ом қарор мегирад [10, 248].

Ҳамчунин, дар соли 195-и милодӣ яке аз эронӣён, ки дар китобҳои таърихӣ чинӣ номашро Он Савон зикр кардаанд, ба Чин омада, бо ҳамкориҳои яке аз роҳибони чинӣ ба номи Юн Футю ба тарҷумаи китобҳои муқаддаси буддой машғул шудааст: «Ва мегуфтанд: Он Савон шифоҳан тарҷума мекунад ва Юн Футю ёддошт менамояд ва тамоми маънои аслии ва пинҳонии он китобҳо қашанг тарҷума кардаанд» [10, 248]. Баъд аз шикасти давлати Сосонӣён Фирӯз – писари Яздигурди III ва фарзандонаш ба кишвари Чин паноҳ бурда, аз ҷониби мақомоти чинӣ ҳамчун паноҳандагони олирутба хуш пазируфта шуданд. Дар ин рӯйдодҳои таърихӣ низ робитаи сиёсии ду кишвар ошкор мегардад.

Муҳаққиқони чинӣ зимни баррасии масоили гуногуни адабӣ номи шоирони ғайричинӣ, ба вижа шоирони ориёитаборро, ки дар тарвиҷи шеър адаби Чин саҳми назаррас гузоштаанд, дар китобҳои таърихӣ хеш навиштаанд: “Номи бархе аз онон

(шоирони ориёитабор, ки ба чинӣ шеър гуфтаанд – Б.О.), ки дар кутуби таърихӣ сабт шуда, иборатанд аз Инфу Коҳ, Ли Ювон Лиён, Ши Чу Вин, Ли Шивон ва хоҳараш Ли Сюн ва ... маъруфтарини онҳо Ли Сюн аст» [9, 175].

Дар ин миён пажӯҳишгарони чинӣ аз шоири машҳури дигар бо номи Ли Ю (885-930 милодӣ) ёд кардаанд, ки аз хонадони бозаргони эронӣ буда, бо навиштани шеърҳои дилнишин ба забони чинӣ дар байни мардуми ин сарзамин маҳбубият пайдо намуда, дар ин кишвар хеле маъруф гардидааст. Дар китобҳои қадимии чинӣ дар бораи ӯ навиштаанд: «...ҳар чӣ ӯ (Ли Ю – Б.О.) месуруд, мавриди писанди мардум қарор мегирифт. Акнун 54 китба шеъри чинӣ аз Ли Ю дар дастрас аст ва ин ашъор аз шеваи истеъмоли калимот, салиқаи нигориш, рӯҳия ва эҳсосоте, ки нишон медиҳанд, аз ашъори асили чинӣ аст» [10, 249].

Аз мушоҳидаи чараёни рӯйдодҳои таърихӣ асрҳои VIII-XV-и милодӣ ба сурати мухтасар чунин натиҷа мегирем, ки дар ҳавзаи илму адаби мардуми Осиёи Миёна ва Эрон илму ҳикмати Юнон, адабиёти Ҳинд ва забону фарҳанги Араб таъсири босазое гузоштааст. Зикри ин нукта муҳим аст, ки таъсири илму фарҳанги Чин ба доираи илму адаби мардуми ориёӣ чандон назаррас нест. Аммо дар адабиёти гаронмояи тоҷику форс таъбиру тавсифҳои бешумореро дидан мумкин аст, ки дар онҳо зебоии табиат ва дигар хусусиятҳои кишвар ва мардуми Чин баён мегардад. Ин рӯйдоди адабӣ дар навбати худ аз робитаҳои дарак медиҳад, ки дар заминаи муносибатҳои гуногунҷабҳа (сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ) аз даврони қадим байни ин ду кишвари дӯст вучуд доштааст. Шоири тавоно ва ширинбаён Низомии Ганҷавӣ дар яке аз қиссаҳои достони «Ҳафт пайкар» [6, 253] дар бораи шоҳ Баҳром ва бонуи Чин ҳикоят мекунад. Агарчи ин дoston тахайюлӣ аст, аммо ба шеваи мармузе ба муносибатҳои сиёсӣ ишора мекунад, ки даврони Сосониён байни Эрону Чин вучуд дошт. Қое, ки таърих маҷоли баёни ҳодисаҳои надорад, адабиёт, ки зехни зиндаи замон аст, рӯйдҳоро кодгузори карда, дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад.

Дар осори адибони классикии тоҷику форс корбурди таъбирҳои зиёде, аз қабилӣ Ҳито, Ҳато, Ҳутан, оҳани чинӣ, оҳуи Чин, оинаи чинӣ, бути Чин, бутхонаи Чин, баҳри Чин, харири чинӣ, хубрӯёни Чин, дебои Чин, суратгари Чин, фағфур (бағпур),

косаи фағфур, косаи чинӣ, мушки Чин, нофаи Чин, моҳи Чин, наққоши Чин ва ғайра зиёд мушоҳида мешаванд. Намунаҳои зер шоҳиди ин гуфтаҳост.

*«Биштобу бичӯй роҳи ин бог,
Гар нест магар ба Чину Мочин. (Носири Хусрав)*

*Шикасте ҳаст дар толеъ сабукмағзони нахваторо,
Сари Фағфур охир косаи фағфур мегардад. (Соиб)*

*Кас надидаст зи мушки Хутану нофаи Чин,
Он чӣ ман ҳар саҳар аз боди сабо мебинам. (Ҳофиз)*

*Фаридун гуфт наққошони Чинро,
Ки пирумун хиргоҳаш бидӯзанд.
Бадонро нек дорад марди ҳушёр,
Ки некон худ бузургу некрӯзанд.*

*Гуфт: гӯғирди порсӣ хоҳам бурдан ба Чин, ки шунидам,
қимате азим дорад ва аз он ҷо косаи чинӣ ба Рум орам ва дебои
румӣ ба Ҳинд» (Саъдӣ) [11, 24-34].*

Албатта, зуҳури чунин падидаи адабӣ зоҳиран аз нуфузи фарҳанги оламшумули Чин дар минтақа шаҳодат медиҳад. Вале ин падида танҳо дар оинаи адабиёт бозтобе ёфта, бевосита дар сабк, шаклу қолаб ва мазмуну мундариҷаи жанрҳои адабиёти тоҷику форс асар нагузоштааст.

Ҷиҷуэҷиҷуэҳои чинӣ

Нуфузи адабиёти Чин дар ҳавзаҳои адабии кишварҳои ҳамҷавори худ, бахусус Корея, Ветнам, Ҷопон ва Муғулистон ба хубӣ мушоҳида мешавад. Дар заминаи чунин нуфузи фарҳангӣ майли бузургманишии бархе пажӯҳишгарони чинӣ авҷ гирифта, онҳоро ба ироаи баъзе фарзияҳои эҳтимолӣ во доштааст. Аз ҷумла, яке аз муҳаққиқони чинӣ Чанг Хой дар робита ба шабоҳати зоҳирии шеърҳои чормисраи тоҷикӣ-форсӣ (рубой ва дубайтиҳо) ва ашъори ҳамгуни чинӣ (ҷиҷуэҷиҷуэҳо) фарзияро баён менамояд. Номбурда дар заминаи шинохти забону адабиёти тоҷику форс маълумоти густардае дорад ва бо назардошти иртиботи деринаи ду фарҳанги оламшумул – Чин ва мардуми Осиёи Миёна ва Эрон бобати пайдоиши шакли шеъри

чормисрай (рубой ва дубайтӣ) фарзияи зоҳиран мантиқие ироа мекунад. Ў дар мақолаи «Муқоисаи рубоии форсӣ бо ҷиуэҷиуэи чинӣ» зимни баррасии вижагиҳои монанду муштараки ин ду навъи шеърӣ фарзияи аз жанри ҷиуэҷиуэи чинӣ пайдо шудани дубайтӣ ва рубоии тоҷикиро пешниҳод менамояд. Номбурда бобати татбиқи ин фарзия бархе шабоҳатҳои зоҳирӣ (монандии зоҳирӣ дар қолаби шеърӣ, ҳамқофия будани мисраъҳои якуму дуюму чорум)-и рубоии тоҷикӣ-форсиро ба ҷиуэҷиуэи чинӣ муқоиса мекунад. Ў дар бораи сохтори шеъри чормисраи чинӣ чунин мегӯяд: «...дар Чини қадим гунае аз шеър вучуд дорад ... шомили ҷаҳор мисраъ аст ва низ дар он мисраъҳои аввалу дувуму ҷаҳорум муқоффоанд. Ин навъи шеърро «ҷиуэҷиуэ» мегуфтанд» [9, 172].

Чанг Ҳой барои нишон додани хусусиятҳои муштараки ин ду навъи шеърӣ аз ду шоири номдори адабиёти тоҷику форс устод Абӯабдуллои Рӯдакӣ ва Умари Хайём барои намуна ба сурати зер ду рубой меорад.

Хайём:

*Бархез бую, биёр баҳри дили мо,
Ҳал кун ба ҷамоли хештан мушкили мо.
Як кӯза шароб то ба ҳам нӯш кунем,
З-он пеш, ки кӯзаҳо кунанд аз гили мо.*

Рӯдакӣ:

*Бо он ки дилам аз ғами ҳичрат хун аст,
Шодӣ ба ғами туам зи ғам афзун аст.
Андеша кунам ҳар шабу гӯям, ё Раб,*

Ҳичрон-и чунин асту висолаш чун аст

[9, 172].

Ҳамчунин, муҳаққиқ барои таҳкими муқоиса тарҷумаи тоҷикӣ-форсии ду шеъри чормисраи (ҷиуэҷиуэ)-и чиниро ба шакли зер меорад:

*Ҷоми дурахшандаву бодаи гулранг,
Рӯйи асп нишаста дар даст чанг.
Агар дар майдони набард маст шавам, ханда макун,
Зиёд набуданд, ки баргаштанд зи чанг.*

*Нури моҳ аст дар пеши панҷара,
Ҳадс задам рӯйи замин шабнами яхзада.*

*Сарро баланду ба моҳ нигоҳ кунам,
Сарро поёну фикр кунам ба хонавода [9, 172].*

Муҳаққиқ тавассути мисоли ғавқ меҳодад исбот кунад, ки дар сохтори ҳар ду навъи шеърӣ ҷиҳатҳои муштараки зиёде, аз қабилӣ аз ду байт ё чор мисраъ ташкил шудан, ҳатмӣ будани риояти қофия дар мисраъҳои аввалу дувуму ҷаҳорум ва дар мисраи сеюм ихтиёрӣ будани қофияро дидан мумкин аст ва аз нигоҳи ӯ, вучуди ин шабоҳатҳо тасодуфӣ нест. Ӯ шумораи мисраъҳо, мавқеи қофия ва ҷойгиршавии садоҳоро дар шеърҳои чормисраи чинӣ ба сурати зер нишон медиҳад:

-----А / -----А

-----Б / ----- А [9, 173].

Тибқи гузориши муаллиф, ин навъи шеъри чормисраи чинӣ аз калимаҳои яксон иборат буда, то ҳанӯз ду намунаи он маълум ва маъмул аст, ки яке аз панҷ ва дигаре аз ҳафт калима ташаккул меёбанд. Нуқтаи ҷолиб ин аст, ки дар забони чинӣ калимаҳо бо чор намунаи садо сохта мешаванд. Бархе аз садоҳои таркиби калима соф ва садоҳои дигар тағйирпазиранд. Дар ҷиёэҷиёэҳо миқдори садоҳои тағйирпазир мисраъҳои аввал бояд ба миқдори ҷунин садоҳо дар мисраъҳои дуюм баробар бошад, ки сурати зоҳирии онҳоро ҷунин нишон додаанд:

«Соф / тағйирпазир / соф / тағйирпазир / соф,

Тағйирпазир / соф / тағйирпазир / соф / тағйирпазир.

Ё баръакс:

Тағйирпазир / соф / тағйирпазир / соф / тағйирпазир.

Соф / тағйирпазир / соф / тағйирпазир / соф» [9, 174].

Муҳаққиқи дигари чинӣ Чжэн Тиу пайдоиши ва таҳаввули ин навъи шеъри чормисраиро ҷунин шарҳ медиҳад: «Дар оғози салтанати сулолаи Тан (618-907) қолабҳои нави шеърӣ ба вучуд омад. (Ҷзи-ши – шеърҳои расмӣ ва шеърҳои чормисраи ҷиёэҷиёэҳо, ки дорои пайдарҳамии ва тартиби оҳанг буданд» [4, 144].

Ҷанг Хой соли пайдоиши ҷиёэҷиёэҳои ҷуниро асри шашуми мелодӣ доништа фарзияи мазкури хешро дар заминаи мавҷудияти ду омили ба андешаи ӯ муҳиму муассир баён мекунад. Ӯ омили нахустинро ҷунин шарҳ медиҳад, ки баъди шикасти давлати Сосонён бархе наҷибзодагонии ин сарзамин озими кишвари Чин гардида, бо фарзандону наберагонии худ дар ин кишвар сукунат

ихтиёр карданд. Онҳо бо шеърӣ чинӣ ошноӣ пайдо карда, онро писандида, ба ин шева шеър эҷод карданд, ки номи баъзе аз онҳо дар боло зикр гардид. Ин шоирон, ки бо фарҳанги ориёӣ ошноӣ доштанд, метавонистанд қолаби ҷиуэҷиуэи чиниро ба ҳавзаи адабиёти тоҷику форс ворид карда бошанд. Азбаски ин навъи шеър мисли рубоӣ ва дубайтиҳои тоҷикӣ бо мусиқӣ ҳамоҳанг аст, имкон дорад, ки бозаргонони тоҷику форс низ сурудани ҷиуэҷиуэҳои чиниро омӯхта, онро бо худ бурда, дар интишори он даст доштаанд. Инчунин, ба иллати саҳлу содагии ин шакли шеърӣ ёдгирӣ осон буда, «рафта-рафта дар миёни мардуми Эрон ривоч ёфт, то он ки дар қарни даҳуми мелодӣ шоирони Сомонӣ ин қолабро дар ашъори худ ба қор бурданд ва номи он низ рубоӣ шуд» [10, 144].

Муҳаққиқ омили дигари нуфузи ҷиуэҷиуэи чиниро ба тариқи ривоят баён кардааст. Мувофиқи ривояти вай дар яке аз вилоятҳои Чин қавми туркзбоне бо номи «Хуй ҳа» зиндагӣ мекардааст. Ин қавм дар асари хушқасбӣ ё мусибати дигар макони зисти худро тағйир дода, қисме аз он ба минтақаи ғарбии Чин (вилояти Уйғур) кӯч баст. Ин мардум, ки аз даврони қадим дар байни чиниён зиндагӣ мекарданд, табиатан бо забону адаби чинӣ, аз ҷумла бо шеърӣ ҷиуэҷиуэ низ ошноӣ доштанд. Чун дар минтақаи Осиёи Миёна сукунат ихтиёр карданд, фарҳангу адабиёти чиниро ба мардуми ин сарзамин, бахусус ба тоҷикон, интиқол доданд. Ин гузориш, аз нигоҳи мо, чандон муътамад набуда, танҳо арзиши як ривояти эҳтимолиро дорад. Шояд ин ривоят боиси дар зеҳни бархе аз муҳаққиқони туркшинос эҷод шудани фарзияи аз ҳавзаи адабиёти турк ба муҳити адабии тоҷику форс ворид шудани жанри рубоӣ ва дубайтӣ гардида бошад.

Муҳаққиқи турк Муҳаммадфуоди Купрулузода дар як мақолаи муҳтасар дар заминаи собиқаи қолаби рубоӣ дар адабиёти туркӣ чунин фарзияро, ки гӯё рубоӣ аз адабиёти классикии турк ба ҳавзаи фарҳанги адаби тоҷику форс роҳ ёфтааст, баён мекунад. Номбурда ақидаи ҳешро бар пояи як ишораи норавшани пажӯҳишгари туркшинос Ковалский, ки ба сурати «шояд рубоии эронӣ аз туркон аҳз шуда бошад» [14, 25] ироа шудааст, бунёд мениҳад. Номбурда барои собит сохтани

иддаои худ аз қадимтарин сарчашмаҳои адабӣ намунаи рубоии туркиро пайдо карда, ба унвони мисол пешниҳод менамояд:

*«Эй номи ту бар хотами дил нақши нигин,
Мулки Хутан аз ту дида иззу тамкин.
Чандон бизӣ, эй шоҳ, ки гӯяд турке,
Яфлоқ қарӣ Булмиш Мунмиш Такин»* [14, 25].

Бино ба назари муаллифи мақола, шарқшиноси маъруф Бартолд чунин ақида дорад, ки шоҳи дар рубоӣ зикршуда – Мунмиш Такин яке аз амирони Хутан мебошад, ки даврони салтанаташ номушаххас аст. Аз ин рӯ, замони иншо шудани рубоии мазкур норавшан боқӣ мемонад ва мувофиқи «ҳадси қариб ба яқин» [14, 25]-и муҳаққиқ ин шеър ба асри саздаҳуми милодӣ тааллуқ дорад.

Дар воқеъ, фарзияи муҳаққиқи мазкур бар асоси далелҳои норавшан ва ақидаҳои ноустувор бунёд гардидааст ва бешак, хусусияти субъективӣ дорад. Пажӯҳишгарони адабиёт дар асоси сарчашмаҳои маъруфи адабӣ огоҳӣ доранд, ки пешинаи қолаби арӯзии рубоӣ ва дубайтӣ дар адабиёти тоҷику форс ба асри VIII-IX-и милодӣ рост меояд. Собикаи ин навъи шеърӣ, ки бо номи фаҳлавиёт машҳур аст муҳаббаттарин қолаби шеъри фолклорӣ ба шумор меравад ва муҳимтарин қисмати ганҷинаи маънавии мардуми ин сарзаминро ташкил медиҳад, ба даврони ношинохтӣ таърих пайванд хӯрда, аз қидмат, асолат ва пойдории ин жанри бадеӣ дар муҳити адабии мардуми ориёитабор гувоҳӣ медиҳад.

Илова бар ин, дар ин рубоии ба унвони мисол пешниҳодшуда нуфузу таъсири шеъри тоҷикӣ чунон дурахшон мебошад, ки асари ҷанбаи туркии он эҳсос намегардад. Ин далел бори дигар раванди таърихӣ нуфузу таъсиргузори адабиёти оламшумули тоҷику форсро ба фарҳангу адаби милали ҳамҷавор, бахусус адабиёти турк, ошкоро нишон медиҳад.

Азим Аминов ба мавҷудияти фарзияи мазкур дар байни адабиётшиносоне, монанди Ф.Е.Корш, М.К.Ҳамроев, М.Юнусов, Э.Р.Рустамов ишора карда, ҳулосаи ақидаи онҳоро чунин баён мекунад: «Байни бархе адабиётшиносон чунин ақида вучуд дорад, ки гӯё жанри рубоӣ аз ибтидо дар адабиёти тоҷикӣ-форсӣ ба вучуд наомадааст, балки рубоӣ аз фолклори мардуми туркзавон сарчашма гирифта, аз он ба адабиёти тоҷикӣ-форсӣ ва

баъдан ба шеърӣ араб ворид гардидааст» [1, 91]. Азим Аминов дар идомаи баррасии мавзӯ ба шарҳу тавзеҳи андешаҳои мубҳаму нопадори ҷонибдорони ин фарзия пардохта, далелу бурҳони ин муҳаққиқонро барои исботи ҷунин назарияи муҳим ғайривоқеӣ ва береша мешуморад, ки аз нигоҳи мо, назари комилан мантиқӣ ва қобили қабул мебошад ва шарҳи бештари ин мавзӯ аз доираи баҳси мо берун аст.

Ҷанг Ҳой дар анҷоми мақола аз як ҷиҳат ба эҳтимолияти фарзияи аз ҷиёҷиёҳои ҷинӣ ба вуҷуд омадани рубоии тоҷикӣ-форсӣ ишора намуда, аз ҷониби дигар вижагиҳои хоси рубоӣ ва дубайтиҳои мардуми ориёитаборро эътироф мекунад: «Агарчи мумкин аст, рубоии форсӣ аз ҷиёҷиёи ҷинӣ ба вуҷуд омада бошад, аммо рубоии форсӣ вижагиҳои хоси худро дорад ва маҳбубияти хоси ҷаҳонии худро низ. Рубоӣҳои Хайём ба беш аз сад забон тарҷума шуда ва дар Чин низ 25 нафар онҳоро тарҷума кардаанд» [9, 176].

Мо дар ин мақола даъво надорем, ки адабиёти тоҷику форс дар тӯли таърихи мавҷудияти хеш аз хирмани адабии милали ҳамҷавор ҳеҷ баҳрае набардоштааст. Дар масал адабиёт баҳри бекаронро мемонад, ки қудрату тавоноии он аз вуруди оби рӯду ҷуйборҳои бешумор бештар мегардад. Таъсирпазирӣ ва таъсиргузорӣ ё доду ситади адабӣ дар ҳавзаи адабиёт як падидаи маъмул ё суннати фарҳангӣ ба шумор меравад, ки дар аксари маврид боиси аз ҷиҳати шаклу мазмун бою рангин шудани адабиёт мегардад. Ҷунонки маълум аст, адабиёти Ҳинд, забони Араб ва илму фарҳанги Юнон ба муҳити адабии тоҷику форс таъсири қобили таваҷҷуҳе гузоштаанд. Падидаи мазкур қудрат ва тавони ин адабиётро бештар карда, шуҳрат ва шукӯҳи онро дар арсаи ҷаҳонӣ афзудааст.

Аммо имконияти воқеӣ будани фарзияи пажӯҳишгари ҷинӣ Ҷанг Ҳой бо назардошти шарту шароитҳои мавҷудаи таърихӣ ниҳоят кам ба назар мерасад. Аз нигоҳи мо, дар заминаи табодули фарҳангӣ чанд омил метавонад таъсиргузор бошад. Муҳимтарин омиле, ки ба таври амиқ ба вуруди фарҳанги бегона дар муҳити фарҳангии миллати дигар мусоидат мекунад, омилӣ сиёсӣ мебошад. Ҷунонки аз рӯйдодҳои таърихӣ медонем, ҳокимияти тӯлонии арабҳо ба забону фарҳанги мардуми Аҷам саҳт таъсир гузошт. Жанрҳои нави бадеӣ ва мавзӯҳои тоза

воридаи ҳавзаи адабиёт гардида, дар муҳити адабӣ тағйироти ҷиддӣ ба амал омад. Яъне ҳар фарҳанги ҳоким вобаста ба замони ҳокимият ва савияи илму маърифати хеш метавонад ба забон ва фарҳанги миллатҳои зердаст нуфуз дошта бошад. Агар фарҳангҳои зердаст тоби фишори забон ва фарҳанги қавми ҳокимро надошта бошанд, мавҷудияти худро аз даст медиҳанд. Медонем, ки чунин сарнавишт насиби миллатҳои суриёӣ, мисрӣ ва баъзе ақвоми Африқои шимолӣ гардидааст, зеро нуфузи забон ва фарҳанги арабӣ ҳастии онҳоро аз байн бурд. Аммо забону адабиёти тоҷику форс дар муқобили фарҳанги ҳоким муқовимат нишон дода, дар арсаи зуҳури маҳорат ва дурахши андеша дар ҷаҳон аз фарҳанги ҳокиму ҳар фарҳанги дигар шукӯҳи бештаре касб кард.

Омили дигар, ки дар заминаи таъсиргузорию адабӣ корсоз мебошад, раванди тӯлонию ҳамзистии мусолиҳатомези қавму миллатҳои гуногун дар як муҳити муштаракӣ ҷуғрофӣ ба шумор меравад. Табиист, ки дар чунин шароит байни қавму миллатҳои муносибатҳои гуногунҷабҳаи иҷтимоӣ сурат мегирад ва дар ҳавзаҳои фарҳангии ин милал низ доду ситад ба амал меояд. Намояндагони онҳо ба қадри эҳтиёҷ аз ҳазинаи сарватҳои маънавии ҳамдигар баҳрабардорӣ мекунанд. Намунаи боризи ин равиш метавонад таърихи беш аз ҳазорсолаи ҳамзистии мардумони Осиёи Миёна бошад, ки дар байни фарҳанги мардуми ориёитабор дар мисоли халқи тоҷик ва маданияти ақвоми туркизабони минтақа ба амал омадааст. Қобили зикр аст, ки фарҳанги шукӯҳманди мардуми тоҷик дар ин доду ситадҳои фарҳангӣ нақши меҳварӣ дошта, фарҳанги ақвоми дигари ин минтақаро таҳти нуфуз қарор додааст. Мисоли равшани чунин равиши фарҳангиро метавонем дар муносибатҳои эҷодии ду ахтари дурахшони осмони адаби Шарқ – Абдурахмони Ҷомӣ (намояндаи фарҳанги миллати тоҷик) ва Мир Алишер Навоӣ (намояндаи фарҳанги миллати ўзбек) мушоҳида намоем.

Ҳузури ин ду омили муассир дар фарзияи эҳтимолии пажӯҳишгари ҷинӣ эҳсос намегардад. Бинобар ин, робитаҳои адабие, ки берун аз мушорикати ҳузурии мардум ва доираи ниёзу талаботи маънавии онҳо сурат мегиранд, чандон таъсиргузор нестанд.

Илова бар ин, далелу бурхони зиёди мавҷуд бар маҳсули афкори мардуми ориёӣ будани рубоӣ ва дубайтиҳои тоҷикӣ-форсӣ далолат мекунад. Нахуст, собиқаи таърихии шакли шеърӣ чормисраӣ дар адабиёти тоҷикӣ-форсӣ бештар аз он аст, ки Чанг Ҳой тасаввур кардааст. Агар таърихи пайдоиши ҷиуэҷиуэҳои ҷинӣ асри VI милодӣ бошад, пешинаи шеърҳои чормисраӣ ба замони Зардушт ва сурудаҳои ӯ (асрҳои X-VII пеш аз милоди Масех) рост меояд. Қобили тазаккур аст, ки рубоӣ ва дубайтӣ дар даврони пешазисломӣ бо номи фаҳлавиёт машҳур буда, дар тамоми сарзамини ориёитаборон байни мардум маҳбубият дошт. Пажӯҳишгарони осори қадим дар забони курдӣ мавҷуд будани дусад намунаи анвои шеърӣ чормисраиро пайдо кардаанд, ки мувофиқи баррасиҳои дар ин росто анҷомгардида ин осор ба давраи пешазисломии адабиёт тааллуқ доранд [12, 84]. Инчунин, дар кишвари Афғонистон маҷмӯае иборат аз 176 «ланду» – ашъори бостонӣ ба забони пуштунӣ таҳия ва ҷоп гардидааст, ки аз нигоҳи шоири афғон Абдурауфи Бенаво, «ин ашъор на танҳо аз арӯзи арабӣ бениёз буда, балки бар асоси системаи силоб аз худ арӯз дорад» [6, 16]. Намунаи чунин осорро метавон дар забонҳои яғнобӣ, бадахшонӣ (язгуломӣ, рӯшонӣ, шугнонӣ ва вахонӣ), табарӣ ва лаҳҷаҳои дигар мардуми ориёитабор пайдо кард, ки натиҷаи пурсамари он ба кӯшишу талошҳои ояндаи пажӯҳишгарони маҳаллӣ бастагӣ дорад.

Дуюм ин ки, фаҳлавиёт (шакли бостонии рубоӣ ва дубайтӣ) дар гузаштаи дур бар мабнӯи вазни ҳосе суруда мешуданд. Мувофиқи гузориши пажӯҳишгарон дар осори донишмандони юнонӣ дар бораи вазни ашъори чормисраи адабиёти даврони сосонӣ ишорате мавҷуд аст, ки ин далел ақидаи дар матнҳои манзуми адабиёти бостонӣ ҷой доштани чунин ашъорро бештар тақвият мебахшад: «Қидмати вазни рубоӣ ба Юнони қадим мерасад, зеро дар шарҳу тафсирҳое, ки бар китоби Ҳифоистион – арӯздони юнонӣ (мутаваллид ба соли дуюми милодӣ) навишта шудааст, аз вазне ба номи «персикус», яъне порсӣ ёд шуда, ки номи дигараш «яникус омоюра» аст. Ин вазн аз рукни – – VV ташкил шуда, ки асоси вазни рубоӣ аст» [15, 12].

Бино бар ақидаи аксари муҳаққиқон, қолаби шеърӣ чормисраӣ (дубайти ва рубоӣ) ҳамон шакли шеърӣ чормисраи осори бостонии авестой ва адабиёти манзуми паҳлавӣ ва дариӣ

даврони сосонӣ мебошад, ки дар он даврон чи дар адабиёти мардумӣ ва чи дар ҳавзаи адаби китобӣ ривочу раванқ дошта, дар замони баъдии тақомули таърихӣ адабиёт бо каме тағйиру тақмил то ба имрӯз ба сайру таҳаввули худ идома додааст.

Билфарз, агар фарзияи аз ҷиёзҷиёзҳои ҷинӣ падида омадани рубоӣ ва дубайтиҳои тоҷикӣ-форсӣ заминаи воқеӣ мебошад, ин рӯйдоди адабӣ метавонист бештар дар адабиёти китобӣ нуфуз пайдо кунад, зеро дар ҳавзаи фарҳанги мардумӣ – фолклор шуҳрат ёфтани осори бегона камтар мушоҳида мешавад. Мушоҳидаҳои адабӣ нишон медиҳад, ки «ғазал» ба унвони як жанри иқтибосӣ дар адабиёти китобии тоҷикӣ форс дурахши бесоликае дорад. Аммо он дар ҳавзаи фолклор бозори гарме надорад. Яъне ҳар падидаи адабие, ки аз хориҷ ба муҳити адабии ҳар миллате роҳ меёбад, бештар дар маҳдудаи адабиёти китобӣ нуфуз пайдо мекунад. Бинобар ин, фарзияи пажӯҳишгари ҷинӣ наметавонад заминаи воқеӣ дошта бошад, зеро шакли шеърӣ чормисраи тоҷикӣ-форсӣ ҳанӯз аз даврони бостон дар қаламрави адабиёти мардумӣ – фолклор ҳамчун маҳбубтарин осори мардумӣ шинохта шуда, шиносномаи сиришту сарнавишти мардуми одӣ ориёитабори минтақа ба шумор меравад. Қаламрави фарҳанги мардумӣ зехнӣ ноҳудоҳои таърихӣ миллати мост, ки дар он розҳои нокушодаи зиёде мавҷуданд. Дар он расму оин, анъана ва суннатҳои фарҳангӣ бештар ба сурати маврусӣ, яъне сина ба сина, аз насл ба насл дида интиқол мебаранд. Ҳаводиси гирудори таърихӣ дар ин қаламрав камтар асар дорад. Арсаи адабиёти китобӣ зехнӣ огоҳи таърихӣ миллатро меонад, ки дар он тамоми рӯйдодҳои рӯзмарраи замонӣ бо ҳамаи гуногунрангӣ ва тағйиру таҳаввули ҳеш инъикос меёбанд.

Китобнома:

1. Аминов А. Жанр рубаи и советская лирико- философическая поэзия / А.Аминов. – Душанбе: Дониш, 1988. – 135 с.
2. Ёқубшоҳ, Юсуфшоҳ. Таърихи Каёнӣ. Юсуфшоҳи Ёқубшоҳ. – Душанбе: Эр-граф, 2112. – 544 саҳ.
3. Ёҳақӣ, Муҳаммадҷафар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ /Муҳаммадҷафари Ёҳақӣ. Таҳия, шарҳу тавзеҳот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб. – Душанбе: Бухоро, 2014, - 748 саҳ.

4. Корш Ф.Е. (161). Корш Ф.Е Древнейший народный стих турецкий племен / Ф.Е.Корш // ВБОРЛО, т. XIX.- СПб., 1909.
5. Намунаи фолклори халқҳои Афғонистон. Таҳиякунандагон: Н.Маъсумӣ ва М.Холов. –Душанбе: Ирфон, 1965. – 320 саҳ.
6. Низомии Ганҷавӣ,. Куллийёт. Ҷ. 3. / Ганҷавӣ, Низомӣ. –Душанбе: Ирфон, 1983. – 416 саҳ
7. Ҳофизӣ Шерозӣ. Куллийёт / Шерозӣ, Ҳофиз. –Душанбе: Ирфон. 1983. - 672 саҳ.
8. Чжэн Тиу. Как мы в Китае переводим стихи: стихотворный аспект / Тиу Чжэн // Вестник СПбГУ. Сер. 9. Филология. Востоковедение. Журналистика. 2016. Вып. 4. –С. 142-161.
9. Жанг Ҳуӣ. Мқайсе رباعى فارسى با جيو جيو چينى / Ҳуӣ Жанг // سخن عشق، ۱۳۸۶، شماره های ۳۳-۳۴. – ص. ۱۷۱-۱۷۶.
10. جان هون نين. ادبيات فارسى در چين. /هون نين جان// آينده، ۱۳۷۶، شماره ۴-۵. - ص/ ۲۴۷-۲۵۱.
11. حميدى جعفر. تأثير دوجانبه فرهنگ ايران و چين در شعرو ادب فارسى جعفر/ حميدى //مجله دانشگاه ادب و علوم اسانى. ۱۳۶۹، شماره های ۱-۲. – ص. ۲۴-۳۴.
12. صفى زاده فاروق. پژوهشى پيرامون ترانه/ فاروق صفى زاده// شعر، ۱۳۷۶، شماره ۲۱. – ص. ۸۴-۸۷.
13. کالتن مارک اوديل. ادبيات چين / اوديل کالتنمارک. ترجمه افضل وثوقى. مشهد: رضوى، ۱۳۷۱. – ۱۳۲ ص.
14. کوپرولوزاده، محمدجواد. ديرينگى قالب رباعى در شعر کلاسيکى ترکى/ محمدجواد کوپرولوزاده// کتاب ماه ادبيات، ۱۳۸۸، شماره ۳۰. – ص. ۲۵-۲۷.
15. ميرافضى، سيدعلى. پارسى و رباعى/ سيدعلى ميرافضى// شعر، ۱۳۸۶، شماره ۲۱. – ص. ۸-۱۹.

РОБИТАИ РУБОЙ ВА ДУБАЙТӢ БО ЧӢЮЭЧӢЮЭӢОИ ЧИНӢ

Донишманди чинӣ Чанг Ҳой дар мақолаи «Муқоисаи рубоии форсӣ бо чӢюэчӢюэ (цӢюэцӢюэ)-и чинӣ» фарзияи аз чӢюэчӢюэ (цӢюэцӢюэ)-и чинӣ пайдо шудани рубой ва дубайтиҳои тоҷикӣ-форсиро баён намуда, барои собит кардани воқеияти ин фарзия ду далел пешниҳод менамояд. Далели аввал бар ин ақида пайрезӣ шудааст, ки муносибатҳои тичоратии минтақа дар байни кишварҳои ҳамсоя барои рушди ҳамкориҳои фарҳангӣ низ замина ба вуҷуд овард.

Далели дуюм ба шакли ривоят баён шудааст. Муҳаққиқ чунин мепиндорад, ки қабилаи турктаборе, ки дар Чин мезист ва бо фарҳанги чинӣ ошноӣ доштанд, замони муҳочират ба Осиёи Миёна ҷиуэҷиуэ (цзюэцзюй)-хоро дар байни ин мардум паҳн кардааст.

Назару ақидаҳои пажӯҳишгари чинӣ хусусияти эҳтимоли дошта, ба сурати фарзия баён гардидаанд, ки аз нигоҳи илмӣ чандон муътамаду воқеӣ ба назар намерасанд.

Вожаҳои калидӣ: адабиёт, фарҳанг, рубой, дубайтӣ, ҷиуэҷиуэ (цзюэцзюй)-ҳо, Чин, Сосониён.

СВЯЗЬ РУБАИ И ДУБАЙТИ С КИТАЙСКИМ ЦЗЮЭЦЗЮЙ

Китайский учёный Джанг Хой в статье “Сравнительный анализ персидского рубаи с китайским цзюэцзюй” предполагает, что таджикско-персидские рубаи и дубайти (четверостишие) появились на базе китайского цзюэцзюй. Данное утверждение он подкрепляет двумя факторами. Первым фактором является то, что торговые связи региона способствовали и развитию культурного сотрудничества соседних стран.

Второй довод опирается на предание. Исследователь предполагает, что некая тюркоязычная община проживала в Китае. Ей была хорошо известна китайская культура. После того как община переселилась в Среднюю Азию, она распространила цзюэцзюй среди местного населения.

Точка зрения и доводи китайского исследователя имеют характер предположения, домысла, высказаны как суждение и не имеют реальную научную основу.

Ключевые слова: литература, культура, рубаи, дубайти (четверостишие), цзюэцзюй, Китай, Сасаниды.

CONNECTIONS OF RUBAI AND DUBAYTI (QUATRAIN) WITH CHINESE JIU JI

The Chinese scholar Jang Hoi in his article on the subject of “The comparative analyzed the Persian “rubayi” and Chinese “jueju”, suggested that Tajik-Persian rubayi and dubayti (quatrain) appeared on the basis of Chinese “jueju”. This statement is supported by two factors.

The first factor is that the region's trade relations contributed to the development of cultural cooperation in neighboring countries.

The second argument relies on the devotees. The researcher suggests that a certain Turkish spoken community lived in China. She was well-known among the Chinese cultures. After the community it moved to Central Asia and spread "jueju" among the local population.

The point of view and conclusions of the Chinese researcher are the nature of assumptions, conjectures, and expressed as a judgment and don't have a real scientific basis.

Keywords: literature, culture, rubai, dubayti (quatrain), jueju, China, Sassanids.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олим Бухориев – дабири масъули маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ»-и Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: + 992 90 800 19 62.

Сведения об авторе: Олим Бухориев – ответственный секретарь научного журнала «Словесность» Института языка и литературы имени Рудакі Академии наук Республики Таджикистан. Тел.: + 992 90 800 19 62.

Information about the author: Olim Bukhoriev - Executive Secretary of the scientific magazine "Sukhanshinosi" ("Literature") Institute of Language and Literature by name Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, phone: + 992 90 800 19 62.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо) зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2018

Дастнависхое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Кулиёт. Ч. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 3.
2018**

Established in
2010 published
quarterly

**Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan,**

Chief Editor
Askar Hakim,
Candidate of Philology Sciences

Deputy Chief Editor
Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev,

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan, office 11,
Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025.
Phone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч- 97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

M. Imomzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

M. Mulloahmad (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J. Nazriev (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

D. Saymiddinov (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences,
professor)

G. Juraev (Doctor of Philological Sciences,
professor)

H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences,
professor)

O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences,
professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences,
professor)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)

Kh. Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)

Sh. Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of the
Republic of Tajikistan 2017

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*

Дар матбааи «Дониш Граф» ба чоп расидааст.